

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİMDALI**

TÜRK SİYASAL KÜLTÜRÜNDE DEVLET ANLAYIŞI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Metin İŞÇİ

HAZIRLAYAN

Adnan GÜNEY

ISPARTA 2002

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR.....	V
GİRİŞ.....	1
I- TÜRK SİYASAL KÜLTÜRÜNDE DEVLET ANLAYIŞI.....	3
A- Devletin Tanımı, Kaynağı ve Doğuşu.....	3
B- Türklerde Devlet Anlayışı.....	7
1. Türklerde Vatan Kavramı.....	15
2. Türklerde Millet Anlayışı.....	17
3. Türklerde Bağımsızlık, Egemenlik ve Otorite.....	20
II- TÜRK SİYASAL KÜLTÜRÜNDE DEVLETİN KAYNAKLARI	
VE İLKELERİ.....	24
Türk Devletin Kaynakları.....	24
1. Bozkır Kültürü.....	24
2. Sosyal Yapı.....	26
3. Töre ve Yasalar.....	30
Türk Devletinin İlkeleri.....	32
1. Adalet ve Hukukun Üstünlüğü.....	32
2. Sınıfsızlık.....	36
3. Sosyallık.....	39
III- TÜRKLERDE TEŞKİLATÇILIK VE SİYASİ HAYAT.....	42
Türk Devletinin Teşkilat Yapısı.....	45
1. Devlet Başkanı.....	45
2. Hükümet.....	51
3. Kurultay ve Danışma Kurulları.....	52
4. Askerlik ve Ordu.....	55
Türk Siyasi Hayatına Hakim Olan İlkeler.....	58
1. Geleneklere Bağlılık.....	58
2. Hamlecilik.....	62
3. Liyakat.....	64
4. Yönetimde Kararlılık.....	66
C- Türk Devlet Teşkilâtı İle İlgili Bazı İddialar.....	68

IV-	TÜRK DEVLET ANLAYIŞINI ŞEKİLLENDİREN UNSURLAR.....	72
	İnanç Sistemi.....	72
	<i>Ekonomik Faaliyetler.....</i>	<i>77</i>
	<i>Kültür ve Sanat Faaliyetleri.....</i>	<i>80</i>
	<i>Bilimsel Faaliyetler.....</i>	<i>84</i>
	<i>Türk İnsanın Ahlaki Yapısı</i>	<i>88</i>
	F- Sözlü Ve Yazılı Kaynaklar.....	90
	G- Türklerde Birlik Bütünlük Ve Dayanışma.....	91
V-	CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NDE DEVLET ANLAYIŞI.....	93
	A- Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluşu.....	94
	B- Cumhuriyet Türkiye'sinde Siyasi Hayata Hakim Olan İlkeler.....	95
	C- Atatürk'ün Devlet Anlayışı.....	102
	SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	104
	BİBLİYOGRAFYA.....	107

ÖZET

Bu çalışmamızda, Türk siyasal kültüründe devlet anlayışı incelenmiştir. Türk devletinin kaynakları ve ilkeleri Türk devletinin teşkilât yapısı ve Türk siyasî hayatına hâkim olan ilkeler üzerinde durulmuş, Türk devlet anlayışını şekillendiren unsurlar incelenmiştir. Ayrıca, Cumhuriyet Türkiye'sinde devlet anlayışı ve siyasi hayata hakim olan ilkeler üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmamız, Türk siyasal kültüründe devlet anlayışının; ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerle alâkalı ve uyumlu olduğunu göstermiştir. Vatan ve millet, bağımsızlık, hâkimiyet, birlik, adalet, hukukun üstünlüğü, eşitlik gibi kavramların, devlet denilen siyasî yapı içinde anlam ve işlerlik kazandığı görülmüştür.

ANAHTAR KELİMELELER : Siyasal Kültür, Devlet.

ÖNSÖZ

İnsanların sayı olarak çoğalması, birlikte ve düzenli yaşama ihtiyacı duymaları, siyâsi teşkilatlanmayı gerekli kılmış, böylece devlet ortaya çıkmıştır. Her topluluğun sosyal hayatına ve yaşadığı coğrafyaya göre şekillenen siyasi kültürü vardır

Siyasal kültür; bir milletin sosyal yapısı, ekonomik faâliyetleri, yaşadığı coğrafya, kültür, sanat ve ilmi hayatı, inanç sistemi, hukuki ve siyasi yapılanması ve bu yapılara hakim olan ilkelerden kaynaklanır. Siyasal kültüre kaynaklık eden bu yapılar ve ilkeler, aynı zamanda birlikte yaşamının da temel ilkesidir. Devlet, bu bütün içinde şekillenmiş teşkilâtın adıdır.

Teşkilatlanmaya ve siyasi yapılanmaya büyük önem veren Türkler, tarihin her döneminde büyük ve güçlü devletler kurmuşlardır. Türk siyasi kültüründe, millet ve vatan kavramları bir arada değerlendirilmiştir. Millet, ortak kültür değerlerini paylaşan fertlerin bir araya gelmesiyle meydana gelen bir bütündür. Milletin hür ve bağımsız olarak yaşadığı coğrafya ise vatanıdır. Devlet teşkilâtı, aynı vatan üzerinde yaşayan topluluğun siyasi birliğini ve bütünlüğünü temsil eder. Bağımsızlık ve hâkimiyet Türk siyâsi kültürünün temel ilkeleridir. Türkler hür ve bağımsız olmadıkları toprakları vatan olarak kabul etmemişlerdir.

Türkler tarih boyunca devlete ve siyâsi teşkilâtlanmaya büyük önem vermişlerdir. Bu nedenle çalışmamızın konusu olan “Türk siyasi kültüründe devlet anlayışı” bütün bu ilkeler ışığında ele alınarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında, yardımlarını esirgemeyen değerli danışmanım Yrd. Doç. Dr. Metin İŞÇİ'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Adnan GÜNEY
ISPARTA 2002

KISALTMALAR

a.g.e.: adı geçen eser

a.g.m.: adı geçen makale

Ank. : Ankara

Ans.: Ansiklopedi

Arş.: Araştırma

C : Cilt

ev.: Çeviren

Ens.: Enstitüsü

Haz.: Hazırlayan

İst. : İstanbul

Kit.: Kitabevi

Mak.: Makaleler

M.E.B.:Milli Eğitim Bakanlığı

Med.: Medeniyeti

s.: sayfa

T.B.M.M.: Türkiye Büyük Millet Meclisi

T.C.: Türkiye Cumhuriyeti

T.D.V.: Türkiye Diyanet Vakfı

T.K.K.: Türk Tarih Kurumu

Üniv.: niversitesi

vb.: ve benzerleri

Yay.: Yayınları

yy.: yüzyıl

GİRİŞ

Türkler dünyanın en eski ve en köklü milletlerinden biri olup, büyük bir tarihî ve kültürel birikime sahiptir. Diğer milletler belli bir toprak parçası üzerinde yaşadıkları halde, Türkler dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşamışlar, ve bir çok devlet kurmuşlardır. Türkler için en önemli müessese devlettir. Türkler özellikle yerleşik hayata geçtikten sonra, devletin kaynağı konusundaki fikirlerinin de etkisiyle, dünyaya hâkim olma amacına yönelik olarak hareket etmişlerdir.

Siyasal kültürün ve devlet anlayışının oluşması ve gelişmesi, toplumun hayat tarzı, ekonomik faaliyetleri, iklim, coğrafya, nüfus gibi faktörlerle yakından ilgilidir. Türk siyasal kültürünün oluşumu ve gelişiminde bozkır hayat tarzının çok önemli bir yeri vardır.

Türk siyasal kültüründe devlet anlayışını ele alacağımız bu çalışmamızın amacı, devlet anlayışının doğuşunu, gelişmesini ve şekillenmesini etkileyen unsurları incelemek, devlet kavramı ve anlayışının günümüze ulaşana kadar geçirdiği evreleri, ne kadar ve nasıl değişikliğe uğradığını ve günümüz devlet anlayışına etkilerini saptamaya çalışmaktır.

Bu tez çalışması sabit ve dar bir dönemi kapsamamakla beraber konu, eski Türklerden itibaren Osmanlılara kadar kronolojik olarak incelenecek ve örnekler bu sıraya uygun olarak verilmeye çalışılacaktır.

Çalışmamız birbirini tamamlayan beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, genel olarak devletin tanımı, kaynağı ve doğuşu, Türklerde devlet anlayışı; vatan, millet, bağımsızlık, egemenlik ve otorite kavramları incelenmiştir.

İkinci bölümde; Türk devlet anlayışına kaynaklık eden unsurlar ve Türk devletinin ilkeleri üzerinde durulmuştur. Türk devlet anlayışının temelinde bulunan bozkır kültürü, sosyal yapı, töre ve yasalar incelenmiştir. Ayrıca, genel olarak tüm Türk devletlerinde temel ilkeler olarak karşımıza çıkan adalet, hukukun üstünlüğü, sınıfsız toplum anlayışı ve sosyallik konuları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde; Türk devlet teşkilâtının yapısal özellikleri ve içeriği devlet başkanı, hükümet, danışma kurulları ve ordu teşkilatı kapsamında incelenmiştir. Ayrıca Türk siyasi hayatına hâkim olan temel ilkeler gelenekçilik, hamlecilik, liyakat ve yönetimde kararlılık konuları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu cümleden oymak üzere, Türk devlet teşkilâtıyla ilgili öne sürülen teokrasi ve feodalite savları incelenmiştir.

Dördüncü bölümde ise; inanç sistemi, ekonomik faaliyetler, kültür ve sanat faaliyetleri, Türk insanının ahlakı yapısı, sözlü ve yazılı kaynaklar, birlik, bütünlük ve dayanışma konuları; Türk devlet anlayışını şekillendiren unsurlar olarak incelenmiştir.

Beşinci bölümde ise, Cumhuriyet Türkiye'sinde devlet anlayışı, siyasî hayata hâkim olan ilkeler ve Atatürk'ün devlet anlayışı incelenecektir.

Çalışmamızın tamamlanmasında; konuyla ilgili kaleme alınan kitaplardan ve makalelerden faydalanılmıştır. Konuların teriminolojik ve hukuki incelemesinde, ansiklopedik kaynaklardan ve hukuki eserlere başvurulmuştur. Ayrıca Türk devlet geleneği ve Türk tarihi ile ilgili eserlerden faydalanılmıştır.

Tarihte birçok devlet kuran Türkler, geniş bir siyasal kültüre ve devlet tecrübesine sahiptir. Bu şekilde geniş bir tarihi çığırdan geçerek bugüne ulaşan Türkler, Dünya tarihine bu özellikleriyle geçmiş, devlet millet bütünlüğü anlayışıyla varlık göstermiştir.

I - TÜRK SİYASAL KÜLTÜRÜNDE DEVLET ANLAYIŞI

Tabiat kuvvetlerine tek başına karşı koymanın mümkün olmadığını gören ve birlikte yaşamının önemini kavrayan insanoğlunun, ilk olarak nasıl bir toplum meydana getirdiği tam olarak bilinmemektedir. Sosyal ve siyâsi bilimlerin günümüzde ulaştıkları aşamalara rağmen, devletin nerede ve ne zaman oluştuğuna dâir kesin bilgilere ulaşılamamıştır. Siyasi anlamda devletin doğuşuyla Türk devletinin doğuşu paralellik göstermektedir. Çünkü bu günkü bilgilere göre tarihin geçmişi aydınlattığı ölçüde Türk devletinin varlığına şahit olmaktayız.¹ Sosyal hayatın temel ilkesi olan birlikte yaşamının önemi, insanı teşkilâtlanmaya zorlamıştır. İşte bu teşkilâtlı hayat tarzı, yöneten ve yönetilenler dualitesini meydana getirmiştir.

Bu bölümde genel olarak devlet kavramı ve devletin kaynaklarını ele almak faydalı olacaktır.

A - DEVLETİN TANIMI KAYNAĞI ve DOĞUŞU

Devlet, kelime olarak Arapça'dan gelmekte olup, kökü (D.V.L.)'dir. Devlet ya da düllet kelimeleri değişmek, bir hâlden başka bir hâle dönmek, birbiri ardınca nöbetleşe gelmek, zafer kazanmak anlamlarına gelir.²

Devlet insanlığın başlangıcından beri var olan bir olgudur. Bunun için siyasi bilimciler ve düşünürler yüzyıllardır devletin ne olduğu sorusuna cevap aramışlardır. Bugüne kadar bu sorunun cevabı konusunda tam bir görüş birliği sağlanamamış, devlet konusunda çok farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu durum devletin mâhiyeti hakkındaki anlayış farklarından kaynaklanmaktadır.³

Devleti genelleştirerek tanımlamak oldukça güçtür. Zîra bugün devlet konusundaki açıklamalar, genellikle devletin öğelerinden birine önem verilerek yapılmaktadır. Nitekim yapılan devlet tanımlarından

¹ Mehmed Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1996, s. 24.

² **İslâm Ansiklopedisi "Devlet" maddesi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1994, C. 9., s. 234.

³ Munci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yay., İstanbul 1996, s. 34.

bazıları şöyledir: Devlet, egemen güce sâhip, hukukî ve tüzel bir kişiliğin ifadesidir. Milli açıdan örgütlenmiş bir topluluktur, bir iktidardır. Devlet, yerleşik bir topluluğun hukukî ve siyasal açıdan örgütlenmesi sonucu oluşan, tüzel kişiliğe ve egemenliğe sahip varlıktır.⁴

Devletin tanımı konusunda yazarlar ve araştırmacılar arasında tam bir görüş birliği yoktur. Mesela, Duguit'in devlet tanımlamasında idâre edenlerle idâre edilenlerin varlığını sağlayan bir unsur olduğuna dikkat çekilmiş, Carre'de Malberge ise belli bir ülkede yerleşen fertlerden oluşan ve fertler karşısında emretme ve hükmetme yetkisine sahip düzenli bir toplum olarak devleti tanımlamıştır. Aynı şekilde Bonnard, Malberge'e paralel olarak devleti halka emretme yetkisine sahip sosyal bir heyet olarak belirtmiştir. Filozof Kant ise, hukuk kuralları altında yaşayan insanların vücûda getirdiği birliğe, devlet adını vermiştir.⁵ Görüldüğü gibi bir çok düşünür, devlet konusunda ortak bir tanımda birleşememişlerdir.

Devletin tanımıyla ilgili bazı açıklamaları şöyle sıralayabiliriz. Bir hükümete ve ortak kurallara bağlı teşkilâtlı millet veya milletler topluluğudur.⁶ Kültür birliği olan ve kurumlaşmış bir iktidar tarafından yönetilen bir insan grubunun, sınırları belirlenmiş bir toprağa yerleşmesi sonucu meydana gelen siyasal toplumdur.⁷ Toplumu yöneten kuralları ve yasaları yapma gücüne sahip, ayrı bir kurumlar kümesidir.⁸ Hukuken milleti birleştiren, iç ve dış egemenliğe, örgütlü zor kullanma yetkisine ve tekeline sahip, belli bir toprak parçası üzerinde yer alan kamu hukuku tüzel kişisidir.⁹ Bir milletin belli bir toprak parçası üzerinde politik bir örgütlenme sonucu ortaya çıkan kişiliğidir.¹⁰ İnsanların toplum hayatında başvurdukları bir örgütlenme biçimidir.¹¹ Belli sınırlar içindeki insan topluluğuna ait siyâsi hâkimiyetin teşkilâtlanmış şeklidir.¹² Devlet, teşkilâtlı bir insan topluluğudur. Devleti meydana getiren insan unsuru, insan cemiyetlerinin en gelişmiş olanıdır. Herhangi bir topluluk için devlet tâbirinin kullanılabilmesi, o topluluğun nüfusla birlikte kamu organizasyonuna sahip olması ile mümkündür.

Zamânımız düşünürlerine göre, devlet kavramının kaynağı, site yani şehir devletleridir. Hobbes'a göre devlet, bölük pörçük bir kalabalığın bir bütün haline dönüşmesini sağlayan bir anlaşmanın sonucudur. Bu anlaşma ile dağınık haldeki kalabalık, artık organize bir bütün olmuş demektir. Proudhon ise devleti mülkiyetin güvencesi olan ve kişinin tüm haklarını koruyan bir tüzel kişilik olarak görür. Proudhon'un bu

⁴ A. Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitapevi, Ankara 1995, s. 10.

⁵ Fahrettin Korkmaz, **Gazâli'de Devlet**, T. Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1995, s. 24.

⁶ **Meydan Larousse**, C. 3, Meydan Gazetecilik, İstanbul 1984, s. 620.

⁷ **Büyük Larousse**, C.5, Gelişim Yay., İstanbul 1987, s. 3105.

⁸ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yay., İstanbul 1999, s. 224.

⁹ **Büyük Larousse**, C.5 s. 3105.

¹⁰ Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği**, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1997, s. 81.

¹¹ Server Tanilli, **Devlet ve Demokrasi**, Say Yay., İstanbul 1982, s. 1.

¹² **İslâm Ansiklopedisi**, s. 236.

fikirlerinde Fransız devriminin etkileri görülmektedir. Ayrıca Hegel, devleti özel hukuk, özel mülkiyet, aile ve ekonomik toplum anlamlarında oluşan siyâsal örgütlenmenin en gelişmiş biçimi olarak ifade etmiştir.¹³

Devletin kaynağı konusunda bugüne kadar farklı görüşler ileri sürülmüş ve savunulmuştur. Devletin kaynağı konusundaki ayrılıklar, devletin tanımında olduğu gibi devletin ne olduğu ve içeriği hakkında beslenen farklı görüşlerden kaynaklanmaktadır. Kimine göre devlet bir olgudur, kimine göre de insan iradesiyle oluşmuş bir varlıktır. Devletin kaynağı konusundaki yorumlar da bu doğrultuda yapılmıştır.¹⁴

Devletin kaynağı ve kökeni ile ilgili görüşlerden, devleti olgulara dayandırarak inceleyen ekol, devletin kaynağını dört unsura bağlamaktadır. Buna göre kaynağı bakımından devlet; aileye, kuvvet ve mücadeleye, biyolojik oluşuma ve toplumsal anlaşmaya dayanmaktadır.¹⁵

Aristo, John Bodin gibi düşünürlerin savunduğu görüşe göre devlet, babanın etken olduğu patriyarkal ailenin genişlemesiyle ya da aynı soydan gelen ailelerin bir araya gelmesiyle oluşur. Bölünmez ailedeki baba, işlevini devlet başkanı olarak devam ettirir. Devletin kaynağını kuvvet ve mücadeleye bağlayan görüşe göre devlet, tabiatta olduğu gibi güçlünün güçsüze hâkim olmasıyla oluşmaktadır. Devlet, tabiattaki bu kuralın değişmeyen ve ezeli bir ifadesidir. Devlet sisteminin değişmesi ya da devletlerin birbirine hâkim olmalarının temelinde de yine bu kural yatmaktadır. Diğer bir görüş olan biyolojik sistemde ise devlet tamamen tabii ve biyolojik olarak, kendiliğinden meydana gelen, canlılar gibi doğma, büyüme ve ölme evrelerini geçiren bir organizmadır. Devletin de insan gibi organları, işlevi ve hayatı vardır.¹⁶ İnsanı yöneten akıl, devleti yöneten de seçkin ve yüksek memurlardır. Vücut organları arasında mevcut olan dayanışma ve yardımlaşma misâli, devlet de görevlerini organlarının yardımıyla gerçekleştirir. Devletin kaynağı ile ilgili görüşlerden bir diğeri de, devletin ekonomik olay ve cereyanların neticesi olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir. Zirâ devletin oluşumunda mâişet ve ihtiyaç konuları büyük rol oynamıştır.¹⁷

Devletin oluşumunu açıklayan diğer bir görüşe göre ise devlet, toplumdaki tüm bireylerin ya da çoğunluğunun ortak fikirleriyle oluşmaktadır. Bu görüş çok eskilere dayanmaktadır. Doğal hayat içinde yaşayan insanlar zamanla iktisâdi faaliyetlere girişmişler ve karmaşıklaşan toplum hayatı içinde gereken ve artık ihtiyaç duyulan toplumsal bir uzlaşma sonucu devlet ortaya çıkmıştır. Rousseau ise toplumsal anlaşmayı şöyle açıklamaktadır. İnsanlar toplum hâlinde yaşamaya karar verdiklerinde haklarını topluma devrederek siyasal toplumu oluşturmuşlardır. Her fert siyasal haklarından vazgeçerek topluma katılmıştır.

¹³ **Büyük Larousse**, s. 3106.

¹⁴ Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 10.

¹⁵ Korkmaz, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁶ Gözübüyük, **a.g.e.** s. 10.

Herkes kendini herkese vermekle aslında hiç kimseye vermemektedir. İşte insanın haklarıyla birlikte topluma girmesine, toplumsal sözleşme denmektedir. Bu sözleşme zımni bir sözleşmedir.¹⁸

Büyük sosyolog ve düşünür İbn-i Haldun da devleti şöyle tanımlamaktadır. Devlet, insanoğluna mutlak anlamda gerekli olan bir müessesedir. Bu sâdece hukuk kurallarının uygulanması anlamında bir zorunluluk değil, tabîî bir zorunluluktur. Bu zorunluluk insanoğlunun medenî ve siyasî bir varlık olmasından kaynaklanan ve varlığını sürdürmesi için şart olan sosyal örgütlenmenin bir sonucudur. Sosyal zaruretler ve maddî ihtiyaçlar bu örgütlenmeyi zorunlu kılar. Böylece devlet, târihin ilk dönemlerinden beri sosyal hayâtın bir gerçeği olarak var olmuştur. Beşerî ihtiyaçların karşılanması amacıyla sosyalleşen insan, zamanla toplumdaki diğer bireylerle bir arada yaşamak zorunda olduğu için, ortak çalışma ve iş bölümüne girmişler, böylece devlet düzenine geçilmiştir.¹⁹

Gazâlî'nin devlet konusundaki görüşleri ise, iktisadî ve biyolojik nazariyelere yakınlık arz eder. Gazâlî, insanların haksızlığa ve isyâna meyilli yaratıldığından, mutlu bir toplumun oluşturulabilmesi için bu tür davranışlara engel olabilecek bir otoriteye ihtiyaç duyulduğunu belirtir. Bu otorite, devlettir. Toplumda düzenin ve istikrarın sağlanması, devlete ve onun başında bulunan idârecilere bağlıdır. Aksi hâlde anarşi doğabilir.²⁰ Devlet, toplumsal gelişmenin belli bir aşamasında ortaya çıkmış, kamusal sorunların çözülmesi amacıyla rasyonel bir örgütlenmeye duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmış, tarihî süreç içinde gelişme kaydederek bugünün modern devleti doğmuştur.²¹

Tüm bu tanımların ışığında devleti şöyle tanımlayabiliriz: belli bir toprak parçası üzerinde, ortak bir geçmişe ve değerlere sahip insanların, belli amaçlarla bir araya gelmesiyle oluşan, emretme, kanun koyma ve zorunlu hallerde hürriyeti kısıtlama yetkisine sahip, teşkilâtlanmış siyasî hakimiyettir.

B - TÜRKLERDE DEVLET ANLAYIŞI

Türklerde devlet anlayışına geçmeden önce devlet anlayışının ve yönetim felsefesinin oluşmasını sağlayan temel kaynaklara bakmak gerekir. Mitolojiler, destanlar, atasözleri, dilden dile aktarılan millî hatıralardan başka, Türk devlet

¹⁷ Korkmaz, a.g.e., s. 28.

¹⁸ Gözübüyük, a.g.e., s. 10.

¹⁹ **İslâm Ans.**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1994, C. 9, s. 240.

²⁰ Korkmaz, a.g.e., s. 37.

²¹ Davut Dursun, **Siyaset ve Toplum**, Emre Yay., İstanbul 1996, s. 11.

felsefesinin kronolojik kaynakları, kitâbelerdir. Gök-Türk ve Uygur kitabeleri, Türk devletinin mahiyetine, Türk milleti için ne ifade ettiğine, ancak töre ile varolunacağına, iktidarın kaynağının ve özelliklerinin ne olduğuna, hakanın millet ve devlet için ne anlam taşıdığına, yönetici kadroların hangi meziyetlere sahip olması ve nasıl hareket etmeleri gerektiğine dair bilgiler vermektedir. İnsan hayatının her safhasında görülen yenilik ve bütünleşmeler Türk milleti için de geçerlidir. Bazı yenilikler çerçevesinde bir takım kurallar da kendini yeniler. Türk milleti müslüman olduktan sonra devlet de İslâmî bir hüviyet kazanmış, Kur'an ve Hadis onun iki temel kaynağı haline gelmiştir. Bunların yanında diğer dini kitaplar, siyasetnameler, nasihatnameler, lâyhalar, vecize kitapları, menkıbe eserler, tasavvufla ilgili eserler, ferman ve fetvalar da Türk yönetim anlayışı ile ilgili kaynaklardır.²²

Türkler ilk çağlardan itibaren Orta Asya'dan başlayarak Hindistan'a, Ön Asya'ya, Orta Avrupa'ya ve Balkanlara büyük çapta göçler yapmışlardır. Asya bozkırlarında at üstünde ilden ile gezip hayvanlarına otlak arayan bozkır insanı, tarihin çeşitli dönemlerinde muhtelif siyasi örgütler kurmuştur. Müslüman olmadan önce ve Müslüman olduktan sonra batıya ve güneye doğru ilerleyen Türklerin çeşitli boyları devlet şeklinde örgütlenip, siyasi ve idari sistemler oluşturmuş ve çeşitli devletler kurmuşlardır.²³ Bu devletlerden en büyük ve en önemlileri Hunlar, Gök-Türkler, Selçuklular ve Osmanlılardır.

Orhun Abidelerinde "il" kelimesi devlet anlamında kullanılmış olup, Kaşgarlı Mahmut'un lügatında da "il" sulh ve barış anlamında kullanılmıştır. İl kelimesinin bu iki değişik anlamı eski Türklerde devlet ile barış arasında kurulmuş olan sıkı bağı göstermektedir.²⁴ Devlet kelimesi Latince'de, durmak, yerleşmek, ikamet etmek anlamlarında kullanılmıştır. Arapça da ise devlet, hareket ettirmek, döndürmek anlamlarına gelmektedir. Buradan, Latin kökenli insanların devlete statik (durgun) bir anlam, Müslüman kökenli olanların ise dinamik (hareketli) bir değer atfettiklerini görmekteyiz.²⁵ Devlet tâbiri eski Türklerde genellikle "tutmak" fiiliyle söylenirdi. "İl tutmuş", günümüzün Türkçesi ile devlet idare etmiş anlamıyla karşımıza çıkmaktadır.²⁶

Türklerde devlet kavramı, Türk tarihi ile beraber ortaya çıkmıştır. Gök-Türk'ler milleti, devletin kurucusu olarak kabul etmişlerdir. Bu sebeple milletin içinden çıkan devlet başkanı milleti korumakla, halkın hayatını düzenlemekle yükümlüdür. Yani Türkler, "hizmet devleti" anlayışına sahiptiler.²⁷

İslâmiyet öncesi Türklerde siyasal hayat, devlet-millet işbirliğine dayanmaktaydı. Toplumların geleceğinde bu tür işbirliğinin önemli yeri olduğundan, bu gerçeğe uyan milletler güçlü devletler kurabilmişlerdir. Devlet millet işbirliğinin kurulmasında aile yapısının, örf ve âdetlerin çok önemli yeri vardır. Türklerde büyüğe saygı küçüğe sevgi şeklinde beliren bu

²² Niyazi, **a.g.e.**, s. 42

²³ Dursun, **a.g.e.**, s. 71.

²⁴ Niyazi, **a.g.e.**, s. 21.

²⁵ Niyazi, **a.g.e.**, s. 25.

²⁶ Niyazi, **a.g.e.**, s. 22.

anlayış siyasal hayata yansiyarak önemli bir yönetim ilkesi haline gelmiştir. Bu özelliklerinden dolayı milletin devlete isyan etmesi, devlet adamlarının da millete ihanet etmesi Türk milletince hiçbir dönemde kabul görmeyen bir durum olarak karşımıza çıkmıştır.²⁸

Eski Türkler bozkır coğrafyasında at ve demir üzerine kurulu, kendilerine has bir kültür ortaya koymuşlardır. Fakat bu, demirin ve atın mevcut olduğu her yerde böyle bir kültürün doğup gelişeceği anlamına gelmemektedir. Çünkü bir kültürün meydana gelebilmesi için yalnız maddi faktörler yeterli değildir. İnsan unsuru da bu konuda etkilidir. Aynı şartlar içinde yaşayan çeşitli toplulukların kültürlerinde görülen farklar, insan gruplarının sosyal anlayış ve psikolojilerindeki ayrılıktan kaynaklanır. Buna göre, bozkır kültürünü yaratan Türklerin de kendilerine ait bir düşünce sistemi ve ahlak anlayışına sahip olmaları gerekir. At üstünde insanın kendini başkalarından daha üstün hissetmesi ve atın sürati sebebi ile kısa zamanda istenilen yere ulaşma imkânının tatmini, bozkırlı Türk insanını üstünlük anlayışına itmiştir. Bozkırlı Türkler tarihte bu hususları gerçekleştiren ilk topluluk olarak bilinirler. Birincisi, yani üstünlük duygusu üniversal devlet anlayışının desteği ile eski Türk'te beylik gururunu oluşturuyordu. İkincisi de geniş ufuklara hükmetme arzusunu kamçılıyordu. Bu arzuyu fiiliyata dökmek için gerekli araç ise hazırды: Demir. Ayrıca, Türklerin sahip oldukları, hayatlarının büyük bir kısmını ayırdıkları hayvan sürüleri de bu konuda önemli bir etken olmuştur.²⁹

Meşru devlet idaresine bağlılıkları ile uzun ve çok meşakkatli göçlerde bile bozulmayan töre (kanun) disiplinine saygılarından anlaşılacağı üzere Türkler, "nizamcı" bir millettirler. Bu nizamcılık, bilhassa onlu sisteme dayalı askeri teşkilât, bir takım sosyal müesseseler ve temel siyasal sistemde kendisini gösterir. Türk düşüncesinde önemli bir yere sahip otoriter devlet anlayışının iki kaynağından biri, töreye sıkıca bağlılık, ikincisi ise devlet kuruluşlarının işleyişine damgasını vuran bu nizamcılıkta ısrar edilmesidir. Aynı nizam Türk Dili'ne de yansımıştır ki, Türkçe'nin başka dillerden farkından biri de kurallı cümlelerin kullanımıdır. Zor ve çetin bozkır hayatının şartlarını belgelercesine kısa ama mâna yüklü ve sert cümleler Türk Dili'nin temel özelliklerindedir.³⁰

İnsanların içinde bulunduğu coğrafi ve fiziki şartların hayat tarzı üzerinde çeşitli etkiler yaptığı birçok ilim adamı tarafından da vurgulanan bir gerçektir. İklim de çeşitli bakımlardan insanların hayat tarzına, düşünce tarzına, inanç ve dünya görüşüne, örf ve geleneklerine, kısacası tüm kültürüne yön verici etkiye sahip bir unsurdur. İbn-i Haldun, iklimin tabiat, ahlak ve zevkler üzerinde yaptığı etkilerden uzun uzadıya söz ederek bu konuda birçok örnek sunar.³¹ Türkler çok geniş alanlarda, at sırtında, devamlı bir

²⁷ Taneri, a.g.e., s. 433.

²⁸ Metin İşçi, **Genel Olarak ve Türkiye'de Siyasal Değişme**, Der Yay., İstanbul 1998, s. 111.

²⁹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Tarihi**, Yaykur Açık Yüksek Öğretim Dairesi Yay., Ankara 1976, s. 65.

³⁰ Kafesoğlu, a.g.e., s. 66.

³¹ İbn-i Haldun, **Mukaddime**, (çev. Zakir Kadiri Ugan) M.E.B. Yay., İstanbul 1990, s. 12.

hareketlilik içinde yaşamışlardır. Türk insanına çok geniş ufuklar kazandıran bu hayat tarzı devlet anlayışının şekillenmesinde de çok büyük rol oynamıştır. Türk insanının karakterini de şekillendiren bozkır hayatı ile yerleşik hayat arasında temel bazı farklar vardır. Yerleşik kültür insanı (özellikle ilk devirlerde) sadece aile fertlerinin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar sınırlı topraklarla meşgul olmuşlar, ellerindeki bu küçük arazi parçasıyla yetinmeyi öğrenerek bir çeşit tevekküle bürünmüşlerdir. Ekonomik faaliyet açısından daha çok oturmaya mahkum olmuş, atıl kalmış ve sınırlı aile menfaatlerinden başka bir savunma problemleri olmamıştır. Buna karşın bozkır insanı aile fertlerinden başka yüz binlerce hayvanı ve otlaklarını düşünmek zorunda olduğu için, başlangıçtan itibaren yaygınlık özelliği sergilemiştir. Daima hareketli bir hayatın takipçisi olmuştur. Bozkır insanı kalabalık sürülerini kışın ayrı, yazın ayrı otlaklara kayıp vermeden, türlü şekillerde sevk etmek, onlara bol su sağlamak, su kaynaklarını ve otlakları muhafaza etmek, yazlık ve kışlıklarda sürüleri barındırmak, sürüleri birbirinden ayırt edebilmek, onları hastalıklara karşı korumak ve tedavi etmek zorunda kalmışlardır. Otlakları ve su kaynaklarını kullanma konusunda problem çıktığı zaman tarafsızlığı herkes tarafından kabul edilmiş ve sistematize edilmiş bir hakem kurumu tarafından çözümüne başvurmak zorunda kalmıştır. Rekabet söz konusu olduğun da oradaki kabilelerin toplanarak birbirlerini himaye etmesi ve daima mücadeleye hazır tutulması zorunluluğu ile karşı karşıya olmuştur. Böylece “sevk ve idarenin” öğrenilmesi yoluyla bozkır insanı hem bambaşka bir dünya görüşü kazanmış hem de günlük hayatta yoğun olarak yaşadığı emretme ve hakim olma özelliğini muhafaza edebilmiştir. Türklerin hayat tarzını da özetleyen, bozkır hayatının bahsedilen bu etkileri toplumsal, ekonomik ve hukuki açılardan “medeniyetin” doğmasında da esas kabul edilen “sosyal organizasyonun” temelidir³²

Aile yapısının toplum düzeni ile yakın ilişkisi vardır. Aile içi ilişkilerin şekli çoğu kez devletin oluşumuna ve işleyişine yansımaktadır. Örneğin, hayatın zorluklarına karşı mücadele gücünden yoksun çocukları korumak, ailenin en önemli görevi ve amacıdır. Bu görev zamanla Türk devletinin de özelliği olmuş ve devlet hemen her dönemde “baba” olarak anılmıştır. Gök kubbe ile çadır özleştirilmiş, gök kubbe devletin, çadır da ailenin örtüsü olarak kabul edilmiştir.³³

Toplumda huzur içinde yaşayabilmek için insanların karşılıklı saygı için de olmaları gerekmektedir. Bu saygı ortamının sağlanabilmesi için de toplumda herkesin kabul edip uyduğu bir “hukuk” oluşumunun gerekliliği söz konusudur.³⁴ Devamlı olarak göç etmek zorunda oldukları için sıkı disiplin, düzenli bir sisteme sahip olmak ve ne zaman karşılaşılacağı bilinmeyen düşmana karşı daima hazırlıklı olmak durumunda kalmışlardır. İşte bu düşünce sistemi “devlet ve yönetim” fikirlerinin temelini oluşturmuştur.

³² İbrahim Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 9.

³³ Niyazi, **a.g.e.** s. 25.

³⁴ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 10.

Bozkırda bu şartlar altında şekillenen yönetim tarzı zamanla siyasi birliğe dönüşmüş ve devlet kurmaya kadar ilerlemiştir.³⁵

Türkler hayatlarının çok önemli bir unsuru olan ata kutluluk derecesinde bir değer verilmiştir. Bozkır kültürü Türkleri diğer milletlerden çok farklı bir dünya görüşü ve yaşayış tarzına götürmüştür. Büyük maharet isteyen at terbiyesi ile,

otlaklar etrafında ve su başlarında meydana gelen mücadeleler yüzünden metanet ve savaşçılık kabiliyeti kazanan bozkır insanı, aynı zamanda huzur içinde bir arada yaşayabilmek için insanların karşılıklı saygı hissi ile donanması gerektiğini öğrenmiş ve insan kitlelerini sürekli olarak barış halinde tutabilmek için toplulukta herkes tarafından riayet edilen bir hukuk düşüncesine ulaşmıştır. Bu ise, “devlet” fikrinin doğuşudur. İşte savaşçılığına ve hukuk fikrine ek olarak yine at sayesinde sağladığı sürat kavramı ve maddi araç olarak sahip olduğu demir vasıtası ile Türkler kendilerine bağladıkları insanları idare etmek üzere yeryüzünde ilk siyasi kadroları oluşturmuş millet olmuştur.³⁶

Bozkır Türk topluluğunun siyasi teşkilatlanmasının gelişiminde şöyle bir sıra gözlenmektedir: İlk siyasi birlik sayılan boyun bünyesi sağlamlaşıp, askeri gücünü artırıp, arazi ve mülkü çoğaldıkça, boyun sosyal ve ekonomik statüsünün korunması amacıyla boy beyinin ailesi sülale vasfını kazanmakta ve yönetimde istikrara kavuşmaktadır. Seçime, çok lüzumlu hallerde başvurulmaktadır. Boyların birleşmesinden oluşan budunlarda beylik hakları ve yetkileri budun lehine kısıtlandığı görülür. Ama İl’in (devletin) tam olarak oluştuğu söylenemez.³⁷ İl’in siyasi yapılanması ise biraz daha farklıdır. Devlette toplumsal velayet oluyor, yani beylerin ve hanların bazı yetkileri hakana geçiyor, böylece devletin ülke çapında asker toplama, orduyu sevk ve idare etme, kumandan tayin etme hakları hükümdara geçmektedir. Yargı yetkisi gerektiğinde törede tüm memleketi kapsayacak şekilde değişiklik ve yenilikler yapma, ilin idari, mali ve kültürel işlerini düzenleme hakkı hükümdar aracılığı ile meclislere devredilmektedir³⁸.

Eski Türklerde devletin başında hakan ya da kağan bulunurdu. Hakan devleti yönetme yetkisini tanrıdan almıştır. Tanrı kendisine bu yetkiyi en iyi şekilde kullanması, halkı en iyi şekilde yönetmesi şartıyla vermiştir. Eğer hakan bu görevi layıkıyla yerine getiremezse, bu yetkinin hakanın elinden alınacağına inanılırdı. Ayrıca Türkler yer değiştirme zorunluluğunun bir gereği olarak düşünce ve görüş ufuklarını genişletmişlerdir. Bu yetenek dünya yüzünde çok geniş alanlara yayılmalarını etkilemiştir. Dünyanın değişik yerlerine dağılan Türkler çoğu kez azınlıkta olmalarına rağmen hükmedenler olabilmişlerdir. Hükmetme meziyeti, tutsaklıktan nefret eden Türk insanının özgürlüğe olan tutkusunun doğal bir sonucu olarak kabul edilebilir.³⁹ Hükmetme yetkisini tanrıdan alan Türkler, kendilerini tüm dünyanın hakimi olarak görmüşler ve bu yolda çaba harcamışlardır. Türklerin kurmuş olduğu ilk ve en büyük devletlerden biri olan Göktürkler’den beri tüm hakanlar cihana hakim olmaya çalışmışlardır. Bu

³⁵ Niyazi, **a.g.e.**, s. 26.

³⁶ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 10.

³⁷ Niyazi, **a.g.e.**, s.28.

³⁸ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 12.

³⁹ Muzaffer Erendil, “Türklerin Millî Meziyetleri”, **Türk Kültür Ve Medeniyeti (Makaleler)**, C. 1, Atatürk Üniversitesi Kültür ve Med. Arş. Ens., Ankara 1976, s. 277.

fikir destan ve efsanelerde yer almış olup, kitabelere de yansımıştır. Hatta bunu ilk başarılanlardan biri Oğuz Han'dır. Oğuz Han altı oğlu ile birlikte dünyayı fethedip cihangir olunca, büyük bir kurultay düzenlemiş ve çok çalıştığını, dünyayı fethettiğini böylece tanrıya karşı borcunu ödediğini belirtmiştir.⁴⁰ Çevreye ve dünyaya hakim olma ülküsünün çok eskilerden geldiği Alp Er Tunga Destanında da görülmüştür. Alp Er Tunga'ya "Acun Beyi" denmiştir. Bu tabir yeryüzündeki milletlere hükmeden demektir. Bu konudaki bir dörtlüğün iki mısrası şöyledir. "Alp Er Tunga öldü mü? Acun ıssız kaldı mı?"⁴¹

Türkler Müslüman olduktan sonra da eski âdet ve geleneklerinin birçoğunu devam ettirmişler, aynı zamanda yeni bir hayat düzenine ulaşmış bulunuyorlardı. Bu yeniliğin başlıca iki kaynağı vardı: Birincisi; yeni bir inanç sistemini benimsemeleridir. Bu sistem insanın sadece tanrı ile değil aynı zamanda diğer insanlarla olan münasebetlerini de düzenliyordu. İkincisi ise; Türkler Müslüman olarak yeni bir medeniyet sisteminin içine girmişler, böylece diğer milletlerle kültür alış verişi yapmaya başlamışlardı.⁴²

Türk tarihinin önemli dönemlerinden biri olan Selçuklular döneminde de devlet anlayışı konusunda fazla bir değişiklik olmamıştır. 11. yy.'da şekillenen

Selçuklu yönetimi, İslâm geleneklerini ve Türk örfünü bağdaştırarak ortaya koyduğu iktidar pratiği ile kendisinden sonra gelecek yönetimleri etkileyecek bir yönetim şekli oluşturmuşlardır. Selçuklu Devleti yapı ve örgütlenme bakımından Sasani ve Abbasi yönetimleri gibi merkeziliği ağır basan bir yönetim sistemi değildir. Ülke hükümdar ailesi ve üst seviyedeki yöneticiler arasında bölüştürülmüş olduğundan daha çok federal nitelikte bir yapıya sahiptir.⁴³

Bozkır Türk devletinin unsurları hakkında Kafesoğlu dört, unsurdan söz etmektedir: İstiklal, ülke, halk, hükümlerlik.⁴⁴ Taneri ise devletin unsurlarını; Millet, Ülke, Egemenlik ve Politik örgütlenme olarak sıralamaktadır.⁴⁵

Türk tarihi içinde çok önemli bir yere sahip olan Osmanlı devlet yönetimi, iki farklı medeniyet ve kültür dünyasının etkisi altında şekillenmiştir. Eski Türk gelenek ve kurumları, diğeri de İslâm medeniyetinin kurum ve gelenekleridir. Osmanlılara devlet kurum ve gelenekleri, Anadolu'da kendilerinden önce örgütlenen Selçuklu yönetimi yoluyla gelmiştir.⁴⁶

Osmanlı devleti kendisinden önceki Türk devletlerinin siyasi, idari, askeri, sosyal sahadaki kültür mirasını devralmıştır. Bilhassa Anadolu Selçukluları ve İlhanlı devletine ait teşkilât ve kanunlar Osmanlılar için başlıca örnek olmuştur.⁴⁷ Osmanlılar önceki Türk devletlerinin teşkilât ve ilkelerini süzgeçten geçirerek kullanmışlardır. Devlet teşkilâtı ülkenin büyümesine paralel olarak genişlemiştir. Akgündüz, Osmanlı devletinin Hâkimiyet, ülke ve halk unsurlarından meydana geldiğinden söz eder. Hâkimiyet (eskiden inanıldığı gibi) Allah'a aittir. Allah onu dilediğine verir ya da geri alır. Çoğunluğun iradesi de Allah'ın iradesini temsil etmektedir. Osmanlı devletinin en büyük temellerinden biri olan İslâm Dini evrensel bir din olduğu için belli bir ülke üzerinde değil, tüm dünya üzerinde hâkimiyet kurmak hedeflenmiştir. Özellikle hukuk kurallarının uygulanması açısından

⁴⁰ Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, C. 1, Boğaziçi Yay., İst. 1998, s. 79.

⁴¹ Ali Öztürk, **Ötüken Türk Kitabeleri**, Ötüken Yay., İstanbul 1996., s. 82.

⁴² Erol Güngör, **Tarihte Türkler**, Ötüken Neşr., İstanbul 1999, s. 159

⁴³ Davut Dursun, **(Yönetim Din İlişkileri Açısından) Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, İşaret Yay., İstanbul 1992, s. 79.

⁴⁴ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 14.

⁴⁵ Taneri, **a.g.e.**, s. 81.

⁴⁶ Dursun, **Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, s. 71.

⁴⁷ M. Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, S.D.Ü. Mat. Isparta 1997, s. 3.

dünya ülkelerinin tümü Müslüman olanlar ve olmayanlar olarak iki kategori halinde ele alınmıştır. Osmanlı devlet anlayışında halk Müslümanlar, zimmiler ve müste'menler olarak üçe ayrılmaktadır.⁴⁸

Türklerde devletin unsurları hakkında belirtilen görüşler birbirine yakındır. Bu konuda genel olarak vatan kavramı, millet anlayışı, bağımsızlık egemenlik ve otorite, birlik bütünlük ve dayanışma konularını ele almak gerekir.

1 - TÜRKLERDE VATAN KAVRAMI

Türklerde toprak anlayışı, tarihi akış içinde toprağın millî ve manevi değerlerle yoğrularak vatanlaşmasını kapsamaktadır. Vatan, uğurunda canlar feda edilen mukaddes ülke demektir.⁴⁹ Devletin maddi unsuru ülkedir. Ülke, devlet egemenliğinin ve devlet kudretinin kullanıldığı çevredir. Topraksız bir devlet düşünülemez. Halk toprağı, toprak da halkı tamamlayarak devleti oluştururlar.⁵⁰

Türk insanı ülkesine kutsal bir değer vererek sevmiş ve onu “vatan” olarak tanımlamıştır. Özellikle eski Türklerde hakanın tanrı tarafından görevlendirildiğine inanılmasının bir nedeni de, kutsal yer-su'ların sahipsiz kalmamasını ve korunmasını sağlamaktır. Türklerde ülke anlayışı ilk çağlardan beri var olmuş ve gelişmiştir. Keza, ülke devletin temeli ve Türk halkının ortak malıdır. Bu anlayışın örnekleri sık sık yaşanmıştır. Nitekim; Mete Han'ın gençliğinde komşu devlet olan Kunguzlar savaş bahanesi olması amacı ile, sırasıyla Mete'nin çok hızlı koşabilen atını, sonra da karısını isterler. Mete meclisin itirazlarına rağmen her ikisini de verir. Daha sonra Kunguzlar işe yaramayan çorak bir araziye de isterler. Meclis bu kez Mete'ye atını ve karısını verdiğini, bu toprağı da vermesinde bir sakınca olmayacağını önerir. Buna karşı Mete, atının ve karısının kendisine ait olduğunu, ülkenin ise milletin malı olduğunu ve hiç bir kısmını kimseye veremeyeceğini söyler ve savaş kararı alır.⁵¹

Eski Türk ilinde belirli sınırları bulunan toprak parçasına ülke (ulus) denmektedir. Yurt sözü, büyük çadırlar için kullanılsa da daha çok vatan kavramı kastedilmektedir. Ülke sınırlarına yaka denir. Ülke toprakları, hükümdar ailesinin özel mülkiyeti olmasından değil, millet adına yönetmek zorunda olduğu

⁴⁸ Ahmet Atgündüz,- Sait Öztürk, Bilinmeyen Osmanlı, Osav, Yay. İstanbul 1999, s. 393.

⁴⁹ Kemal Göde, **Türk-İslâm Kültür ve Medeniyet Tarihi**, Erciyis Üniv. Yay. 38, Kayseri 1992, s. 198.

⁵⁰ Taneri, **a.g.e.**, s. 103.

⁵¹ Taneri, **a.g.e.**, s. 103., Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 15.

umûmî topraktır. Ülke, kaynağını tanrıdan alan kutsal törenin uygulandığı bu yüzden kutsallaşan toprak parçasıdır.⁵²

Eski Türklerde ülkenin bazı yerleri olağanüstü öneme sahiptir. Stratejik bakımdan önemli, otlığı bol, yolların kavşağındaki Ötüken Yaylası bu önemli yerlerden birisidir. Ötüken'in önemini arttıran en büyük özelliği kutsal bir yer olarak bilinmesidir. Hatta bu özelliğinden dolayı "İduk Ötüken" (Kutsal Ötüken, Mukaddes Ötüken) olarak anılmıştır. Bu inanişin eseri olarak Hun Devleti, Gök-Türkler, Avarlar ve Uygurlar başkentlerini ya bu bölgede kurmuşlar, ya da sonradan bu bölgeye taşımışlardır. Türklere göre tanrının dünyaya, dünyanın da tanrıya en yakın olduğu yer Ötüken'dir. Türklerin Ötükeni mübarek saymaları ve atalarından kalma yurtlarına bağlı kalmaları, "vatan" şuur ve sevgisinin en güzel örneklerindedir. Türk yurdunda bulunan yüksek dağlar, pınarlar, sular, ata mezarları vatanın mukaddes ruhları olup, yurdun korunmasını sağlayan manevi unsurlardır.⁵³

Türk halkı bir yandan vatanlarını korumaya çalışırken diğer yandan "gökyüzü çadırımız" anlayışı ile sınırlarını genişletmeye gayret etmişlerdir. Eski Türklerde vatan sevgisi çok kuvvetli idi. Hiçbir Türk vatani için hayatını ve en sevdiği şeylerini feda etmekten çekinmezdi. Çünkü vatan, Gök Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesidir.⁵⁴

Türklerin İslâm'ı kabul etmeleri ile vatan sevgisi farklı bir boyut kazanmıştır. Özellikle Kur'an-ı Kerim'deki vatanın korunması, vatan için çalışmaya teşvik eden âyetlerin tefsir edilmesi ile vatan sevgisi ve korunması dinî bir görev hâline gelmiştir. Üzerinde yaşanan ülkenin mukaddes sayılıp korunması anlayışı, Türklerin tüm kurumlarında karşımıza çıkar. Selçuklular ve Osmanlılarda, son olarak da Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu için verilen mücadeleler bunun en güzel örnekleridir.⁵⁵

Büyük Selçuklu devletinde de vatan kavramı, yer ve yurt tutmak kelimeleri ile ifade edilmiştir. Sultan Alp Arslan, vatan bilincini "mülk ticaret eşyası değildir" diyerek ifade etmiştir. Osmanlılarda da vatan toprakları kutsal sayılmış ve ona karşı yöneltilen her türlü tecavüze en sert şekilde karşı çıkmıştır. Öyle ki "emvali miriyeyi" halkın tahammül edemeyeceği şekilde tahrip etmek cezalandırılması gereken bir fiil sayılmıştır. Sultan III. Murat zamanında (1581) Safeviler, Kanuni dönemindeki sınırların esas alınarak

⁵² Niyazi, a.g.e., s. 30.

⁵³ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yay. İstanbul 1995, s. 194.

⁵⁴ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, (sad. Yalçın Tokar), Tokar Yay., İstanbul 1995, s. 153.

⁵⁵ Niyazi, a.g.e., s. 32.

barış yapılmasını önermiştir. Son fethedilen yerlerin terk edilmesi anlamına gelen bu teklif “Türk atının bastığı yer Türkiye’ye aittir” cevabıyla hemen reddedilmiştir.⁵⁶

Ziya Gökalp ise vatanı, millî kültür olarak tanımlamış ve vatan sevgisinin millî vazifelerden ve millî ideallerden doğduğunu belirtmiştir. Gerçek vatanın sadece üzerinde yaşanan toprak olmayacağını, asıl olanın kültürel değerler olduğunu söyler ve üstünde yaşanan toprağın ancak ona zarf olduğunu savunur.⁵⁷

2 - TÜRKLERDE MİLLET KAVRAMI

Millet olmadan devlet ortaya çıkamaz. Bir devletin var olabilmesi için belli bir insan kütesinin, yani halkın olması, ilk ve en önemli şarttır.⁵⁸ Bu halk, az ya da çok fazla olabilir. Ama gelişigüzel bir şekilde bir araya gelmiş bir topluluk da devlet kurmayı mümkün kılmaz. Bu insanlar çeşitli sebepler ile birbirine bağlı ortak bir geçmişe sahip, aynı zamanda devlet kurabilecek ve yaşatabilecek olgunluğa erişmiş olmalıdır. Bu da o topluluğun belirli değerlere sahip olması ile mümkündür.⁵⁹ Bir toplumun millet olabilmesi için dört faktörün bir araya gelmesi lâzımdır. Bunlar; coğrafi faktör, nüfus, teşkilâtlanma ve kültür birliğidir.⁶⁰

Millet Arapça bir kelime olup, tarihi kaynaklarımızda geçen “budun” ile batı dillerinde görülen “nation” kelimelerinin karşılığıdır.⁶¹ Millet; dil,tarih ve ülkü bağları ile birbirine bağlı vatandaşlardan meydana gelen siyasal ve sosyal bir topluluktur.⁶² Türklerde millet kavramı tarihleri ile başlamıştır. Millet in ve hakanın geleceğinin tanrı tarafından belirlendiğine inanılırdı. Eski Türkler tanrıdan bahsederken “il berigme tengri” (il everen tanrı) tabirini kullanırlardı. İnanışlarına göre tanrı, bazen milleti cezalandırır ve ilini elinden alırdı. Gök-Türkler milleti devletin esas sahibi ve koruyucusu olarak görmüşlerdir. Çünkü halk, devletin kurulması ve devamı için çalışmıştır.

⁵⁶ Taneri, **a.g.e.**, s. 104.

⁵⁷ Nihat Nirun, **Sistemantik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp**, Kültür Bak. Yay. 459, Ankara 1999, s. 157.

⁵⁸ Selçuk Özçelik, **Esas Teşkilât Hukuku Dersleri**, İstanbul Üniv. Yay. 3001, İstanbul 1982, s. 40.

⁵⁹ Niyazi, **a.g.e.**, s. 40.

⁶⁰ İşçi, **a.g.e.**, s. 33.

⁶¹ Mustafa Keskin, **Atatürk’ün Millet Ve Milliyetçilik Anlayışı**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 1999, s. 1.

⁶² Cihan Yamakoğlu, **Devlet Olmak İçin**, Akçağ Yay., Ankara 1993, s. 215

Millet; lisanca, dince, ahlakça müşterek olan yani, aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşan bir zümredir.⁶³ Başlangıçtan beri Türkler millet olmanın bilinci ile hareket etmişlerdir. Zor durumlarda da bu bilincin gereğini yerine getirmeye çalışmışlardır. Örneğin, Çinliler tarafından işgal edilen Doğu Göktürk Hakanlığı'nın halkı (Çin'in geleceğinin garantilenmesi amacı ile) Çince konuşmaya, Çinliler gibi giyinmeye ve Çin âdetlerini uygulamaya zorlanmışlardır. Ama İşbara Kağan bunu kabul etmemiştir. Çin'e vergi vereceğini, atlar göndereceğini, Çin'e bağlı kalacağını ama halkının Çinliler gibi yaşamasının mümkün olmadığını ifade etmiştir.⁶⁴

Millet devletin ayrılmaz bir parçası, varlık sebeplerinden biridir. Eski Türklerde halk kelimesinin karşılığı "kün" idi. İl ve kün kelimelerini bir arada kullanmak bir alışkanlık olmuştur. Bu, devletin ve milletin birbirinden ayrılmayacağını bir göstergesidir. Bilge Tonyuyuk'un, İltiş Kağan'ın zaferinin devletin ve milletin var olmasını sağladığını ifade etmesi bu birlikteliğin göstergesidir. Devletin başındakiler gibi halk da, devletin millet ile var olacağını idrak etmiştir. Bu nedenle nüfusun çokluğu devletin devamının teminatı sayılmıştır.⁶⁵

Eski Türklerde, insan da (devlet gibi) özel hukuk ile donatılmış ve iktisâden hür bir hayat düzenini hedef edinmiştir. Mülkiyet kişiler için taşınır mallarda olduğu gibi ortak kullanılan arazilerde de mümkündür. Özel mülkiyet, kişi hakları ve

hürriyetin teminatı sayılmıştır. Bulgarlar'da halk kendi arazisinden kaldırdığı ürünün tamamını kullanabiliyor, Hakan'a pay vermeyebiliyordu. Hazar Hakanı ve Oğuz Hakanı da teb'anın malına el sürmemişlerdir.⁶⁶

Bozkır hayatında Türk insanı tamamen hür bir hayat sürmüştür. Bu özgürlük havası öyle yaygındır ki her aile kendi içinde birer boy gibidir. Çoğu kez, birlikte göçen, birlikte savaşan halk, günlük hayatlarında birbirlerinden bağımsız birer grup görünümündedirler. Tarihleri boyunca çeşitli zamanlarda Çin tarafından saldırılara uğrayarak esaret altına alınan Göktürk'ler bu esareten, bağımsızlık fikrinin yanında millet olma bilincine sahip oldukları için kurtulabilmişlerdir.⁶⁷

Bir çok devlette üretim ve diğer faaliyetler için insan gücü kullanılırken, Türklerde bu ihtiyaç hayvanlardan karşılanmıştır. Hatta diğer toplumlarda bu amaçla kölelik müesseseleri oluşturulmuş. Bu tür

⁶³ Nirun, **a.g.e.**, s. 148.

⁶⁴ Niyazi, **a.g.e.**, s. 41.

⁶⁵ Taneri, **a.g.e.** s. 88.

⁶⁶ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 16.

⁶⁷ Niyazi, **a.g.e.** s. 43.

insanlar sadece çalıştırılmak için yaşatılmıştır. Ama bozkır insanının özel mülkiyetle desteklenmiş hür hayat tarzı zamanla töre halini almıştır.⁶⁸

Türk toplumunda, halk eşit haklara sahiptir. Birtakım özel haklara sahip olduğu belirtilen yöneticiler aslında millete hizmet etmek için, onları korumak, doyurmak, mutlu bir hayat sürmelerini sağlamak için tanrı tarafından görevlendirilmiş kişilerdir. Nitekim Kağanlar, Tanrı tarafından, Türk Milleti yok olmasın diye kendilerine “kut” verildiğini belirtmişlerdir. Bu ifâdeler kitabelere de yazılarak ölümsüzleştirilmiştir.⁶⁹

Türklerin var olmalarıyla birlikte ortaya çıkan millet anlayışı, günümüze gelene kadar çok büyük bir değişime uğramamıştır. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklularında, Osmanlılarda hatta Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasında, aynı şekilde devletin oluşumuna ve işleyişine yön vermiştir.

3 - TÜRKLERDE BAĞIMSIZLIK EGEMENLİK ve OTORİTE

Devlet hayatında bağımsızlığın gerçekleştirilmesi, sâdece yönetici kadroların bu yolda çalışmasıyla değil, halkın da aynı şuur içinde olması ile mümkündür. Yani istiklâl düşüncesi bütün toplumda daima ortak bir arzu olarak var olmalıdır. Türk devletinde ve cemiyetinde umûmîyetle böyle bir ortak şuur hep olmuştur. Zira Türklerin her gittikleri yerde beylik, hanlık gibi hür ve müstakil siyasi teşekküller kurmak için çaba sarf etmeleri ve çoğu kez bunda başarılı olmaları, bağımsızlık konusundaki ısrarlı ve kararlı tutumlarını göstermektedir. İstiklal düşüncesinin temeli Türk kültüründe yatmaktadır. Bozkırlı Türk insanı istediği zaman yer değiştirme imkânına sahiptir. Bu imkân onun, karnını doyurabilmek için ne olursa olsun toprağını terk etmemek, onu koruyup hep orada kalmak zorunda olan yerleşik hayat insanından çok farklı bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur. Ağır dış baskılar, hatta esaret gibi zor ve şiddetli zamanlarda yerleşik insan, çoğu kez bu zorluklara boyun eğmek zorunda kalmıştır. Ama bozkır insanı geçim kaynağı olan hayvanlarını sürerek hür iklimlere doğru göç edebilmişlerdir. Böylece bozkır insanı, hürriyetini kaybetmek suretiyle, insanlık onurundan fedakarlık etmek zorunda kalmamıştır. Çünkü bağımsızlığın kaybedilmesi, onur zedeleyici bir durumdur.⁷⁰

⁶⁸ Kafesoğlu, a.g.e., s. 21.

⁶⁹ Taneri, a.g.e., s. 95.

⁷⁰ Taner Tatar, **Türk Yönetim Sistemi**, Turan Yay., İstanbul 1997, s. 8

Devlet kavramı, millet, ülke, egemenlik, örgütlenme öğelerini bünyesinde barındırmaktadır. İktidara sahip olmak egemenliğe (devlet kudretine) sahip olmakla mümkündür. Egemenliğe sahip olan güç diğer öğelere de sahip demektir. Çünkü egemenlik, emredici maddi kuvvet demektir.⁷¹

Eski Türklerde hükümler il'e aittir. Küçük illerde bütün il, bir millet meclisi durumunda idi. Halkın kaderini bu meclis yönetirdi. Büyük illerde boy beylerinden kurulu şölen adlı kurum, il'e ait işlere karar verirdi. Hakanlıklarda ise, millet meclisi görevini kurultay yerine getirirdi. Bu meclislerin çalışmalarına kenkeş denirdi. "İl mi yaman bey mi yaman" atasözü de hâkimiyetin hakanda olmayıp il'de olduğunu gösterir. Çünkü hakanı seçen ve tahttan indiren de yine kurultaydır. Savaş ve barış ilanı gibi önemli işler kurultayın kararı ile olurdu.⁷²

Emretme yetkisi, hükmedebilme ve idari kuvvet anlamlarına da gelen hâkimiyet, kaynağı bakımından üçe ayrılır. Bunlar; gelenekçi, kanuni ve karizmatik hâkimiyettir. Gelenekçi hâkimiyet eskiden beri süre gelen ve değişmeyeceğine inanılan düzenin meşruiyetini benimsemeye dayanır. Kanuni hâkimiyet ise; hâkimiyetin esasının kanunlarla belirlendiği, hükmedenlerin objektif kurallara göre görev yaptığı hâkimiyet türüdür. Üçüncü tip hâkimiyet de karizmatik hâkimiyettir. Bu tipte hâkimiyetin kaynağı tanrıdır. Hükmetme yetkisi tanrı tarafından verilmiştir. Esas olan, tanrının verdiği ve yöneticiyi diğer kimselerden ayıran özellikler (karizma) dır. İşte Türklerdeki yönetim anlayışı bu türdendir. Türk hâkimiyetinin kaynağı tanrıdır. Tanrı hakanları göreve getirmiş, hakan tanrı istediği için, kendisine "kut" (devlet, iktidar, iyilik, talih) verdiği için yönetim hakkına sahiptir. Türk hakanı âdeta göğün yer yüzündeki temsilcisidir.⁷³

Laszlo ve Radroff'a göre göçebe Türklerde, büyük ve küçük oymak yöneticilerinden hiçbiri seçme yoluyla iktidara gelmemiş ve hakanlık hiçbir zaman seçim yoluyla kazanılmamıştır. Devlet yönetme yetkisi bütün aile mensuplarına verilmiştir ve bu durum göçebe inanç ve düşünüş biçiminde hakanlık yetkisinin göğe ait olması ve tanrısallığı anlayışı ile ilgilidir. İşte bu nedendir ki, eski Türk geleneklerinde kağan ailesinin ya da hanedanının kutsallığı açık olarak görülmektedir. Öyle ki hükümdar ailesine ya da hanedana mensup olanların kanının akıtılmasının yasağı Türkler Müslüman olduktan sonra da devam etmiş hatta Osmanlı hanedanı için de geçerliliğini korumuştur. Hükümdar ailesine mensup bir kişinin öldürülmesi gerektiğinde kanlarının akması için (çünkü o kan kutsal sayılıyordu) kendi oklarının kirişi ile boğulurlardı.⁷⁴

⁷¹ Taneri, a.g.e., s. 106.

⁷² Gökalp, a.g.e., s. 154.

⁷³ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 237

⁷⁴ Mehmet Arslan, **Kutangu-Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı**, İstanbul Üniversitesi Yay.3411, İstanbul 1987, s. 59.

Dikkat edilecek olursa görülür ki , her toplulukta bir otorite vardır. En basit bir insan topluluğu olan ailede dahi, babanın ev halkı ve çocuklar üzerinde otoritesi mevcuttur. Devlet, cemiyeti oluşturan birimler görünümündeki mesleki toplulukların ortak bir gayenin gerçekleşmesi konusunda teşkilâtlanmasından, tek ve sabit bir yönetim sistemine tabi olmasından meydana gelir .Şüphesiz böyle bir hadisenin meydana gelebilmesi için hakim bir iktidarın varlığına ihtiyaç vardır .Bu hakim iktidara devlet kudreti veya devlet iktidarı denir. Hâkimiyetin kaynağı konusunda yapılan diğer bir sınıflandırma da; hâkimiyeti dini bir esasa dayandıran teokratik görüş ve halka (siyasi topluma) dayandıran demokratik görüş şeklindedir.⁷⁵

Hürriyet ve bağımsızlık Türk milleti için her dönemde temel hayat şartı olmuştur. Faaliyetlerini, kendi inanç ve düşünceleri doğrultusunda gerçekleştirmek, başka toplumlara bağlı olmamak, şartlar ve imkânlar ne olursa olsun bu uğurda mücadele etmek Türk milletinin asla vazgeçmediği hayat yolu olmuştur.⁷⁶

Türk yönetim sisteminde hâkimiyetin kaynağı konusunda beslenen; ilahi görüş başka milletlerde de görülmüştür. Fakat, Türk yönetim sistemini diğerlerinden ayıran en önemli özelliği; yönetimin ilahi kaynaklı, ama dinî olmamasıdır. Diğer toplumlarda devlet başkanı, aynı zamanda tanrının bir elçisi ve dinin temsilcisidir. Devlet başkanının bu dini özelliği, doğal olarak onun hata yapmayacağı, mükemmel olduğu fikrini doğurmuştur. Türklerde ise ilahilik sadece görevle ilgilidir. Türkler Müslüman olduktan sonra hâkimiyet konusundaki inanç da İslâmî bir şekil alarak devam etmiştir. Yönetim Allah'ın nasibi ve görevlendirmesidir. Karahanlı ve Gazneliler'de bâriz olarak yaşayan bu inanç Yusuf Has Hâcip'in ünlü eserinde de geçmektedir. Hâcip hakana seslenerek, yönetime kendi gayretiyle gelmediğini, Tanrı tarafından kendisine bu görevin bir lütuf olarak verildiğini söyler.⁷⁷

Eske Türklerde hakanlar hâkimiyeti töre çerçevesinde kullanmak zorundadır. Hakan töreye uymazsa tanrı kut'unu geri alacaktır. Bu nedenle meşruluğun ölçüsü de töredir. Bu şekilde kalıplaşmış olan bu inanç yüzyıllarca Türklerin hayat tazını belirleyen ölçü olmuştur. Selçuklular ve Osmanlılarda da, hükümdârın kendi insiyatifi ile değil, belli başlı kurallara (töre, fıkıh, kurul kararları, fetvalar, vb) hükmetmesi zorunludur. Ayrıca hükümdarın bizzat kurallara uyması, halkın güvenini kazanabilmesi için çok önemli bir ölçüdür.⁷⁸

⁷⁵ Özçelik, a.g.e., s. 73.

⁷⁶ Süleyman Kazmaz, **Atatürk'ün İsteddiği Medeniyetin Işıkları**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1997, s. 27.

⁷⁷ Abdülkadir Karahan, **Türk Kültür Ve Edebiyatı**, M.E.B. Yay. 160, İstanbul 1998, s. 23

⁷⁸ Niyazi, a.g.e., s. 45.

Türklerin çok sıkı bir şekilde bağlandığı istiklal kavramı bozkır hayatının temelidir. Bu temel fikir bazı eserlerde de dile getirilmiştir. Asya Hunlarında, Hun devlet meclisinde, “İstiklale karşı hayranlık duymak ve tabiiyeti yüz kızartıcı saymak bizim geleneğimizdir. Atalarımızdan toprakla birlikte devraldığımız devletimizi (istiklalimizi), Çin ile uzlaşmak pahasına feda edemeyiz. Mücadele edecek savaşçılarımız varken devletimizi korumalıyız” şeklinde yapılan konuşma Çin yıllıklarına da konu olmuştur.⁷⁹

Eski Türkçe’de belli bir boyun ya da bir topluluğun istiklali, “oksızlık” kavramıyla anlatılmıştır. Orhun Abidelerinde de bağımsız devlet “kağanlık” olarak belirtilmiştir. Fetret devri sırasında halkın yakınmaları da bunu doğrulamaktadır. “İli olan bir budun idim, şimdi ilim nerede? Kağanlık bodun idim hani kağanım?” İstiklalden mahrum kalınca, bey olmaya layık oğlun kul, hatun olmaya layık kızın cariye olmasından yakınan Bilge Kağan ise, Türk devletinin ve istiklalinin devamına olan inancını şöyle ifade etmiştir. “Yukarıda gök çökmedikçe, aşağıda yer delinmedikçe Türk budununun İl’ini, töresini kim bozabilir?”⁸⁰

II – TÜRK SİYASAL KÜLTÜRÜNDE DEVLETİN KAYNAKLARI ve İLKELERİ

Temelleri bozkır hayatı içinde atılan Türk siyasi hayatı, gün geçtikçe daha da gelişmiş ve bünyesine yeni oluşumları katarak yayılmıştır. Zamanla, yaşanan hayatın siyasallaşması ve teşkilatlanmanın sağlanması devletin oluşumunu beraberinde getirmiştir.

Devletin oluşmasında ve gelişmesinde, Bozkır insanının kültür yapısı, bu yapı içinde şekillenen sosyal yapı, ayrıca tüm hayatı etkileyen hatta düzenleyen Türk töresi büyük etkiye sahiptir.

Devlet kurumunun sağlıklı olarak varlığını devam ettirebilmesi, görevlerini tam yapabilmesi ve bünyesindeki insanların mutluluğunun sağlanması için, uygulamada bir takım ilke ve kurallara bağlıdır. Bu ilke ve kurallar o toplumun devlet anlayışından ve siyasi karakterinden doğar.

⁷⁹ Kafesoğlu, **Türk Tarihi**, s. 15.

⁸⁰ Öztürk, **a.g.e.** s. 150.

A – TÜRK DEVLETİNİN KAYNAKLARI

1 - BOZKIR KÜLTÜRÜ

Bozkır Türk Kültürü kamu hukuku, özel mülkiyet, serbest çalışma, imtiyazsızlık, hükümlanlık, karizmaya dayanma, töre hükümlerine uyma, besicilik ve çobanlık, birleştiricilik, askeri karakter ve dinî tolerans gibi özelliklere dayanır.⁸¹

Bozkır hayatı, geniş bozkırlarda maksatsız bir şekilde, plansız, karmaşık ve düzensiz bir hayat olarak düşünülmemelidir. Plansız olarak belki ancak Kuzey Sibiryâ'nın ormanlarında Tunguz'lar dolaşmaktadır. Onlar tesadüfen bol av ganimetine rastladıkları yerde geçici olarak kalırlar. Ama Türk bozkır hayatı çok sıkı disipline, düzene ve sorunsuz bir organizasyon anlayışına dayanır.⁸²

Bozkır Türk kültürü göçebe kültürü ile karıştırılmamalıdır. Bozkır Türklerinde ekonomide sistemli bir besicilik, inançta tek tanrı inancı, hukukta evrensellik, ailede adalet, mazide tarihîlik, ahlâkta alplık ve benzeri özellikler varken göçebelerde daha çok asalak ekonomi, çok tanrıçılık, aile çevresini aşmayan bir hâkimiyet anlayışı görülmektedir. Türk maddi kültüründe temel olan at ve demir, göçebelikte yoktur.⁸³

Toplumlar yaşadıkları coğrafyanın etkisi altındadırlar. Eski Türkler Orta Asya'nın bozkırlarında tarih sahnesine çıktılar, yedikleri hayvan eti, giydikleri hayvan derisi veya yünlerinden dokudukları giysilerdi. Ehlileştirdikleri hayvanlara otlaklar ve sular gerekiyordu. Oysa bu bakımdan Orta Asya pek cömert değildi. Bilhassa kurak yazlarda yağmur damlalarını ve çabucak kuruyan yeşillikleri yakalamak zorundaydılar. Bir de, kışın kışlaklarda yazın yaylalarda yaşamak zorunda olduklarından bir yerden kalkıp bir yere konan topluluklar halinde idiler. Bu devamlı göç hayatı, düzenli ve disiplinli hale gelmelerinde önemli bir etken olmuştur.⁸⁴

Bozkırlardaki hayvan besiciliği için yaz ve kış konaklama yeri çok önemliydi. Zira gelişi güzel seçilmiş bir yer, hayvanların telef olmasına neden olabilirdi. Kış ve yaz aylarında kalınacak yerin kesin

⁸¹ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 293.

⁸² Laszlo Rasonyi, **Tarihte Türklük** (Çev. H. Zübeyr Koşay), Türk Kült. Arş. Ens. Ank. 1971, s. 48.

⁸³ Kafesoğlu, **Türk-İslâm Sentezi**, Aydınlar Ocağı Yay. 17, İstanbul 1985, s. 44.

⁸⁴ Niyazi, **a.g.e.**, s. 26.

şartları vardır. Kış aylarında mevsiminin şiddetine karşı korunabilmek için ormanlık bir arazi ya da derin bir vadi seçilirdi. Yaz aylarında da sulak, otlığı bol ve açık bir yer seçilirdi.⁸⁵

Bozkır hayatı yaşayan insanlar için, düşmanın nerede ve ne zaman ortaya çıkabileceği belli değildi. Bu nedenle her an savaşa hazırlıklı olmak zorundaydılar. Bir anda görünen düşman çok kısa bir sürede her şeyi yok edebilirdi. Böyle bir tehlike altında yaşayan bozkır insanı, savaşçı ve teşkilâtçı bir yapıya sahip olmuştur. Can güvenliğinin yanında mallarının ve meraların korunması konusunda da bazı hukukî anlaşmalar yapmak gereği duymuşlardır.⁸⁶

Zor şartlar içinde yaşayan bozkır insanı; ahlâk, terbiye, mertlik, insaniyet, kahramanlık, bahadırılık ve cesaret bakımlarından oldukça yüksek bir derecededir.⁸⁷ Eşitlikçi dayanışmacı hoşgörülü olmak, bozkır hayatının temel özellikleridir. Üstelik Türk toplumunun temel değeri, töresi bozkır kültürüne bağlıdır. Nitekim bozkır kültüründe, özgürlük, eşitlik, kardeşlik ilkeleri çok net olarak izlenmektedir. Ne var ki bu saf örgütlenmeye dayanan toplum düzeni ve onu izleyen yönetim dönemi önemli ölçüde fetih-yağma ekonomisine bağlı olduğundan ve yine diğer kabilelerle mücadelelerin devamlı olarak sürüp gitmesinden dolayı sınıfsal toplumu destekleyen bir çok yazar tarafından acımasızca eleştirilmiştir.⁸⁸

2 - SOSYAL YAPI

Eski Türklerde ilk sosyal birlik ailedir. Aile bütün toplumun çekirdeği durumundadır ve kan akrabalığına dayanır. Tip olarak geniş aile şeklinde görülse de, Türk ailesinin küçük aile tipinde olduğu daha doğrudur. Çünkü Türk ailesi “genose” ve “zadruga” tipi aileden farklıdır. Zira genose ve zadruga tipi ailede, aile halkı aile reisinin birer mülkü gibidir ve onlara çok sert davranılır. Türk aile yapısında ise eşitlik ve ortaklık esastır. Ortaklık, aile içinde olduğu gibi aileler arasında da görülür. Otlakların ortak kullanımı da bu konuda güzel bir örnektir. Türklerde sosyal yapının temelinde, toplumun çekirdeği olan aile vardır. Türk ailesi, birçok yönüyle devlet teşkilâtı ve siyasi sistemin temeli olmuştur. Çünkü birçok açılardan devlet ile aile arasında benzerlikler vardır. Türk devleti adeta ailenin gelişmiş halidir.⁸⁹

Türk ailesi, babanın egemen olduğu ailedir. Baba, ailenin reisi ve koruyucusudur. Eski Türklerden beri var olan eşitlik prensibi aslında aileden başlamaktadır. Hatta, Türk milletinin de temeli olan Türk ailesi, dünyanın en demokrat ailesi olarak

⁸⁵ Rasyonı, **a.g.e.**, s. 49.

⁸⁶ Erendil, **a.g.m.**, s. 277.

⁸⁷ İbn-i Haldun, **a.g.e.**, s. 13.

⁸⁸ Halil Berktaş, **Türkiye Tarihi**, Cilt:1, Cem Yay., İstanbul 1995, s. 285.

⁸⁹ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 21

gösterilmiştir. Türklerde kadınların haklarına da azami derecede saygı gösterilmiştir.⁹⁰ Eski Türklerde kadın hukuk bakımından erkekle eşit tutulmuş, hatta bazen üstün olmuştur.⁹¹

Her toplumda aile ve aile içindeki sistem toplum düzeninin bir özetidir. Dolaysı ile aile tipinin ve ilişkilerinin değişmesi, devlet hayatına da yansiyarak çeşitli cephelerde değişikliğe yol açmaktadır. Türk ailesine ait esaslar, eski Türk siyasi ve sosyal sistemine, kuruluşlara ve fertlerin davranışlarına yansımıştır. Türk toplumundaki özel mülkiyet, kişisel hukuk, adalet, inanç serbestliği, insanların korunması vb. konularda devletin baba olarak anılması, Türk ailesinde babanın yerini ve görevlerini belirtmesi açısından dikkat çekicidir.⁹²

Eski Türk Devleti iki sosyal ögeye dayanmaktadır: Aile ve ordu. Baba ailenin reisi ve evin beyidir. Ailede kendisine “beğ” (bey) şeklinde hitap edilir. Burada babanın evin beyi, yani her şeyiyle (geçim, düzen, huzur) meşgul olmak zorunda olan kişi olduğu anlaşılır. Boy liderlerinin “beğ” olarak anılması da, boy beyinin; babanın aile içindeki görevlerine benzer görev ve sorumluluklarının olmasından kaynaklanır. Türk erkeği günlük hayatında genellikle ailenin geçimini sağlamak, mal edinmek ve kendi mesleği ile meşgul olmak durumundadır. Atını ve silahlarını kullanmak, onlarla talim etmek de aksatmaması gereken rutin işlerindedir. Kadın ise genellikle ev işleri ile meşgul olur, ekonomik faaliyete katkıda bulunurdu. Aynı zamanda silah kullanmayı ve ata binmeyi bilir, gerekli hallerde silah kuşanarak savaşa katılırdı.⁹³

Türk aile anlayışına göre aile reisi, öncelikli olarak ev halkını düşman tehlikesinden, kötü alışkanlık ve işlerden korumalı, ailesinin tüm fertlerini gerekli olgunluğa ulaştırmalı ve onları eğitmelidir. Aile reisi ailesinin sağlığını korumalıdır. Kendi ailesinden başlayarak herkese eşit davranmalıdır.⁹⁴

Ailelerin sosyal bünyesinin genişlemesi, toprak ve nüfusunun artmasıyla yeni bir birlik oluşmaya başlamıştır. Oğuzca’da “oba” olarak anılan bu birim, ailelerin birleşmesinden oluşan birliktir. Buradan; birbirlerine akrabalık bağı ile bağlanmış ailelerin bir araya gelmesi ile oba oluşmaktadır. Birlikte yaşayan ve birlikte konup-göçen en küçük oluşumdur. Bu şekilde obanın bir

⁹⁰ Gökalp, a.g.e., s. 156.

⁹¹ Ziya Gökalp, **Türk Ahlakı**, Toker Yay., İstanbul 1975, s. 192.

⁹² Tatar, a.g.e., s. 12. Niyazi, a.g.e., s. 26

⁹³ Reşat Genç **Kaşgarlı Mahmut’a Göre XI.yy Türk Dünyası**, Türk Kültürünü Araştırma Ens., Ankara 1997, s. 69.

⁹⁴ Kınalızâde Ali Efendi, **Devlet ve Aile Ahlakı**, Haz. Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Eser,s. 217.

müddet bir yerde kalmasına “örük” denir. Obada bir kargaşa bir baskın olması halinde herkes birbirinin yardımına koşar, düşmana karşı bölükler halinde savunma yapılırdı.⁹⁵

Ailelerin ve soyların bir araya gelmeleriyle boylar oluşmuştur. Eski Türkçe’deki söylenişi “bod” şeklindedir. Başında, boydaki iç barışı ve dayanışmayı sağlamak zorunda olan boy beyi vardır. Bey hak ve adaleti sağlamak, gerektiğinde silahla boyun menfaatlerini korumakla yükümlüdür. Boyun siyasi bir mahiyeti vardır. Ama genellikle boylar il ile birlikte hareket ederler. Boyların belirli arazisi, savaşçı kuvvetleri, mülkü ve hayvan sürüleri vardır. Başka milletlerde boy benzeri kurumların başında bulunan lider, aynı zamanda dini liderliği de üstlenmiştir. Ama Türklerde boy beylerinin böyle bir özelliği yoktur.⁹⁶

Ailede ve bod ‘da var olan yardımlaşma ve dayanışma boylarda da mevcuttur. Bozkırda sık sık saldırı ve çatışmalar yaşanır. Bu saldırılar dışardan gelen ve boyun mallarına yönelik olarak yapılan saldırılardır. Böyle saldırı zamanlarında telaş ve korku yaşanır. Boydaki herkes birbirine yardım eder, saldırılara hep beraber karşı konurdu. Bozkır hayatının bu tür zorluklarıyla yaşayan insanlar, doğal olarak savaşçı birer kişiliğe sahip idiler. Ayrıca boylarda belirli zamanlarda düzenlenen şenliklerde hem hazırlanan yemekler yenir, hem de şenlik sonunda katılanların tüm eşya ve gereçleri “yağma” etmelerine izin verilirdi.⁹⁷

Boyların kendilerine ait hak ve yetkileri vardı. Bu hak ve yetkilerini devlete karşı da koruyabiliyorlardı. Her boyun kendine ait arazisi, askeri gücü ve hayvan sürüleri vardı. Bu sürülerini diğerlerinden ayırabilmek için boyu simgeleyen damgaları vardı. Barış zamanında ayrı kullanılan bazı güç ve imkânlar savaş zamanında ortak kullanılırdı. Boyun başında bulunan boy beyi devlete karşı sorumlu idi. Kendileri savaş kararı alabiliyor ya da barış yapabiliyorlardı. Boy beyleri cesaretli, mali kudreti yerinde olan, doğruluğu ile tanınmış kimseler arasından belirli bir heyet tarafından seçilirdi. Bu heyet Türk devletlerinde görülen danışma meclisinin en küçük şeklidir.⁹⁸

Oğuzlarda olduğu gibi diğer Türk kavimlerinde de iller boylardan meydana gelmekteydi. Boyların birleşiminden meydana gelen ama devletten küçük olan geniş birlik budun olarak adlandırılırdı. Zira Kaşgarlı Mahmut da budunu bugünkü millet anlamında değil, daha dar anlamda ve Türk milletini meydana getiren başlıca halk kitlelerini ifade eder şekilde kullanmıştır. Zira devlet

⁹⁵ Reşat Genç, a.g.e., s. 83.

⁹⁶ Kafesoğlu, Türk İslâm Sentezi, s. 13.

⁹⁷ Kafesoğlu, Türk Tarihi, s. 13.

⁹⁸ Genç, a.g.e., s. 86.

içinde başlıca boy birlikleri kendi içinde bağımsız birer kavim durumunu korumuşlardır. Bu yüzden budun, milletin tamamını değil belli bir kısmını ifade etmektedir. Özellikle Kaşgarlı Mahmut da eserinde bütün milleti “Türkler” kelimesi ile ifade etmiştir⁹⁹.

Budunun ileri gelenlerine budun başkanı, adı ve şanı olan kimse anlamında “atlığ” denirdi. Boylarda olduğu gibi budunun başında da bir bey vardır. Boylardaki âdetin devamı olarak budun içinde de yağma olayları vardır. Budunlar bazen beyin sahip olduğu bir mülkiyet olarak karşımıza çıkar. Budun hayatında bazen “ternek” denilen bir olay görülür. Yani zaman zaman kurultaya benzer bir toplantı yapılarak budun ileri gelenleri günlük hayatla ilgili kararlar alırlar. Budunda her zaman işler yolunda gitmemekte, karışık ve telaşlı zamanlar da yaşanmaktadır. Bunun nedeni dışarıdan gelebilecek baskın, saldırılardır.¹⁰⁰

Boylar ve budunlar bir araya gelerek ili (devleti) oluşturmuştur. Türk devleti, en küçük toplumsal birim olan ailenin büyümesi, boy ve budun gibi safhalardan geçmesiyle ulaştığı sonuçtur. Bu nedenle devletin bir çok özelliği ailenin yapısından gelen özelliklerdir. Devletin başında hakan, kağan, yabgu, ilteber gibi çeşitli isimlere sahip olan yöneticiler bulunurdu. Yanında da belli yetkilere sahip olan eşi (hatun) bulunurdu. Hakan, tanrının kendisine yüklediği yönetim görevini en iyi şekilde yerine getirmekle yükümlüdür.¹⁰¹

3 - TÖRE ve YASALAR

Eski Türk anlayışını şekillendiren ve devlet sistemini düzenleyen temel unsur töredir. Örf ve âdet hukuku olan Türk töresinin başlangıcı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Devlet yönetimi açısından önemli olan husus, törenin bilgiler tarafından konduğuna inanmak ve onların uygulanmasıdır. Anlamı çok geniş olan töre, devletin kuruluş ve işleyiş düzenini de ifade eder. Töreyle oluşturulan temellerin ortaya çıkışı şu şekillerde olmuştur:

a - Gelenek şeklinde yavaş yavaş oluşanlar.

b - Hunların halk tarafından kabul gören buyrukları.

c - Halk toplantılarında (kurultay) verilen kararlar.¹⁰²

Bozkırlarda fiilen yaşanan hayatın zamanla hukuki ve sosyal bir değer kazanması ile oluşan, genellikle kanun anlamında anlaşılan töre, eski Türk hayatını düzenleyen mecburi normlar bütünüdür. Bu bütün, yani kanunlar millîdir. Töre ahlaki, sosyal, hukuki ve siyasi birçok prensip koymuş, müesseseler kurmuştur. Böylece insanlığa kendi gerçeklerini bildirmek ve onları refah içinde yaşatmak için devlet gibi, insanlığa faydalı, yüksek bir sistem meydana getirmiştir. Eski Türkler için töre hükümleri âdeta onların dini gibidir. Töre hükümleri değişmez kalıplar değildir. Sosyal ve hukuki normların bir çeşit toplamı sayılan töre; zamana uygun yaşamının gerektirdiği değişikliklere açıktır. Bu şekilde kendi varlığını, türlü şekillerde toplum hayatına yansıtarak devam ettirmiştir. Dolayısıyla törenin geçmişi binlerce yıl önceye dayanmaktadır. Mete, Atilla, Cengiz ve Timur gibi hükümdarlar hep örfî kanunlara (töre) tabi olmuşlardır. Dolayısıyla bozkırlardan Anadolu'ya, binlerce yıldan beri temel esasları bozulmadan gelen bir töre yansımasıdır. Devletlerin

teorilerle değil, sosyal gerçeklere uygun bir şekilde idare edilebileceğini, çok eskiden beri anlayan Türk hakanları, töre üzerinde yer ve zamana uygun olarak, meclislerin de onayını almak şartıyla değişiklikler yapmışlardır. Bununla birlikte törenin, anayasa

⁹⁹ Genç, a.g.e., s.87.

¹⁰⁰ Kafesoğlu, **Türk Tarihi**, s. 20.

¹⁰¹ Güngör, a.g.e., s. 55.

¹⁰² Güngör, a.g.e., s. 57

hükümünde değişmeyen prensipleri de vardır. Bu prensiplerin başlıcaları; konilik (adalet), uzluk (iyilik), tuzluk(eşitlik), ve kişilik (insanlık) tır. İşte binlerce yıl değişmeden süregelen hükümler de bunlardır.¹⁰³

Töre Türk örf ve geleneklerinin kesin hükümlerinin birliğidir. Orhun Abidelerinde töresiz bir devletin var olamayacağı belirtilmiştir. Buradan anlaşılacağı gibi, eski Türklerde kanunsuz ya da hükümdarın şahsi iradesine bağlı bir yönetim şekli asla olmamıştır. Dolayısıyla kağanlar emirlerini, yargıçlar da kararlarını töreye göre vermiştir. Böylece halk doğrudan doğruya törenin himayesi altında bulunmaktadır. Türk töresi, alanına göre oldukça sert ve kesin hükümler ihtiva etmiştir. Cezalar çok ağır olmasına rağmen, töre Türk cemiyetinin bel kemiği olduğundan, hiç kimse cezalara ya da oranlarına itiraz etmemiştir. Törenin daima doğru ve adaletli olanı emrettiğini herkes en baştan kabul etmiştir. Çünkü töre, milletin binlerce yıllık hayat tecrübelerinden süzülerek gelmiş kurallar bütünüdür. Türklerin birlik beraberlik içinde yaşamasını sağlayan en önemli unsur töredir. Töre, her şeyden önce gelir ve sosyal nizamı sağlardı.¹⁰⁴

Türk yönetim sisteminde hükümdarın yetkilerini meclisler (kurultay ve hükümet) sınırlandırmıştır. Hem hükümdarın hem de meclisin üstünde de töre vardır. Ne hakan ne de halk sistemin herhangi bir unsurunun sınırlarını törenin belirlediği çerçevenin dışına çıkarmaya yetkili değildir. Bu noktadan hareketle, Türk devletini kanun devleti olarak nitelendirmek mümkündür. Yöneticiler fani, töre ise bakidir. Türk yönetim sisteminin töre sistemi olarak belirtmek de yanlış olmayacaktır. Nitekim “il gider, töre kalır.”¹⁰⁵

B - TÜRK DEVLETİNİN İLKELERİ

1 - ADALET ve HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ

Türk devletlerinin ilk dönemlerden beri hükümdarlara yüklediği en önemli görevlerden biri, iyi yasalar koymaları ve bu yasaları en iyi şekilde uygulamalarıdır. Elbette ki Türk devlet başkanları merkezde yaşıyordu. Eyaletlerde bizzat adaleti uygulayamıyorlardı. Bu fiziki olarak da imkânsızdı. Bu nedenle, başkentten eyalet teşkilâtlarına doğru dağılan bir adalet sistemi kurulmuştur. Devlet başkanı ülkede adaletin kurulmasından kendisini sorumlu tutmaktaydı. Zaman zaman başkentteki mahkemeye bizzat katıldıkları, hatta önemli davalarda sorgulamaları kendilerinin yaptığı görülmüştür. Toplumun refahı, huzuru ve mutluluğu adaletli bir düzenin kurulmasıyla mümkündür. Türk toplumunun yapısı da bu adaletin sağlanması için çok müsaittir. Zira sınıf veya kast esasına dayanmayan bir devlet sistemi mevcuttur.

Türk devlet düzeninin temelinde bilindiği gibi adalet yatmaktadır. Balkanlarda ezelden beri bulunan Türk Hakanlıkları bu sebepten Osmanlı hâkimiyetine girmişlerdir. Adalet konusu, Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan Kutadgu Bilig eserinde de sıkça yer almıştır. Adaletin esasını da kanunlar oluşturmaktadır. Bu kanunlar Türk inancına ve Türk töresine dayanmaktadır. Kanunlar hiç kimseye imtiyaz tanımazlar, hatta hükümdara bile. Zira hükümdarlar da kanun önünde belirli görevlere sahiptir.¹⁰⁶

Toplumun can damarı yönetenlerle yönetilenler arasındaki uyumdur. Bu uyumu sağlamak da ancak adaletle mümkündür. Bu konuya çok önem veren eski Türkler, yöneten-yönetilen arasındaki uyuma “tüz”

¹⁰³ Kafesoğlu, **Türk-İslâm Sentezi**, s. 58.

¹⁰⁴ Güngör, **a.g.e.**, s. 57.

¹⁰⁵ Tatar, **a.g.e.**, s. 21.

(düz olmak) demişlerdir. Kutadgu Bilig’de devletin temelini adaletin teşkil ettiği şöyle anlatılmıştır: Bir gün hükümdar üç ayağı birbirine bağlanmış gümüş bir taht üzerine oturmuştur. Elinde büyük bir bıçak tutmaktadır. Solunda acı bir ot, sağında ise şeker bulunmaktadır. Veziri tüm bunların sebebini kendisine sorduğunda ona şu cevabı verir. “İşte bak ben adalet ve kanunun temsilcisiyim. Dikkat et, bunlar kanunun vasıflarıdır. Bu üzerinde

Oturduğum tahtın üç ayağı vardır. Üç ayak üzerinde hiçbir şey bir tarafa meyil etmez. Her üçü düz durdukça taht sallanmaz. Eğer üç ayaktan birisi yan yatarsa diğer ikisi de kayar ve üzerine oturan yuvarlanır. Bak benim tabiatım da yana yatmaz, doğrudur. Eğer doğru eğilirse kıyamet kopar. Ben işleri doğruluk ile hallederim, insanları bey veya kul diye ayırmam. Elimdeki bu bıçak biçen ve kesen bir alettir. Ben bıçak gibi keser atarım. Hak arayan kişinin işini uzatmam. Şeker, zulme uğrayarak benim karşıma gelen ve adaleti bende bulan kişi içindir. O insan benden şeker gibi tatlı ayrılır. Acı ot ise zorbalara ve doğruluktan kaçan kimseler içindir. Bunlar kavga edip bana gelen ve verdiğim hükümden dolayı hint ilacı içmiş gibi yüzlerini ekşitirler. Benim bu asık suratlılığım, sertliğim bana gelen zalimler içindir. İster oğlum, ister yakınım veya hısımım olsun, kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir. Hüküm verirken hiç biri beni farklı bulamaz. Beyliğimin temeli de doğruluktur.”¹⁰⁷

Adaletin uygulanması için yasaların olması ve hükümdarların adil olmaları yeterli görülmemiştir. Hükümdar adına yasaları yurdun her yerinde uygulayacak olan memur ve hakimlerin de üstün seviyede olmalarına dikkat edilmiştir. Adaletin gerçekleşip gerçekleşmediğini hükümdar çoğu kez bizzat kontrol etmiştir. Tabi ki devletin büyümesiyle sınırlar genişlemiş, zamanla böyle bir şeyin yapılması artık mümkün olmamıştır. Adaletin uygulandığından ve yerini bulduğundan herkesin emin olması için mahkemeler kesinlikle aleni yapılmıştır. Davalara bakmak üzere yapılan oturumlarda kadıların yanında bir bilir kişi heyeti bulunmaktadır. Sicile geçen kararların altında adları bulunan beş, altı bazen daha fazla bulunan bu şahitler heyeti mahkemeye jüri mahiyeti kazandırmışlardır. Adalet kavramı eşitliği özünde taşır. Sanık veya davacının sultan veya aciz bir kişi olması sonucu asla etkilemez. Adalet, sadece halkın çoğunluğunu oluşturan Müslümanlar için geçerli değildir. Mahkeme ve divan önünde Hıristiyan ve Museviler de Müslümanlarla aynı seviyededir. Onlara hiç bir farklı muamele yapılmadan kararlar adaletle uygulanır. Onlar da kanun çerçevesinde mahkemeye başvururlar, problemlerini divana götürebilirler, savunmalarını yapabilirler ve haklarını savunabilirlerdi. Türkler kendi aralarında olduğu gibi yabancıların da düşünce vicdan özgürlüklerine

¹⁰⁶ Ahmet Tacemen, **Türk Kimliği**, C. II, Niğde Üniv. Yay., (4), Niğde 1998, s. 180.

¹⁰⁷ Niyazi, a.g.e, s 216.

her zaman saygılı olmuşlardır. Türkler hukuki konularda olduğu gibi inanç özgürlüğü konusunda da yabancılara daima anlayışlı davranmışlar ve baskı yoluna sapmamışlardır. Eski Türk devletlerinde çeşitli inançlardaki insanlar, inançlarına göre rahatça hareket edebildikleri gibi Selçuklu ve Osmanlılarda da bu anlayış ve hoşgörü her zaman olmuştur.¹⁰⁸

Türk devlet geleneğinde zulmün yeri olmadığı “zor kapıdan girince, töre bacadan çıkar” tabiri ile anlatılmıştır. Bir başka sözde devlet hayatında zulmün küfürden beter olduğunu anlatmaktadır: “Melik inkar ve küfürle ayakta kalabilirse de zulümle ayakta kalmaz.” Türk İslâm devletlerinde hükümdarlar adaletin uygulanması için kendilerini sorumlu hissetmişlerdir. Adalet kanundan ziyade insanla ilgilidir. Kanunu uygulayanlarda yeteri kadar sorumluluk duygusu yoksa, kanunun uygulandığı insan da hakkına razı değil ise, adaletin varlığı söz konusu değildir. Hatta bu konuda kanunları eksiksiz uygulanması da yeterli olmayabilir. Hakkından fazlasına sahip olmak isteyenler kanunlarda bulunan boşlukları kendi menfaatlerine kullanabilirler. Bu nedenle adaletli bir sistemin temeli vicdanlarda atılır.

Dünyaya 20.yy’ın başlarına kadar hakim olan “Türk gibi güçlü” tespiti hâla yaygındır. Bundan önce 18. asrın başlarına kadar “Türk gibi adaletli tespiti güçlü idi. Tarihte bunun birçok örneği yaşanmıştır. Bulgaristan dolaylarında Türkler, haksızlığa uğradıklarında “sen Türk değil misin?” diye sorarak Türklerin adaletsizlik yapamayacaklarına olan inançlarını belirtirlerdi. Türk töresine göre, kanunlar her çeşit zulmü önler. Adaletli olmak töreye dayanan yasaları uygulamakla mümkündür. Töre kanunları tüm ülkede eşit bir şekilde uygulanırsa ülke adil ve güçlü hale gelebilir.¹⁰⁹ Türkler, adaleti yüksek düzeyde uygulamış, yeni ele geçirilen ülkelerde bu konuda yaptıkları uygulamalarda birçok yabancının hayranlığını kazanmıştır. Bu durum birçok yabancının Türk egemenliğini istemelerine de sebep olmuştur. Bu konuda Atatürk “Bizim milletimiz ve hükümetimiz adalet düşüncesi ve adalet anlayışında hiçbir milletten aşağı değildir. Belki tarih bu konuda yüksek olduğumuza tanıklık eder.” diyerek Türk adaleti hakkında bizlere ipuçları vermiştir.

Töre, çok uzun zamanda oluşmuş ve ortamın gereklerine uygun küçük değişiklik ve uyarlamalar yaşamıştır. Devletin kuruluşunu ve işleyişini düzenleyen hükümlere ana töre denir. Temeli çok eskilere dayanan ana-töre Gök-Türk devletinin kuruluşuyla tam şeklini almıştır. Abidelerde de il ve töre kelimeleri sık sık ve yan yana kullanılarak ikisi arasındaki sıkı ilişki vurgulanmak istenmiştir. Töre yalnız devleti değil devlet dışındaki toplum hayatın da düzenler. Bu fonksiyonundan dolayı töre, toplumun düzenleyicisi olarak kabul edilmiştir. Töre zaman ve çevreye uygun olarak yenilenmesine rağmen değişmeyen amaçları vardır.

¹⁰⁸ Erendil, a.g.m., s. 279.

¹⁰⁹ Tacemen, a.g.e. C II, s. 183.

Könilik (adalet), uzunluk (iyilik, faydalılık), tuzluk (eşitlik) bu amaçlardandır. İlk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılarda tabii olarak İslâmiyet'ten dolayı hukuk sisteminde büyük değişiklikler olmuştur. İslâm devletinde özel hukukun yorumu ve geliştirilmesi hukuk bilginlerine bırakılmıştır. Osmanlı devletinde padişahın kendine ait olan özel hukuk konuları dışında, kanun koyma yetkisini kullanması belirli kurallara bağlanmıştır. Kamu düzenini ilgilendiren bir konuda yapılacak düzenleme; ilgili devlet adamları veya makamlarınca, gerekirse din adamlarından oluşan bir gurup tarafından hazırlanır ve yine şeyhülislâmdan onay (fetva) alınarak uygulanırdı.¹¹⁰

Hukukun üstünlüğünü sağlayan ve hukuk kuralarını uygulayan adliye teşkilâtı Selçuklularda şer'i ve örfi yargı sistemi olarak iki bölümde gelişmiştir. Şer'i davalara bakan kadıların atanmaları, siyasi iktidarı elinde tutan sultanın yetki alanı içindedir. Anarşi, itaatsizlik ve siyasi suçlar gibi davalara bakan örfi mahkemeler ise merkezde teşkilâtlanmıştır.¹¹¹

Kendi çağına göre çok ileri bir hukuk sistemine ve uygulamasına sahip olan Osmanlılarda¹¹² hukuk sisteminin temelini İslâm Hukuku oluşturmuştur. Osmanlı hukukuna göre sistemin temeli şura prensibidir. Bu prensip devlet adına ve devlet işleri için alınacak kararların seçilmiş bir yetkili kurul tarafından alınmasını ifade eder.¹¹³

Osmanlı hukuku da Selçuklularda olduğu gibi şer'i ve örfi olarak uygulanmıştır. Hukuk sisteminin başında kadılar bulunmaktaydı. Doğrudan doğruya merkeze bağlı ve ülkenin en küçük yerine kadar gitmiş olan Osmanlı hukuk teşkilâtı devlet hizmetlerinin götürülmesinde ve devlet kurumlarının sağlıklı çalışmasında çok mühim rol üstlenmiştir.¹¹⁴

Görüldüğü gibi Eski Türklerde, İslâm öncesi devirde ve İslâmiyet sonrası Türklerde hukukun üstünlüğü kuralına azami derecede uyulmaya çalışılmış, adalet geciktirilmeden uygulanmıştır. Böylece Türk adalet sistemi tüm dünyada ün salmış herkes Türk adaletine sığınmıştır. Bu durum, Türklerde ilk çağlardan beri var olan "Türk Cihan Hâkimiyeti" ülküsünün gerçekleştirilmesi yolunda önemli bir adım olmuştur.¹¹⁵

¹¹⁰ Niyazi, a.g.e., s. 120.

¹¹¹ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü* s. 354.

¹¹² M.Ali Ünal, *Olaylar ve Türkiye*, Alsancak Dergisi, Isparta 1998, s. 5.

¹¹³ Akgündüz, a.g.e., s. 355.

¹¹⁴ Göde, a.g.e., s. 259.

¹¹⁵ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 241.

2 - SINIFSIZLIK

Bir toplumda sosyal sınıflar siyasi, dini, iktisadi sebeplerden kaynaklanır. Eski Türk toplumlarının aristokratik bir şekilde yapılandığı kanısı yaygındır. Bu kanaati paylaşanlara göre Türk toplumlarında halk ve beyler diye iki zümre bulunmaktadır. Bir de bunların üstünde yüksek devlet ricali sayılan kimseler vardır. Sonra da hükümdar ailesinden teginler, hakanın vekili yabgular vardır ve hepsinin üzerinde hakan yer almıştır. Gerçek şu ki Türk devletlerinde bu unvanlar kalıcı değil, yönetimle ilgili yetkileri ifade etmektedir. Türklerde başarı kazananlara toplumda ve devlet hayatında yükselme şansı verilmiştir. Yönetici zümreden olsalar bile beyler, vergilerden, cezalardan ve diğer kanuni yükümlülüklerden muaf değildirlir.¹¹⁶

Klasik anlamda sınıflaşma olsaydı, sınıflar arası geçiş mümkün olmazdı. Asaletin dar bir alana; sadece hükümdar ailesine ait olduğu görüşü de doğru değildir. Hanedana mensup bir hakan kendisine verilen yönetme görevini yerine getiremezse

“Hakan kutu toplamadı” denilerek tahttan uzaklaştırılmıştır. Oğuz Han soyundan gelmek yeterli olsa idi devlet ricaline hiçbir şekilde dokunmak, etki etmek mümkün olmazdı. Orhun Abidelerindeki “O halktan birisi idi, ona beyliği biz verdik” cümlesi de Oğuz Han ailesinin durumunun klasik aristokrasiden farklı olduğunu göstermektedir.

Yönetici zümreye dahil olup olmamak bakımından eski Türk toplumlarını ikiye ayırmak mümkündür. Kuzey Türklerinde yöneticilerden olanlara “aksuyek” olmayanlara da “karasuyek” denmiştir. Bu deyimler ak-kemik, kara-kemik şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. Hâkimiyeti elinde bulduranlar boylarını, kendisine bağlı diğer boylarından ayırmak için kendi boylarına “ak” diğerlerine de “kara” tabirini ekleyerek onları anmışlardır.¹¹⁷

Türklerin değişik dinlere karşı hoşgörülü olmaları, uzun zamanda oluşabilen ruhban sınıfının doğmasına engel olmuştur. Daha sonra İslâmiyet’i kabul etmeleri de dini bir sınıfın doğmasını engellemiştir. Çünkü İslâmiyet’te imtiyazlı bir sınıf yoktur. İslâmiyet özünde eşitlik prensibini taşıdığından herhangi bir şekilde sınıflaşmaya izin vermez.

Siyasi bakımdan sınıflaşmayı Türk devletlerindeki liyakat anlayışı devamlı olarak törpülemiştir. Yüksek görevlerin irsileşmemesine çok dikkat edilmiştir. Bir, iki olay dışında Selçuklu ve Osmanlılarda aynı mevkilere peşpeşe aynı soydan kimseler tayinler edilmemiştir. Bu konudan olmak üzere, bir kişi eyalet valiliğinde ancak iki yıl kalabilmekteydi.¹¹⁸

İktisadi bakımdan doğabilecek sınıflaşma da Türklerin göçebe hayat tarzları, dinleri ve boy anlayışları sebebi ile, daha ilk dönemlerden engellenmiştir. Sular, yaylalar, kışlaklar boyun ortak malıdır ve herkes tarafından kullanılabilirdi.¹¹⁹

¹¹⁶ Niyazi, a.g.e., s. 245.

¹¹⁷ Kafesoğlu, **Türk Dünyası El Kitabı**, s. 197

¹¹⁸ Taneri, a.g.e., s. 434.

¹¹⁹ Nevzat Köseoğlu, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, Ötüken Neşr., İstanbul 1991, s. 33.

Türkler Müslüman olduktan sonra toprak sistemleri temelde aynı kalmakla beraber görünüşte İslâmi bir şekil almıştır. İslâmiyet'ten önce Türklerde, toprağa bağlılık olmadığı için oturmuş toprak sistemi yoktur. Türkler Müslüman olduktan sonra sabit bir toprak sistemi oluşturmuşlardır.¹²⁰

Tanınan bazı haklar ile köylüler “yarıcı” veya köle durumuna düşürülmemeye çalışılmıştır. Köylü işleyebildiği kadar toprağı kendi mülkü kabul etmiş ama bu toprağı hibe, vakfette, satma gibi yollar ile elinden çıkarma hakkına sahip olmamıştır. Yalnız şehir ve kasabaların çevresindeki sulak araziler ve meyve bahçeleri şahısların özel mülkü olmuştur. Bu arazilerin büyüklükleri de sınırlı tutulmuştur. Tarım toplumlarında ekonominin temel kaynağı topraktır. Bu tür toplumlarda geniş toprak parçasını ele geçiren grup yada kişiler büyük imkânlar kavuşmaktadır. Ama özellikle Osmanlı toprak sistemi toplumda böyle bir dengesizliğin oluşmasını engellemiştir. Zaten devlet sisteminde bütün unsurlar dengeli bir toplum kurmak için birbirini tamamlar şekilde tasarlanmıştır.¹²¹

Sosyal bilimciler “ayan” veya “eşraf” diye adlandırılan zümrelerden söz etseler de bu zümreler hukuki veya geleneksel sınırlarla ayrılmış sosyal sınıflar değil, görev sıfatlarıdır. Bu sıfatlar zengin kimselere verilmekte ise de babadan oğula intikal etmesi mümkün olmadığı gibi daha çok güzel huylu, yardımsever, bilgili olan kimselere verilmiştir. Yani zenginlik tek kriter değildir. Bu kimseler küçük kasabalarda, kendi bölgelerinde saygıya layık kimselerdir.¹²²

Köy imamı veya papazı, tekke şeyhi, yiğitbaşı ve başka ileri gelenler de sosyal itibara sahiptir. Çünkü bunlar aynı zamanda hükümetle köylülerin irtibatını sağlayan kimselerdir. Bilgileri, iyi ahlakları ve diğer yetenekleri ile halk arasında sevilmişlerdir. Ama şer'i ve örfi kanunlar önünde ve ekonomik imkânlar bakımından diğer bütün ahali ile eşittirler. Yöneticiler, bilhassa hükümdarlar toplumda sınıfların ortaya çıkmaması için azami gayret göstermişlerdir. Hatta hükümdarlar, ileride imtiyazlı bir sınıfın doğmasını önlemek amacı ile tanınmış ve köklü ailelerin kızları ile evlenmekten kaçınmışlardır. Zira kan bağı yolu ile belli bir zümre devlet imkânlarını ele geçirip kendi çıkarları için kullanabilecektir.¹²³

3 - SOSYALLİK

Hiç bir dönemde bir kişinin bir ailenin veya bir zümrenin tekeli altında bir devlet şekli Türklerde görülmemiştir Türk devletleri en üst seviyeden en alta kadar daima sosyal devlet olmaya gayret etmişlerdir. Dede Korkut'dan öğrendiğimize göre hakanlar, boy beyleri, hatunlar, şölen denen ziyafetler vermişlerdir. Yirmi dört boy beyinin de bu ziyafetlere katılmaları zorunludur. Ziyafetlere sadece boy beyleri değil, ile mensup herkes katılarak gönlünce eğlenir yer içerdi. Dede Korkut oğuz ilinde Salur Kazanın yılda bir kez

¹²⁰ Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, s. 102

¹²¹ Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, s. 116.

¹²² Akgündüz, **a.g.e.**, s. 347.

¹²³ Niyazi, **a.g.e.**, s. 255.

yağma ziyafeti verdiğini, Bozokların ve Üçokların bu şölene katıldıklarını anlatmaktadır. Türk ilinde çok fakir ve çok zengin insan bırakılmadığı için sosyal tabakalaşmaya meydan verilmemiştir.¹²⁴

Savaşlarda ölenlerin çocukları hakanların himayesine geçer mânevî evlat sıfatını kazanırlardı. İslâmiyet toplu yaşamaya çok önem verdiğinden çalışmayı, kazanmayı emretmiş ve iktisadi açıdan aşırı farklılaşmanın önüne geçmek için değişik kurallar koymuştur. İslâmiyet'in getirdiği ilkeler Türk devletinin sosyallik özelliğini daha da kristalize etmiştir. Yusuf Has Hacib'e göre hükümdar yaptıklarıyla lütufta bulunmuş sayılmaz, sadece görevini yerine getirmiş olurdu. Çünkü teb'anın hükümdar üzerinde hakları vardır. Bu hakların başında da ekonomik refah gelir. İslâmiyet ve Türk devlet geleneği halkın refahına çok büyük önem verdiğinden devlet adamları da uygulamada ellerinden geleni yapmışlardır. Devrin imkânlarına göre ülke, yollar, köprülerle donatılmıştır. Müslüman, Hıristiyan, zengin, fakir gözetilmeksizin herkesin faydasına açık hanlar, kervansaraylar, vakıflar ve benzeri kuruluşlar yurdun dört bir tarafına yayılmıştır. Yolcuların ve ticaret kabilelerinin her türlü ihtiyaçları bedava görülür, insan ve hayvanlar için hekimler hazır bulunur, temizlik ve ibâdet gibi her türlü ihtiyaçları görülürdü. Fakirler vakıf hesabından giydirilirdi.¹²⁵

Toprağın büyük çoğunluğunun devlet mülkiyetinde veya memur askerlerin denetiminde bulunması köylünün sömürülmesini ve köleleşmeyi engellediği gibi sel baskını, kuraklık ve benzeri tabii afetlerle karşılaşıldığı zaman köylüler devleti yanında bulabiliyorlardı. Bir kişi öldüğünde çocukları toprağı işleyecek çağda değil ise devlet toprağın işlenmesini ve çocukların bakımını üzerine alır, büyüdüklerinde de topraklarını kendilerine geri verirdi.¹²⁶

Eski Türklerden Osmanlılara kadar ve hatta sonrasında Türk halkına ait olan yardımlaşma ve dayanışma özelliğinin sonucu olan vakıf ve benzeri kurumlar sosyal devlet ilkesinin gerçekleştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Eski Türk Cemiyetinde de bu özelliğin fiziki sonuçlarından biri de hayratlar ve vakıflar olmuştur.¹²⁷ Vakıf yardımlaşma ve şefkat hissini ebedileşmesi arzusundan doğmuş ve devletin yapması gereken hizmetlerin çoğu vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Müslüman Türklerde ise bu konuda dinin getirdiği tavsiyelerin de etkisi ile çok çeşitli örnekler görülmüştür. Gazneliler, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Osmanlılarda vakıflar kadıya bağlı resmi bir kurum halindedir.¹²⁸

¹²⁴ Öztürk, **Çağlar İçinde Türk Destanları**, s. 196.

¹²⁵ Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, s. 251.

¹²⁶ Niyazi, **a.g.e.**, s. 204.

¹²⁷ Mehmet Kaplan, "Türk Kültürünün Dayandığı Temeller", **Türk Kültür ve Medeniyeti (Makaleler)**, C. 1, Atatürk Üniv. Türk Kültür ve Med. Arş. Ens., Ankara 1976, s. 72.

¹²⁸ Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, s. 245

Sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan kurumlardan biri de imaretlerdir. Selçuklu döneminde başlamakla birlikte Osmanlı döneminde gelişen ve yaygınlaşan aşevi, şifahane, ve benzeri kurumlar, günümüzde aynı işlevi gören kurumların temeli olmuştur. İmarat; yoksullara ve öğrencilere yemek verilen aş evleri, camii, medrese, hastane, misafirhane, mektep, kütüphane, çeşme, hamam ve benzeri hayır kurumlarının tümünün ortak adı olmuştur. Aynı zamanda imaretler faaliyetleri vasıtasıyla, devletin sosyal görevlerini yerine getirebileceği araçlardan birisi idi.¹²⁹

Ekonomik bakımdan insanlar arasında çok büyük farklar olmamasına rağmen, piyasanın dengede kalmasına çok önem verilmiş, fiyatlar daima kontrol altında tutulmuştur. Karada eşkiyanın veya komşu devletlerden birinin, denizlerde de korsanların hücumlarına uğrayan tüccarların zararları hazineye karşılanıyordu. Bu uygulama bir çeşit devlet sigortası halini almıştır. İslâmiyet’le çatışmayan eski Türk devlet töreleri Selçuklularda ve Osmanlı Devletinde devam etmiştir. “ikinci vakti nevbet ururlar kim gelip yemek yiyeler” sözü pek çok tarih kitabında geçen kayıtlardan biridir. Bu ifade Oğuz töresinin hala yaşadığını göstermektedir. Daha kuruluş döneminde düşkünlere yardım devlet politikası haline getirilmiştir. Zamanla yardım müesseseleri öylesine çeşitlenmiş ve gelişmiştir ki terkedilmiş çocukları topluma yararlı hale getirmek, yolculara yardımcı olmak, kimsesizlerin cenazelerini kaldırmak, hatta efendilerinden korkan hizmetçilerin kırdıkları çanak, çömlek ve diğer eşyaların tazmini için bile vakıflar kurulmuştur. İnsana verilen değerden dolayı, cemiyette düşünülmeyen hiç kimse olmadığı gibi hayvanlar bile unutulmamıştır.¹³⁰

Devlet bünyesinde yaşayan yabancı tebanın hakları hassasiyetle kurulmuş özellikle yöneticiler bu konuda çok dikkatli davranmışlardır. Onların haklarının korunması için de vakıfların kurulduğu görülmüştür. Devlet hizmetinden faydalanmak için din, milliyet ayrılıklarının asla önemi yoktur. Zaten farklı muameleye İslâmiyet izin vermediğinden Selçuklular ve Osmanlılar’da Müslüman gayrimüslim ayrımı yapılmamıştır.¹³¹

Baştan bu yana sayıla gelen bu özellikler eski Türklerden bu yana hemen hemen tüm Türk devletlerinde görülmüştür. Devletin sosyal görevlerini yerine getirmesine yardımcı olan resmi ve özel kurumlar farklı isimlerle de olsa aynı görevi yerine getiren birer unsur olarak Türk tarihinde yerlerini almıştır. Eski Türklerde hakanlar tarafından verilen yağma şenlikleri(ziyafetleri)’nden Cumhuriyet döneminde kurulmuş olan yardım kuruluşlarına kadar bütün bu kuruluşlar Türk devlet anlayışında sosyallik ilkesinin birer yansımasıdır.¹³²

¹²⁹ Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi Yay., İstanbul 1994, s. 311.

¹³⁰ Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, s. 246

¹³¹ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 433.

¹³² Niyazi, **a.g.e.**, s. 207.

III- TÜRKLERDE TEŞKİLÂTÇILIK ve SİYASİ HAYAT

Türkler teşkilâtçılıkta ve devlet kurmada yetenekli milletler arasında yer alırlar. Türklerin bu meziyeti, tarih sahnesinde kurdukları bir dizi devletle ispatlanabilir. Türkler bozkır hayatından başlayarak, aileden devlete uzanan bir teşkilât yapısı oluşturmuşlar. Aynı zamanda fethettikleri ülkelerde de çabucak teşkilâtlanarak devlet sisteminin temelini atmışlardır. Bir devlette millî şuur, toprak, egemenlik öğelerini tamamlayan siyasi teşkilâatlanma kavramı, düzen ve disiplini sağlayan unsurlardır. Bu unsur, diğer tüm öğelere sahip toplumu hukuk ilkelerine dayanarak yönetmeyi düzenler. Özellikle egemenliğin vazgeçilmez tamamlayıcısıdır. Emredici kuvvet olan egemenliğin şekillenmesi ve uygulama alanı bulmasını sağlayan unsur da siyasi teşkilâatlanmadır.¹³³

Örgütlenme bilinç, kültür ve akıl ile yakından ilgilidir. Çünkü bu öge ile devlet başkanlarının bilinç ve akli milletin bünyesine uygun kural ve kurumları oluşturmayı sağlayacaktır. Türkler tarihlerinin başlangıcından itibaren örgütlenerek yaşamışlardır. Özellikle Türk devlet adamları yüksek uygarlığa sahip devletlerin tecrübelerinden faydalanmışlardır. Türklerin kendilerine özgü bir devlet anlayışı vardır. Kazanılan bilgi ve tecrübeler sayesinde devlet anlayışı gelişmiş, örgütlenme fikri ve organizasyon şekilleri olgunlaşmıştır. Türkler kuvvetli teşkilâtçılık özelliğine sahiptir. Hayat tarzları onları hürriyet ve istiklâl almıştırmış kendilerini dünyanın hakimi görmelerine neden olmuştur. Bu konuda en büyük desteği tanrıdan almaktaydılar. Bu nedenle Türk insanı her yerde bulunduğu ortama hakim olmak isteği ile hareket etmiştir.¹³⁴

Başlangıçta yalnız akınlar için kurulmuş gibi görünen Gök-Türk Hakanlığı zamanla bir kültür ve medeniyet devleti halini almıştır. Gök-Türk yazıtlarındaki öğütler, devlet yönetimiyle ilgili ebedileşen örneklerdir. Birçok açıdan Türk yönetim sistemine temel olan özellikler sergileyen Göktürklerde, genellikle devlet mekanizması (özetle) şu şekilde işlemiştir: Kağan ile boy beyleri arasındaki ilişki ve koordinasyonu

¹³³ Erendil, **a.g.m.**, s. 278.

¹³⁴ Güngör, **a.g.e.**, s. 54.

yüksek memurlar sağlamışlardır. Kağanın kardeşi Yabgu unvanıyla devletin önemli bir bölgesinde görev almıştır. Yabgu aynı zamanda boy beylerinin denetiminden de sorumludur. Devletin düzeni bozulduğunda yada devlet hüviyeti kaybolduğunda kağan yerine yabgular görevi devralmıştır. İmparatorluk hayatında yabgular yarı bağımsızdır. Kendi insiyatifleri ile savaş ya da barış antlaşması yapabilmektedir.¹³⁵

Ülkenin farklı yerlerinde çeşitli memurlar görev yapmaktadır. Bu memurlar hakan ile beyler arasındaki ilişkileri düzenler, askerlik işlerini takip eder ve vergilerin toplanmasını sağlarlar. Devlet yönetiminde hakandan en küçük memura kadar tüm çalışanların görevleri ve yetkileri bellidir. Bu durum ülke yönetiminde disiplini sağlamakta, milletin örgütü ve savaşı yönünü geliştirmektedir. Gök-Türklerin geliştirdiği devlet anlayışı Uygurlarda da görülmüştür. Uygurlardaki yurtluk sistemi Selçuklu ve Osmanlılardaki timar sisteminin temeli olmuştur.¹³⁶

Eski Türklerde siyasi teşkilâtlanmanın başında han (kağan) bulunurdu. Onun altında hiyerarşik olarak boy beyleri vardı. Bu beyler hem kendi boylarının yönetiminden sorumlu hem de hakana yönetimde yardımcı olan kişilerdi. Boy beyinin altında da oymaklar ve onların beyi bulunuyordu.¹³⁷

Türkler Müslüman olduktan sonra, (8.yy'ın ortalarından itibaren) siyasi dini ve kültürel örgütlenme bakımından yeni bir döneme girmişlerdir. İslâmiyet'ten sonra Türkler fethettikleri her yerde medrese, cami ,imaret, çarşı ve benzeri fiziki ve hukuki, örgütlenme unsurlarını oluşturmuşlardır.¹³⁸

Selçuklularda siyasi teşkilâtlanma, İslâmi gelenekler ile Türk örfünün birleşiminden meydana gelen ortak bir ürün olarak şekillenmiştir. Selçuklu devlet yapısı Abbasi ve Sasani yönetimleri gibi merkezi değil, federal bir yapıya sahiptir. Devletin kamu işleri, adli, mali ve askeri işleri ile ilgili özel divanlar kurulmuştur. Selçuklu yönetim şekli, kuruluşu ve işleyişi itibariyle kendisinden sonraki devletlere örnek teşkil edecek bir siyasi yapıdadır.¹³⁹

Anadolu Selçuklularında ise Büyük Selçuklu devletinin devamı şeklinde olan ama geliştirilmiş bir teşkilâtlanma şekli görülür. Özellikle 13.yy'dan itibaren Anadolu'yu siyasi egemenliği altına alan Anadolu Selçuklu devleti, devlet yönetiminde İslâmi kurallardan oluşan bir hukuk sistemi uygulamıştır. Devletin kendi menfaatini ve idaresini her şeyin üstünde tuttuğu görülmekteydi.¹⁴⁰

Osmanlı İmparatorluğunda da eski Türklerden, Selçuklu ve Anadolu Selçuklularından bu yana süre gelen teşkilâtlanma anlayışı daha da geliştirilerek en son haline getirilmiştir. Osmanlı siyasi teşkilâtı, merkez, askeri, maliye, adliye teşkilâtları olarak düzenlenmiştir.¹⁴¹

Eski Türklerde arazi ve halk iki kısma ayrılmıştır. Sağ ve sol, doğu ve batı gibi. Bu ayrılıkta mutlaka bir tarafın üstünlüğü vardır. Mesela Asya Hunların da sol kısım Batı Hunları, Gök-Türkler ve Uygurlarda da sağ kısım üstün sayılmıştır. Bu bölümün

¹³⁵ Bahaddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, M.E.B. Yay., İstanbul 1992, s. 24.

¹³⁶ Taneri, **a.g.e.**, s. 112.

¹³⁷ Dursun, **Siyaset ve Toplum**, s. 74.

¹³⁸ Mehmet Kaplan, **Nesillerin Ruhü**, Dergah Yay., İstanbul 1999, s. 46.

¹³⁹ Dursun, **Siyaset ve Toplum.**, s. 81.

¹⁴⁰ Dursun, **Osmanlılarda Siyaset ve Din**, s. 88.

¹⁴¹ Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, s. 3.

başındaki idareciler asıl hükümdarın emir ve hâkimiyetine bağlı kalarak, töre hükümlerini uygularlar. Kendi bölümleri ile ilgili konularda dış ilişkilere girer, tüm ili ilgilendiren konularda ise ancak toplantılarda fikir beyan ederlerdi. Ordular birleştiği zaman da herkes mensup olduğu tarafa göre görev alırdı.¹⁴²

Eski Türklerde görülen bu sosyal teşkilât, kaynağını Gök-Tanrıdan alır. Buna göre hâkimiyet tanrıdan gelir, devlet içindeki görev sıralaması da yukarıdan aşağı

doğrudur. Gök ve dört yön Türk devletinin mekanını belirler. Türk halkının güneş ve aya verdiği önemden dolayı, bu sağ-sol teşkilâtlanmasının aslında doğu-batı şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Güneşin doğduğu taraf Türklerce kutsal sayılmıştır. Hakanın tahtta doğuya dönük olması, hükümdar otağının doğuya açılması bu nedendir. Orhun Kitabelerinde yönler sırası ile ileri (gün doğusu), beri (gün ortası), geri (gün batısı), yukarı (gece yarısı, kuzey)'dir. Genel olarak Türklerde doğu batıya göre daha önemli sayılmıştır. Türklerde, hakandan başka diğer idareciler de genellikle hanedan üyeleri arasından seçilmektedir. Doğu tarafı üstün kabul edilmiş ve buraya daha ziyade veliahtlar atanmıştır. Asya Hunlarında önemli kimselerin tayin edildiği sağ ve soldaki dört büyük makama dört köşe, bunlardan kaynaklanan tali dereceli makamlara da altı köşe adı verilmiştir. Böylece aile ve dünya dilimlere ayrılmış, yönetimde bu yolla kolaylık sağlanmış oluyordu. Cihan hâkimiyetini amaç edinerek tahta oturmuş olan hükümdar, tanrının kut'unun sahibi olarak, ülkeyi tanrının izni ile sağ ve sol olarak yönetmektedir.¹⁴³

İkili teşkilât sistemi ve benzeri uygulamalar, Türk devletlerinin birçoğunda görülür. Buyruk altına aldıkları ülkelerin durumuna bakarsak, vassallık adıyla anılan bu ülkeler kendi içişlerinde bağımsızdılar. Sadece temsilci bulundurmamak, dış münasebetlerini Türk devletleri aracılığı ile yapmak belli bir vergi ödemek ve gerektiğinde asker desteğinde bulunmak gibi yükümlülükleri vardır.

A – TÜRK DEVLETİNİN TEŞKİLÂT YAPISI

1 - DEVLET BAŞKANI

Türklerde devlet başkanlığı devlet teşkilâtının âdetâ zirvesidir. Başkansız bir devlet düşünülemez. Hakan devletin uygulamadaki varlık kaynağıdır. Şaman dualarında da, devletin hakansız kalması kıyamet alameti olarak belirtilmiştir. Bu konuda vezir Tonyukuk kitabesinde, devletin hakanını kaybetmesi ile Çin boyunduruğu altına girdiği, tanrının da onları ölümle cezalandırdığı anlatılmıştır.¹⁴⁴

Gök-Türk ve Uygur hükümdarlarının unvanları, Göktürk Yazıtları'nda da belirtildiği gibi kağan ya da hakandır. Hunlar da hükümdarlarına sonsuz genişlik anlamına gelen “Tan-Hu” demişlerdir. Türkler yönetici sıfatları nedeni ile yabancı devlet

¹⁴² Kafesoğlu, **Türk Tarihi**, s. 30.

¹⁴³ Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 260.

¹⁴⁴ Kafesoğlu, **Türk Tarihi**, s. 46

başkanlarını da kağan olarak anmışlardır. Uygulamada han deyimi çok büyük (süper güç) olan devletler için kullanılmış, daha küçük devlet için de kağan deyimi uygun görülmüştür.¹⁴⁵

Âbidelere göre dünya dört kattan oluşmuştur. Gök, hakan, insanlar ve yer. Tanrı önce göğü, ardından yeri ve sonra yerin üstünde insanları yaratmıştır. İnsanları yönetmesi için de hakanı başlarına oturtmuştur. Bu yüzden dünya; gök, hakan, insanlar ve yer sıralaması ile anılmaktadır. Destanlar milletlerin düşünce kalıplarını en açık şekilde yansıtırlar. Oğuz destanına göre Oğuz Han semavi bir kaynaktan gelmiş, insanüstü özellikler sahip ve kendisi gibi gökten ışık içinde inen bir kız ile evlenmiştir. Bu yüzden taht Oğuz Han'a ve onun soyuna aittir. Türklerde yönetimin tanrısal destekli, tanrının kontrolünde olduğu fikrinin kaynağı da bu rivayetlerdir.¹⁴⁶

Tanrı hakana görevini başarabilmesi için kişisel kabiliyetler ve üstün özellikler vermiştir. İnanışa göre Oğuz Han'ın soyundan olan birinin başarılı olabilmesi için tanrının kendisine üç özellik vermiş olması lazımdır. Tanrı kendisine yarlık vermeli, onu kut (talih) ile donatmalı, onun kismetli (ülügli) olması gerekmektedir. Bu sıfatlar hükümdarla beraber ailesine de geçer ve sülalenin kanunî meşrûiyeti sağlamlaştırır.¹⁴⁷

Türklerde devlet ve hükümet başkanlarının kişilikleri görevlerine paralel olarak gelişmiştir. Türkler devlet yönetimini bir sanat olarak benimsemişler ve ilk çağlardan itibaren yöneticilerini kültürlü, erdemli ve cesur yetiştirmişlerdir. Bu nitelikler devlet yönetimine ait birer ilke imiş gibi bütün yöneticilerde aranmıştır. Bu niteliklerinde eksiklik olan devlet yöneticilerinin genellikle yönetimdeki olumsuz etkileri acı tecrübeler bırakmıştır. İleride Türk devletinin başına geçmesi muhtemel olan şehzadelere özel bir eğitim uygulanır. Her bakımdan mükemmel bir insan olmaları için çaba sarf edilirdi. Bu hassasiyet gelenekleşerek günümüze kadar sürdürülmüştür.¹⁴⁸

Türk devletlerinde kağanlığın hanedan üyeleri arasında, babadan oğula geçmesi "veraset sistemi" adıyla anılmıştır. Genellikle büyük oğul, ehil değilse küçük oğul tahta geçmiştir. Selçuklularda da eski Türklerde olduğu gibi taht hanedan üyelerinin ortak mirasıdır. Üyeler mücadele ederek tahta oturma hakkını elde edebilirlerdi.¹⁴⁹ Anadolu Selçukluları'nda büyük oğulun tahta geçmesi geleneği olsa da diğer Türk devlerinde görüldüğü gibi bu gelenek bazen ihlal edilmiştir. Sultanın ölümüyle boşalan tahta geçecek olan kişinin belirlenmesinde adayların kişisel mücadeleleri yanında, divan üyelerinin (vezir, nişancı, melikü-l ümera, çarşıgır) fikirleri de etkili olmuştur.¹⁵⁰ Orta Asya Türk Devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı'nın ilk dönemlerinde de tahta geçişler belirli kurallara bağlanamamıştır. Genellikle ulemanın kararlarına uyulmuştur. Veraset sistemi yine geçerlidir. Ancak II. Selim'den itibaren hükümdarlığın intikalinde belli kurallara doğru adım atılmıştır. Çünkü o dönemden itibaren şehzadeler içinden yalnız en büyüğü sancağa çıkarılmaya başlanmıştır. Sultan I. Ahmed zamanında bir saltanat veraset kanunu yayınlanarak en büyük erkek çocuğun yerine hanedan içinden en büyük erkeğin veliaht ve padişah olmasına imkân tanınmıştır.¹⁵¹

¹⁴⁵ Niyazi, a.g.e., s. 71.

¹⁴⁶ Ali Öztürk, **Çağlar İçinde Türk Destanları**, s. 135.

¹⁴⁷ Rasyonı, a.g.e. s. 60, Ali Öztürk, **Çağlar İçinde Türk Destanları**, s. 135.

¹⁴⁸ Taneri, a.g.e., s. 434.

¹⁴⁹ Göde, a.g.e., s. 180.

¹⁵⁰ Dursun, **Siyaset ve Din.**, s. 86.

¹⁵¹ Göde, a.g.e., s. 38

Türklerde devlet başkanının eşi de yönetimde ve protokolde önemli bir yere sahipti. Bu anlayış Selçuklu ve Osmanlılarda da devam etmiştir. Eski Türklerde hükümdarın emirnameleri yalnız kendi adına olmazdı. Yabancı elçileri hakanın eşi hakanla birlikte karşılardı. Hatta hakan eşinin, tek başına karşıladığı yabancı elçiler bile olmuştur. Bu durum Türk tarihinin her döneminde görülmüştür.¹⁵²

Osmanlı geleneğine göre padişahlar Oğuz Han'ın meşru vârisi, kayı soyundan gelmekle Türk töresine göre (Eski Türklerde olduğu gibi) ilahî kaynaklı hâkimiyete sahip olmuşlardır. Dolayısıyla Osmanlı padişahları kendilerini tüm Türklerin meşru hükümdarı kabul ediyorlardı. Osmanlı padişahları Selçuklu sultanları gibi, devletin sahibi değil sadece başıdır. Bütün topraklar da ancak onları fethetmiş olan gazilerin malıdır. Orta Asya'dan beri devam eden anlayışa göre devlet hanedanın ortak mülkü idi. Ancak hükümdarın hanedanın erkek üyelerinden seçilmesi gerekiyordu. Osmanlılarda da bu gelenek devam ettirilmiştir. Taht İlahî takdire açıktır. Yani Tanrı kimi dilerse onu tahta geçirirdi. Bir padişah öldüğü zaman hayatta bulunan oğulları ve kardeşlerinden kimin tahta geçeceği konusunda kesin bir kural yoktu. Bu yüzden sonucuna katlanmak şartıyla hanedanın her erkek üyesi taht için mücadele yapabiliirdi. Ancak başarılı olamayan üyeler çoğu kez kendi yaylarının kirişiyle boğulmuşlardır.¹⁵³

Başlıca hükümdarlık sembolleri şunlardır; hakan çadırı (otağ), taht (örgin), tuğ, davul, ve sorguçtur. Yay hâkimiyeti ve tanrı iradesini temsil eden hakanı, ok ise kavmi sembolize eder. Ok yaya bağımlı olduğundan tabiyeti ve bütünlüğü anlatır. Ok ve yayın birleşmesi cihan hâkimiyetinin gerçekleştirileceği anlamını taşır. Otağ hakanlığı temsil eden ve güvenlik bakımından önem arz eden bir semboldür. Otağın yıkılması hükümdarlığa son verildiği anlamına gelir. Türklerin İslâmiyeti kabul etmesinden sonra hâkimiyet sembollerine ilaveler yapılmıştır. Hükümdarın tahta geçişinin halife tarafından onanması, ülkede hükümdar adına hutbe okutulması, para basılması, savaş ve gezilerde hükümdarın başına "çetr"(bir çeşit gölgelik) tutulması bu sembollerdendir.¹⁵⁴

Türk Devlet geleneğinde hakanın görevleri daha devlet kurulmadan başlamaktadır. Türk ulusunu devletsiz bırakmamak, boyları bir araya toplamak gibi görevler sosyal yönü ağır basan görevlerdir. Bu görevler şu şekilde özetlenebilir:¹⁵⁵

- Halkı eğitmek.
- Milleti, töreyi ve devleti düzene koymak.
- Devleti ve milleti derleyip toplamak.
- Halkı ve nüfusu çoğaltmak.
- Açları doyurup, fakirleri giydirmek.
- At ve elbise dağıtmak.
- Millete altın, gümüş ve değerli şeyler kazandırmak.
- Devlet ve millet için kazanmak.

¹⁵² Nirun, **a.g.e.**, s. 79.

¹⁵³ Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, s. 9.

¹⁵⁴ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, T.T.K., Ankara 1995, s. 500

¹⁵⁵ Taneri, **a.g.e.** s. 17.

- Kondurmak, yani halkı iskan etmek.
- Asayiş ve güvenliği sağlamak.
- Tutmak, yani devleti ve milleti adaletle idare etmek.
- İnsanlara iş ve çalışma imkânı vermek.

Yönetimin iyi işlemesi, ilkeler doğrultusunda olmasına ve yöneticilerin vasıflarına bağlıdır. Devlet yöneticilerinin vasıfları hakkında çok farklı yorumlar yapılmıştır. Yönetici kişi liyakat ve ehliyet sahibi, devletin ve milletin menfaatini ön planda tutan, dürüst olan, hırstan uzak olan, sır saklamasını bilen güvenilir insandır.¹⁵⁶

Devlet başkanları, bütün halkın üzerine hassasiyetle eğilmeyen, şefkatten uzak, merhametsiz ve devletin şerefini temsil edemeyecek kimseler olmamalıdır. Devlet başkanları kişiliklerinde zayıflık bulunan kimseleri yanlarından uzaklaştırmalı akıllı, merhametli ve sanatkâr kimseleri kendine yakınlaştırarak memleketi imar etmelidir.¹⁵⁷

Devlet başkanlarının seçiminde ve yetiştirilmesinde gösterilen titizlik tüm devlet ricali için de gösterilmiş, başbakan ve bakanlar da bu sıkı eğitimden geçmiş ve görevlerini hak ederek kazanmışlardır. Başbakan ve bakanlar genellikle hukuk alanında uzman ve mali konularda da söz sahibi kişilerdir.¹⁵⁸

Yusuf Has Hacib ise hakanın görevlerini iki bölümde toplamaktadır. Dışardan gelebilecek tehlikelere karşı hazır olmak (vatanı korumak) ve törenin yardımıyla iç huzuru sağlamak. Yusuf Has Hacib'e göre hükümdarın ana görevi halkı yönetmektir. Bunun en önemli aracı ise töredir. Töre ile il'in yönetilmesinde varılması amaçlanan sonuç ise adaletin sağlanmasıdır. Hacib'in en büyük eseri olan Kutatgu-Bilig'e göre adaleti ancak şu sıfatlara sahip olan yöneticiler sağlayabilir: Yiğitlik ve cesaret, bilgelik ve akıllılık, erdemlilik, dürüstlük, ihtiyatlı olmak, adaletli olmak ve zalim olmamak.¹⁵⁹

Türk tarihi, kimliği ve temel özellikleri hakkında en detaylı bilgileri veren kitabelere göre, kağanların en önemli görevleri; milletin ihtiyaçlarını temin etmek, topluma gerekli düzeni vermek, huzur, sükun ve rahatı sağlamaktır. Bunun yanında kağanlar Türk toplumunu besleyecek, Türk toplumuna zahmet çektirmeyecek ve toplumu incitmeyecektir.¹⁶⁰

Devlet başkanının görevleri konusundaki fikirler eski Türklerden başlayarak, çok fazla değişikliğe uğramadan Selçuklu ve Osmanlılar'a kadar gelmiştir. Nitekim Osmanlı padişahlarının

¹⁵⁶ Kemal Sözen, **Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi**, Marmara Üniv., İlahiyat Fak. Vak. Yay. 156, İstanbul 1998, s. 115.

¹⁵⁷ İmam Gazali, **Devlet Başkanlarına** (Çev. Osman Şekerci), Sinan Yay., İstanbul 1969, s. 61.

¹⁵⁸ Taneri, **a.g.e.**, s. 435.

¹⁵⁹ Arslan, **a.g.e.**, s. 37.

¹⁶⁰ Öztürk, **Ötüken Türk Kitabeleri**, s. 88.

görevlerinden biri de toplumun huzurunu bozmamak, etrafa seferlerle akınlar yaparak mal, toprak ve ganimet elde etmek böylece halkını huzur ve saâdet içinde yaşatmaya çalışmaktır.¹⁶¹

Osmanlılar'da da bu gelenek devam ettirilmiştir. Taht İlahî takdire açıktır. Yani Tanrı kimi dilerse onu tahta geçirirdi. Bir padişah öldüğü zaman hayatta bulunan oğulları ve kardeşlerinden kimin tahta geçeceği konusunda kesin bir kural yoktu. Bu yüzden sonucuna katlanmak şartıyla hanedanın her erkek üyesi taht için mücadele yapabiliyordu. Ancak başarılı olamayan üyeler çoğu kez kendi yaylarının kirişiyle boğulmuşlardır.¹⁶²

Eski Türklerde hükmetme yetkisine sahip olan hakan tahta çıkacağı zaman bir keçe üzerine oturtulur çadır etrafında dokuz tur atılır, sonra han ata bindirilirdi. Sonra boynuna bir ipek bez bağlanır, boğmamak şartıyla sıkılırdı ve kendisine “kaç sene bize hanlık edeceksin” diye sorulurdu. Can acısıyla hanın ağzından nasıl bir cevap çıkarsa ona göre saltanatının süresi hakkında fikirler yürütülürdü.¹⁶³

Gazâli, Selçuklu Sultanı Sencer'e gönderdiği nasihat mektubunda, devlet başkanının hiçbir meseleyi küçümsemeden zamanında çözmesi gerektiğini, aksi halde karşısına büyük bir bela olarak geri dönebileceğini söyler. Hatta o kadar ki bütün devlet hazinesini harcasa, bunu gidermesi mümkün olmayabilir. Sultan, kapısına gelen ihtiyaç sahiplerini küçük görmemelidir. Mümkün mertebe işleri yumuşaklıkla ve şefkatle yürütmeli, şiddet ve sertlikten olabildiğince kaçınmalıdır.¹⁶⁴

Türk siyasî kültüründe devlet için çok önemli sayılan ve çok sert kurallara göre seçilen devlet başkanı, mutlaka belirtilen vasıflara sahip olmalı ve başarıya ulaşmalıdır. Türk devletinin siyasî yapısındaki değişmeler. yücelme ve çökmeler, devlet başkanının kişiliklerine bağlanarak değerlendirilmiştir. Bilgisiz ve güçsüz devlet başkanlarının toplum üzerindeki olumsuz etkileri devletin yıkılışına kadar gitmiştir.¹⁶⁵

2 - HÜKÜMET

¹⁶¹ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ank. 1986, s. 14.

¹⁶² Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, s. 9.

¹⁶³ Orkun, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁶⁴ Gazâli, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁶⁵ Öztürk, *Ötüken Türk Kitabeleri.*, s. 86.

Türk Devlet anlayışı içinde devlet işlerinin yürütülmesinde en başta hakan onun altında hükümet üyeleri bulunurdu. Hükümet üyelerine yardımcı olmak, uyulması gereken kuralları belirlemek amacıyla kurulan, günümüzdeki meclis misali kurultaylar ve diğer meclisler bulunurdu. Bozkır devletinde başta başbakan olmak üzere, devlet meclis üyeleri, buyruklar ve iç buyruklar ve çeşitli unvanlar taşıyan büyükler vardı.¹⁶⁶

Türk devlet anlayışını ve işleyişini şekillendiren kurum ve kurallar bozkır hayatından Osmanlılara kadar gelişerek devam etmiştir. Türk devlet teşkilâtında kurultayın ve toyun aldığı kuralları ülke çapında eşit olarak uygulanması amacıyla görev yapan hükümet; idareyi tanzim etmek ve dış ilişkileri düzenlemek gibi vazifeler gören bakanların bir araya gelmesinden oluşurdu.¹⁶⁷

Selçuklularda ise büyük divan adıyla anılan hükümet, vezir ve dört bakanlıktan oluşurdu. Bunlar iç ve dış yazışmalar, maliye, askeriye ve umûmî teftiş bakanlıkları idi. Taşrada ise merkezi hükümete bağlı, askeri valinin emri altında hükümet işlerini yürüten memurlar vardı.¹⁶⁸

Osmanlılarda ise devlet teşkilâtının başında veziri azam bulunur beraberinde adli, mali, askeri bakanlar görev alırdı. Osmanlı taşra teşkilâtında ise en büyük parçalar eyaletlerdir. Eyaletler de sırasıyla sancaklara, kazalara ve nahiyelere ayrılırdı.¹⁶⁹

3 - KURULTAY ve DANIŞMA KURULLARI

Türk devletinde kanunların çıkarılması ve uygulanması, önemli kararların alınması, devlet başkanının seçilmesi ve onanması gibi önemli siyasi faaliyetleri yerine getiren kurultay ve danışma kurulları, Türk siyasi hayatının çok önemli öğelerindedir. Kurultay kavramı yığınak, derim, dernek gibi kelimeler ile ifade edilmiştir. Kurultay Türk devletlerinde Mete'nin zamanından beri temel bir devlet kuruluşu olarak vardır. Kurultay başlangıçta sadece dini tören, bayram, yeme içme ve yarışma amaçlı bir devlet toplantısı idi. Ama zamanla devletin en temel karar organı haline almıştır.¹⁷⁰

Asya Hun devletinde ve ondan sonra kurulan Türk devletlerinde hükümdar icraatını meclisler aracılığı ile yapıyorlardı. Bu meclislerden biri daimi, diğeri ise senenin belli zamanlarında toplanan ve orduyu teftiş eden, hayvanları sayan ve memleket meseleleri hakkında genel görüşmeler yapan meclisti. Göktürklerde ise bu meclisler devamlı olarak toplanır her türlü konuda görüşmeler yapılırdı. Kurultayın asıl Türkçe karşılığı “kengeş meclisidir.” Cengiz Han devletinde yalnızca devlet kurucuları ve hanedan üyeleri kurultaya katılabilirken, Türk devletlerinde, kengeş meclisine yöneticilerin yanında boy beyleri ve halktan bazı büyükler de katılmaktadır. Kurultay üyelerinin toplantıya çağırılması sadece hakana bırakılmamış, “yargucu”lar da kurultayı toplantıya çağırmıştır. Kurultayların belirli zamanları olmasına rağmen, halkı etkileyen olağanüstü zamanlarda da üyeler acil olarak toplantıya çağırılabilir.¹⁷¹

¹⁶⁶ Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 261.

¹⁶⁷ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 251.

¹⁶⁸ İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, M.E.B. Yay. 2141, İstanbul 1992, s. 97.

¹⁶⁹ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 400.

¹⁷⁰ Niyazi, **a.g.e.**, s. 88.

¹⁷¹ Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 247.

Tarihi kayıtlara, Oğuzname, Dede Korkut kitabı gibi kaynaklara göre Türk hakanlarının kengeş (müzakere) düzenlemeleri, onların kurultaya olan saygılarını göstermektedir. Aslen Oğuzlara mahsus olmasına rağmen diğer tüm Türk devletlerinde benzeri kurumlar mevcuttur. Bu kurumun silsile halinde Selçuklu ve Osmanlılara kadar gelmesi bunu gösterir. Nitekim Selçuklularda Tuğrul Bey'i hakanlığa ailenin ileri gelenleri ve aşiret beyleri seçmiştir. Bu da bir çeşit kurultaydır. Aynı şekilde Osman Gazi'yi bey seçen de kurultaydır. Kurultay bu konuda tam yetkilidir. Yeni hükümdarın hakanlığını onaylayarak onu meşrulaştırmakta ya da hükümdar adayını, gerekçe göstererek reddetmektedir. Hatta Uygurlarda kurultay, dirayetli ve kuvvetli devlet adamları arasından hükümdarı kendisi seçmiştir.¹⁷²

Kurultaylar yalnızca siyasi atama, onama, ret gibi nedenler ile toplanmamıştır. Örneğin Hunlarda insan ve hayvan sayımı için de kurultay toplanmıştır. Gök-Türklerden Yanyülü Kağanın seçimi, Tabo Kağan'ın ölümünden sonra çıkan karışıklığı önlemek için kurultaylar düzenlenmiştir. Çağatay Hunlarında ziraat reformu yapmak için kurultay toplanmıştır. Bilge Kağan Türk illerindeki şehirlerin surlar ile çevrilmesi, budizm ve taoizm dinlerinin teşviki konularında kurultay düzenlemiştir. Vezir Tonyukuk'un itiraz ve haklı görülen gerekçeleriyle her iki öneri de reddedilmiştir. Görülüyor ki; kurultayın kararları, hükümdarın kararlarından da üstün kabul edilmiştir. Hükümdar kurultaya rağmen karar alamamaktadır.¹⁷³

Kurultaylar yapısı ve fonksiyonu tarafından millet meclisi olarak da değerlendirilebilir. Zira yönetimi kabul ederek meşru hale getiren ya da reddeden, kanun tekliflerini görüşen, yeni kanunlar çıkaran ve mevcut kanunları değiştiren kurum yine kurultaydır. Kurultayın her zaman toplanması mümkün olmayacağından acil ve günlük meseleleri karara bağlamak için bir meclis daha kurulmuştur. Bu meclis de günümüzdeki bakanlar kurulu gibi bir işlev yürütmüştür.¹⁷⁴

Kurultay toplantılarından başka toy adı verilen toplantılar da Türk siyasi hayatında önemli bir yere sahipti. Toylar senenin belirli zamanlarında boy temsilcilerinin zorunlu katılımlarıyla gerçekleştirilirdi. Toylarda kurbanlar kesilir, dini ve millî törenler yapılır, devlet ve millet meseleleri uzun uzadıya görüşülür ve sonunda karara bağlanırdı.¹⁷⁵

Türklerin Müslüman olmasıyla birçok kurumunda, geleneklerinde ve hayat tarzında değişimler olmuştur. Devlet işlerinin görüşüldüğü kurultay ve toylar da bu değişimden etkilenmiş ve "divan" adıyla hükümet işlerinin yürütülmesinde her zaman baş vurulan daimi bir kurum oluşturulmuştur. Büyük Selçuklularda, büyük vezirin başkanlığında toplanan büyük divan tarafından devlet işleri idare edilirdi. Taşradaki divanlar da merkezdeki büyük divana bağlı hareket ederlerdi. Anadolu Selçuklularda ise Büyük Selçuklulardaki divanlara ek olarak, ikinci derece divanlar da oluşturulmaya başlandı. Anadolu beyliklerinde de benzeri kurumlar görülüyordu.¹⁷⁶

¹⁷² Tatar, a.g.e., s. 19.

¹⁷³ Göde, a.g.e., s. 138.

¹⁷⁴ Tatar, a.g.e., s. 20.

¹⁷⁵ Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s. 50.

¹⁷⁶ Göde, a.g.e., s. 139.

Osmanlılarda ise Anadolu Selçukluları teşkilâtı örnek alınarak oluşturulan Divan-ı Hümayun veziri azam başkanlığında bakanların bir araya gelmesiyle oluşuyordu. Divan-ı Hümayun'dan başka veziri azamın her gün ikindi vakti topladığı ikindi divanı, elçilerin kabulü ile ilgili Galebe Divanı ve olağanüstü zamanlarda acil işler için toplanan Ayak Divanı Osmanlılardaki diğer divanlardır.¹⁷⁷

Baştan beri görüldüğü üzere Türk devlet geleneğinde devlet başkanı hiçbir zaman tüm yetkileri elinde toplayan ve değişmez kararlar verebilen tek hakim kişi olamamıştır. Bütün karar ve uygulamalar belli divan veya kişilerin onayıyla yapılmıştır.

4 –ASKERLİK ve ORDU

Kaynaklara göre her Türk bir savaşçıdır. Zira her zaman savaşa hazır bulunmak zorunluluğu vardır. Bu nedenle askerlik, Türk milletinin gözünde ayrı bir meslek değil, her insanın bünyesinde bulundurması gereken bir özelliktir. Türk ordusunu diğerlerinden ayıran en büyük özellikleri devamlı ve ücretsiz olmasıdır. Devlet başkanı aynı zamanda ordu komutanıdır. Devlet başkanının gözetiminde ordunun başında (barış zamanlarında) bir komutan görev yapardı. Türk ordusunun tüm dünyaya örnek olan en önemli yanı, teşkilâtlanış şeklidir. En büyük birlik 10.000 kişiden oluşan tümendir. Tümenler 1.000'li, 100'lü ve 10'lu bölümlere ayrılmış ve her birinin başına birer komutan verilmiştir. Komutanların her birinin (günümüzdeki sancak ve flama gibi) at kuyruğundan yapılmış birer tuğu vardır. Tuğ sayısı ve şekli rütbeye göre değişir. Kağanın tuğunun başında altından bir kurt başı vardır. Türk ordusunun kısaca “onlu sistem” adıyla anılan bu teşkilâtlanış şekli kendilerinden süre gelen milletlere, hatta tüm dünya ordularına örnek olmuştur.¹⁷⁸

Bozkırda devamlı olarak savaş ve baskınlara hazır olmak gerekmektedir. Daha uzun süreli savaş ve seferlerde en büyük problem askerin yiyecek ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması olmuştur. Diğer milletler savaşa giden ordu ile birlikte sürüler halinde hayvanlar taşımışlardır. Türkler ise bu sorunu çok pratik bir yolla çözmüşlerdir. Türkler yiyecek ikmalini çok kolay hale getirmişlerdir. Çoğunlukla et konservesi, kurutulmuş et ve çeşitli yollar ile damıtılmış et (pastırma gibi) tüketmişlerdir. Konserve Çin'de ve Avrupa'da bilinmesinden yaklaşık 1.000 sene önce Türkler tarafından biliniyordu.¹⁷⁹

Türk ordularında başlıca silahlar ok-yay ve kılıçtır. Bunların yanında çok çeşitli silahlar da kullanılmıştır. Miğfer ve zırh da bilinen savaş aletleridir. Türkler genellikle atla savaştıkları için çok hızlı manevra yapabiliyorlar, uzaktan savaşı tercih ediyorlardı. Çok ilginç silahları da vardır. Örneğin gerilmesi çok zor ama vuruculuğu çok kuvvetli olan, tersine gerilerek kullanılan çift kavisli, “reflekse” yaylar bunlardandır. Okların da çeşitleri vardır. İlk kez Hunların yaptığı ıslıklı (vızıldayan) oklar çok korkunç ve etkili bir savaş aletidir. Türkler at üzerinde seyir halinde iken dört yöne ok atabilmekteydiler. Düz ve çengelli ok uçları (temren) kullanırlar, çok iyi kement atarlardı. Türk askerleri yakın savaşta kargı, mızrak, süngü, kalkan ve kılıç

¹⁷⁷ Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, s. 38-39.

¹⁷⁸ Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 270.

kullanmışlardır. Türkler önceden bildikleri savaş aletleri yanında buluş güçlerini kullanarak yeni aletler icat etmeye çalışmışlardır. Atı ilk kullanan millet olmalarından dolayı at üzerinde kullanabilecekleri savaş aleti ve koşum takımlarını gün geçtikçe daha da yenilemişlerdir. Savaş esnasında at üzerinde rahat durmayı sağlayan üzenği bulan ve Avrupa'ya öğretende Türklerdir.¹⁸⁰

Türkler savaş sanatı konusunda oldukça ilerlemişler savaş taktikleri, manevraları, yakın ve uzak savaş teknikleri birçok millete örnek olmuştur. Savaş meydanlarında süvariler atların rengine göre belirli kanatlarda görev alıyorlardı. Türklerin savaş sırasında en çok çekindikleri husus, yağmur yağmasıdır. Çünkü yağmurla en çok kullanılan savaş aleti olan yayların ıslanarak işe yaramaz hale gelmesi, Türklerin (o savaş için sonu) olacaktır. Bu nedenle Türkler gece seferlerini ve açık havayı (dolunay zamanını) tercih etmişlerdir.¹⁸¹

Türk orduları, okçu süvarilerden kurulu olduğu için çok çabuk manevra yapabiliyorlardı. Kullandıkları atlar sayesinde ağır hareketli ve sıkı saflar halinde kütle savaşı yapan yabancı ordular karşısında genellikle galip geliyorlardı. Savaşlar daima taarruz esasına göre yapılırdı ve hep bu tür savaşa hazırlanırdı. Bu yolla kısa sürede sonuca ulaşmak mümkün olmuştur.¹⁸²

Eğer uzun süre savaşmak gerekirse, savaş taktikleriyle ilgili ordu komutanının verdiği emirleri alt kademe komutanları savaşın seyrine göre kendi inisiyatifleri ile uygulama hakkına sahiplerdi. Taktik gereği “sık sık dağılıp tekrar vurma” şeklindeki manevralar, yabancıların Türk askerleri hakkında “telaşlı ve dağınık” şeklinde yorum yapmalarına neden olmuştur. Aslında bu savaş taktiği, Türk ordularının en büyük avantajıdır. Bu kurallar üzerinde savaş yapan Türk ordusunun en önemli özelliği, sahte yenilgi ve pusudur. Yani yenilmiş gibi kaçarak düşmanı pusuya kurulan yere doğru çekmek ve saldırmak. Bu taktiğe “kurt oyunu” ya da Türklere ait olduğu için “turan taktiği” denmiştir.¹⁸³

Birçok savaşın kazanılmasında fiziki gücün yanında disiplin, pratik manevra kabiliyeti ve turan taktiğinin mükemmel uygulanışı büyük rol oynamaktaydı. Taktik olarak turan taktiğini uygulayan Türk ordusu genel strateji açısından da keşif seferleri ve yıpratma savaşlarına çok büyük önem vermiştir. Ele geçirilmesi planlanan ülkelere ne kadar uzak olursa olsun keşif seferleri düzenlenmesi şarttır. Bazen keşif seferlerinin yıllarca sürdüğü olurdu. Ülkenin tamamen öğrenilmesi ve savaşmak için olumlu karara varılması halinde yıpratma seferlerine başlanırdı. Küçük müfrezelerle ya da daha geniş birliklerle düşman ülkesindeki yığınak merkezlerine, önemli yol kavşaklarına, malzeme ve yiyecek depoları gibi önemli yerlere düzenlenen bu saldırılara düşman takatsiz düşene kadar devam edilirdi. Dandanakan ve Malazgirt savaşlarında bu tür yıpratma akınları yapılmıştır.¹⁸⁴

Ülkenin emniyeti ve ani baskınlara karşı hazırlıklı olmak amacıyla sınır boylarında belirli mesafenin askerden ve insandan arındırılması Türk savunma taktiklerinden birisidir. Türk halkı devamlı seferler, yıpratma akınları ve savunma hazırlıkları içinde tam bir askeri hayat sürmüştür. Askeri faaliyetlerde başarılı olmalarında; spor faaliyetleri ve oyunlarının savaş idmanı şeklinde olmasının çok büyük önemi vardır. Türk insanı için önemli faaliyetlerden biri de avcılıktır. Daha çok süreklilikli avı şeklinde yapılan avlarda bazen binlerce zararlı ve vahşi hayvan öldürülmüştür. Özellikle süreklilikli avı manevraları, savaş taktiklerinin küçük birer örneğidir. Böylece daima savaşa hazır olan Türk askeri ve Türk insanının çevikliği, ataklığı, dayanıklılığı ve üstün

¹⁷⁹ Rasoneyi, a.g.e., s. 57.

¹⁸⁰ Gungör, a.g.e., s. 56.

¹⁸¹ Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 273.

¹⁸² Göde, a.g.e., s. 155.

¹⁸³ Kafesoğlu, **Türk Tarihi**, s. 37.

¹⁸⁴ Göde, a.g.e., s. 157.

manevra kabiliyeti, kitabelerde ve diğer ülke insanların dillerinde “kurt gibi” şeklinde tasvir edilmesine yol açmıştır.¹⁸⁵ Türk ordusu, tüm şartlarda görevini yerine getiren, sabırlı, sağlam karakterli, dayanıklı, eşsiz ve üstün silahları ile diğer milletlerce taklit edilen önemli bir bozkır müessesesidir. Bu özelliğinden dolayı Çinliler, Romalılar ve Bizanslılar ordularını Türk ordularına benzetmeye çalışan milletlerin başında gelirlerdi. Ülkeye yeni katılan beyliklerin sınır boylarına yerleştirilmesi ve belirli bir süre için sınır koruyuculuğu yapmaları Türklere ait savunma taktiklerinden birisidir.¹⁸⁶

Selçuklu ordusu ülkenin çeşitli yörelerinden toplanarak kurulan Guleman-ı Saray, hassa ordusu, hanedana bağlı kuvvetler ve Türkmen beylerine bağlı kuvvetler olarak dört kısımdan oluşurdu.¹⁸⁷ Askerin ücretlerini karşılamak amacıyla kurulan “ikta” sistemi Osmanlıdaki timar sisteminin temelidir.¹⁸⁸ Selçuklu ordusu çağında dünyanın en güçlü ordularından birisi idi. Bu ordu insan, teşkilât ve teçhizat olarak üç kısımdan meydana gelmiş ve bünyesinde bu unsurları en iyi şekilde barındırmıştır.¹⁸⁹

Osmanlılarda ise askeri teşkilât “ümera” ve “ulema” olmak üzere iki kısımdan oluşuyordu. Ümera devlet işleri ve askeri işleri, ulema ise adli ve hukuki işleri yürütüyordu.¹⁹⁰ Osmanlılarda ordu teşkilâtı timar, ücretli, kapıkulu ve akıncılar olmak üzere dört gruptan oluşuyordu.¹⁹¹ Osmanlılarda askeri harcamaları ya da asker maaşlarını karşılamak amacıyla Selçuklulardaki ikta sisteminin geliştirilmiş hali olan timar sistemi vardı.¹⁹²

B – TÜRK SİYASİ HAYATINA HAKİM OLAN İLKELER

1 – GELENEKLERE BAĞLILIK

Gelenek; eskiden kalmış ve daima kabul görmüş rivayetlerin, inanışların, anlayış ve düşüncülerin toplamıdır. Her milletin kendine has gelenekleri vardır ve bu gelenekler o milletlerin benliklerini yansıtır. Gelenekçilik, eskiden kalma rivayet ve geleneklere değer veren onların doğru ve haklı olduklarını akıl yolu ile ispat etmeye çalışan, onları toplumun gerçek ihtiyaçlarının ifadesi olarak gören ve korunmaları gerektiğini savunan değerlerdendir.¹⁹³

Tek kelimeyle bir milletin devlet geleneğinin millî olması gerekir Bu olmadığı takdirde milletin çözmesi gereken sorunlar için millî olmayan vasıtalara başvurmak zorunda kalınır. Binlerce yıllık tarihimiz boyunca Türk adı süregelen ise, bunun sebebi gelenekçilikte yatar. Gelenekçilik Türklere devamlılık fikrinin doğmasına sebep olmuştur. Binlerce yıl önce devlet hayatında yürürlükte olan bir kurum, bir âdet ya da bir inanış, küçük değişikliklerle, Osmanlılarda da görülmektedir. Türk Devlet hayatını işleten mekanizmanın temeli olan kamu hukuku sahasında eski âdetler sürekliliklerini daima korumuşlardır.¹⁹⁴

¹⁸⁵ Kefesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 275.

¹⁸⁶ Güngör, **a.g.e.**, s. 57.

¹⁸⁷ Erendil, **a.g.m.**, s. 284.

¹⁸⁸ Dursun, **Osmanlılarda Siyaset ve Din**, s. 81.

¹⁸⁹ Göde, **a.g.e.**, s. 160.

¹⁹⁰ Ünal, **Olaylar ve Türkiye**, s. 3.

¹⁹¹ Erendil, **a.g.m.**, s. 286.

¹⁹² Toktamış Ateş, **Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı**, Filiz Kit., İstanbul 1991, s. 137.

¹⁹³ Taneri, **a.g.e.**, s. 188

¹⁹⁴ Kefesoğlu, **a.g.e.** s. 43

Türk yöneticilerinde de devamlılık bilinci vardır. Türk hanlığı değişir, yerine bir devlet kurulur, bu devletin başındaki hanedan da kendisini daha evvelkilerin devamı olarak görür. Gök-Türkler de kendilerini Hunların devamı olarak görmüşlerdir. Uygurlar da Gök-Türkler gibi Hunları ataları olarak kabul ederlerdi. Uygur hükümdarları Büyük Hun Hükümdarı Mete'yi örnek alırlar, onun seviyesine ulaşmak için çaba sarfederlerdi.¹⁹⁵

Selçuklu yönetiminin başında bulunan sultanlar oğuz aşiretinden gelmişlerdi. Eski Türk töresinin etkileri, devlet hayatında da görülmekteydi. Tuğrul Bey ve Alparslan gibi büyük Türk sultanlarının eski Türk geleneklerine bağlı oldukları bilinmektedir. Büyük Selçuklu sultanları “ıdrarat” adı altında bilim adamları, sanat adamları, ve devlet hizmetinde bulunmuş kimselere maaş bağlamışlardır. Harzemşahlarda da Selçuklular zamanında başlatılan bu âdeti devam ettirmişlerdir.¹⁹⁶

Devamlılık bilinci yalnız devlet hayatında değil , halkın belleğinde de var olması gereken bir konudur. Nitekim Türk halkı Osmanlı Devletini tamamen Selçukluların devamı olarak görmüştür. Osman Bey'e bağlılık amacı ile yapılan tören de Oğuz töresine göre yapılmıştır. Törende hazır bulunanlar onun önünde diz çökmüşler ve onun verdiği kızı içmişlerdir. Bu, Osman Bey'e itaat ve sadakat göstereceklerinin işareti. Gerçek olan o ki Osmanlılar Oğuzlara mensup olmakla övünmüşler, onları reddetmemişler ve kökenlerini Oğuzlara bağlamaya çalışmışlardır. Saray yaşantısındaki diğer gelenekler eğlence ve sevinç gösterileridir. Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın üzerinde Oğuz elbisesi bulunduğu halde çeşitli törenlerde hazır bulunması Oğuz geleneğinin yaşatılmasına çalışıldığını göstermektedir. Şamanlık devrinden beri süre gelen “saçı saçmak” günümüze kadar gelen başka bir âdettir. Evlenme törenlerinde gelinin başına saçı saçılırdı. Çiftçilik devrinde darı, buğday ve meyveler saçılarak kullanılmıştır. Aynı âdet Osmanlılarda da devama etmiştir.¹⁹⁷

Yas törenlerine gelince; Oğuzlar matem alameti olarak siyah renkli elbiseler giymişlerdir. Eski Oğuzların yas âdetleri Dede Korkut hikayelerinde ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bu eserde “karalar giyip gök sarındılar” cümlesi bunu anlatır. Yaşlı çadırın üzerine bayrak asmak Oğuzlardaki başka bir âdettir. Bununla beraber, Selçuklularda yas zamanlarında beyaz elbisenin hakim olduğu görülür. Ancak eski Türklerde siyah kadar beyazın da matemini ifade ettiği unutulmamalıdır.¹⁹⁸

Harzemşahlarda üç gün yas tutulmaktadır. Üç gün boyunca nebet (bando) çalınması da yasaktır. Oğuzlar yas sırasında üzüntülerini ağlamak ve yırtınmakla ifade etmişlerdir. Türkler Müslüman olduktan sonra Selçuklu devrinde de aynı uygulamaların devam ettiği görülür. Osmanlı devrinde ise Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünü duyan kethüdalar, onbaşılar ve diğer devlet ricali başlarındaki başlıkları Oğuz usulüne uygun olarak yerlere atmış ve başlarına toprak saçmışlardır. Siyah renk Osmanlı devrinde de matem rengidir. Dede Korkut hikayelerinden anlaşıldığına göre Türkler yas döneminde, ölen kimsenin binmiş olduğu atın kuyruğunu keser ve onu kurban ederlerdi. Bu aslında Hun devrinden beri süre gelen bir âdettir. Daha sonra Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde de aynı âdet görülmüştür¹⁹⁹

¹⁹⁵ Taneri, a.g.e., s. 191

¹⁹⁶ Dursun, **Siyaset ve Din**, s. 80.

¹⁹⁷ Ünal, **a.g.e.** s. 8.

¹⁹⁸ Taneri, **a.g.e.**, s. 193.

¹⁹⁹ Taneri, **a.g.e.**, s. 195.

Yas ile ilgili diğerk bir âdet de, yas sırasında bir süre ata binmemektir. Türkiye Selçuklu Sultanı I.Alaaddin Keykubat, Mevlana Celeleddin Rûmî'nin babası Bahaeddin Veled'in ölüm haberini aldığında kırk gün ata binmemiş ve saraydan çıkkmamıştır. Yastaki eski âdetlerden biri de günümüzde olduğu gibi şapka takanların şapkalarını ellerine almalarıdır.²⁰⁰

Türk saray yaşantısındaki âdetlerden birisi, sarayda belli zamanlarda dersler verilmesidir. Dersler Selçuklu devrinde başlamıştır. Osmanlı devrinde ise bu tür meclise "huzur dersleri" denmiştir. Hükümdarların yurttaşlarına ziyafet vermesi Türklerin çok eski bir âdetidir. Toylar doğum, bey oğlunun ilk avı, bir dilekte bulunma, bir felaketten kurtulma, elçi kabulü gibi sebeplerle yapılmıştır. Bu tür şenliklerin amacı toplumdaki birlik ve beraberlik anlayışını kuvvetlendirmektir. Yurttaşlar da bu yolla hakanlarına güven ve saygı duymaktadırlar.

Toylarda davetlilerin yemekleri ve eşyayı yağmalamaları bir âdettir. Oğuz bey'i Salur Kazan bey, Üçok ve Bozok beyleri her yılın ortasına geldiklerinde kendileri için büyük bir toy hazırlarlardı. Yiyip içildikten sonrada yemek eşyalarına varıncaya kadar her şeyin yağmalanmasına izin verilirdi. Kaan, yağmadan önce hatunu yanına alarak şenlik alanından ayrılırdı. Osmanlı Devletinde de Yeniçerilere ulufe ve maaş dağıtılması ayrıca sarayda yemek verilmesi bu geleneklerin devamını göstermektedir.²⁰¹

Saray hayatında önemli bir yeri olan devlet başkanının egemenlik sembollerinde de devamlılık görürüz. Bu semboller şunlardır; saray ve çadır, ünvan ve lakaplar, kılıç, tuğ,hutbe, sikke, taht, taç, çetr (şemsiye), tıraz (elbise), yüzük, kemer, bayrak ve nevbet gibi. Saray ve çadır Gök Türk devrinden itibaren egemenlik sembolü olarak bilinmektedir. Hükümdarın savaş esnasında iktidaret ettiği çadır, genellikle saltanat bayrağının renginde olmuştur. Devlet başkanı, görevinden uzaklaştırılan başbakanın makamının sembolleri olan divit takımı ve mühür gibi eşyaları geri almıştır. Çadırın da başa yıkılması başbakanın görevinin sona erdiğini gösterir.²⁰²

Selçuklu devrindeki nevbet (bando) Osmanlıların son zamanında Mızıka-i Humayum adı ile yaşatılmıştır. Selçuklu devrinde sarayın önünde günde beş kez çalınırdı. Osmanlılarda da Perşembe dışındaki tüm günlerde nevbet çalınıştır.²⁰³

Saray hayatının baş aktörleri olan hükümdarın en yakın hizmetçilerine gelince Gök- Türk devrinde Kağanların alpleri, erenleri ve yiğitleri vardır. Yiğitler zamanla saray koruyucusu olarak atanmışlardır. Bu koruyuculuk aynı zamanda bir harp okulu gibi düzenlenmiştir. Zamanla soylu Türk beylerinin çocukları da buraya gönderilmeye başlanmıştır. İslâmî devirde koruma görevi yapanlara paralel bir kurum olarak sultanın hassa ordusu vardır.²⁰⁴

Sonuç itibariyle hanedan üyeleri arasındaki dayanışmada da geleneklerin egemen olduğu anlaşılmaktadır. Bu dayanışma birbirine saygı biçiminde belirir. Taht üzerinde hak iddia eden ve mücadele içinde bulunan üyeler bile hanedan dışında kişi ve zümrelerin rakiplerini küçük düşürücü davranışlarına karşı cephe almışlardır.

²⁰⁰ Tatar, **a.g.e.**, s. 101

²⁰¹ Taneri, **a.g.e.**, s. 197

²⁰² Sevim, Merçil, **a.g.e.**, s. 499

²⁰³ Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, s. 9

²⁰⁴ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Boğaziçi Yay., İst. 1996, s. 313

2 – HAMLECİLİK

Hamlecilik gelişmeciliktir. Bir anlamda kapıyı yeniliklere açık tutmaktır. Gelenekçiliğin esası millî ruha dayanır. Hamlecilik de gücünü millî ruhtan alır. Bu ruhun kapsamı ne kadar geniş ise hamlecilik de o oranda fazla olacaktır. Hamleciliğin son merhalesi Cihan Egemenliğidir. Oğuz, Gök-Türk, Hun, Selçuklu ve Osmanlı padişahlarının tümü bu amaç peşinde koşmuşlardır.²⁰⁵

Türk milletinin diğer milletlerden önce atı hayatlarına katmaları mücadelelerden başarıyla çıkmalarına yardımcı olmuştur. Böylece kendilerine güvenleri artmıştır. Nüfusun küçük bir kısmı yerleşik olmasına rağmen genellikle hayvancılıkla geçim sağlandığından devamlı yeşillikleri kovalamışlardır. Devamlı göç durumunda olmak her an savaşa hazır olma ve benzeri zaruretler bozkır Türk insanını düzenli, disiplinli ve sağlam bünyeli hale getirmiştir. Bunun yanında atın onlara verdiği güç sayesinde “güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar hakim olma” fikrine sahip olmuşlardır. Türk insanının dinleri de Cihan hâkimiyeti fikrine uygundur. Zira tanrısal kaynaklı olan Türk yöneticisinin görevi de kutsaldır. Ve onu tanrı tüm dünyanın hükümdarı olarak kutu ile donatmıştır.²⁰⁶

Dünya devleti fikri daha mitolojik çağlardan beri var olduğu için Türk devlet anlayışı bu fikir ile yoğrulmuştur. Üniversal devlet düşüncesi tüm nesillerin hayatında büyük bir yer kaplamıştır. Bu fikir sayesinde Türk devletleri yıkılsalar bile en kısa zamanda toparlanarak yeni dünya devletleri kurmuşlardır. Çünkü parola “gökyüzü çadırımız güneş bayrağımız” olmuştur. Cihan hâkimiyeti fikrinin yansımaları destanlarda da görülmüştür. Eski Türklerin ve Oğuzların fetihlerini destanî bir şekilde anlatan Oğuz-Name’ye göre ilk Cihan hâkimiyeti Oğuz Kağan tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁰⁷

Nitekim destanda Oğuz Kağanın Çin, Hindistan, İran, Azerbaycan, Irak, Suriye, Mısır, Anadolu ülkelerini fethettiğini anlatırken Selçuklu devrini de içine almaktadır. Oğuz Han, ilahi hâkimiyetini kabul etmeyen milletler üzerine sefere çıkmış böylece dünyayı fethetmiştir. Bu fetihlerde en büyük önder aynı zamanda tüm efsane ve destanların baş kahramanı kurttur. Oğuz Han yıllarca savaştıktan sonra altı oğluyla birlikte dünyayı fethedip cihangir olduktan sonra Anayurda dönmüşler ve büyük bir kurultay düzenlemişlerdir. Kurultayda binlerce hayvan kesilmiş büyük bir ziyafet düzenlenmiştir. Oğullarını yanına oturtmuş ve yurdun idaresini aralarında pay etmiş ama daima törelere bağlı kalmalarını tavsiye etmiştir.²⁰⁸

Göktürkler, Selçuklular ve Osmanlı devletleri de çok büyük devletler olup yöneticiden halka devletin büyüklüğü hakkında sık sık bilgi verildiği görülmüştür. Büyük Selçuklu İmparatorluğunun ordusu o döneme göre çok büyük sayılırdı. Melikşah devrinde dört yüz bin kişi olan ordu sayısının Nizam-ül Mülk yediyüz - sekiz yüz bin kişiye çıkarılmasını tavsiye etmiştir.

Hamlecilik gücünü artırmak; çağdaş akımlara açık olmak, bunlardan bünyeye uygun ve akılcı olanlarını bünyeye katmak ve milletin kendine özgün karakteriyle yoğurmakla mümkün olacaktır.²⁰⁹

²⁰⁵ Taneri, **a.g.e.**, s. 200

²⁰⁶ Kafesoğlu, **Türk Tarihi**, s. 25

²⁰⁷ Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi**, s. 51.

²⁰⁸ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 244

²⁰⁹ Güngör, **a.g.e.**, s. 168,169.

3 - LİYAKAT

Genel anlamda devlet başkanı ve diğer görevlilerin üzerine aldıkları ağır sorumluluk gerektiren vazifelere paralel olarak, gerek ahlaki, gerek fiziki gerekse mantık ve beceri açılarından devlet yönetimine ehil olmalıdır. Nitekim, Nietzsche; toplumların, ancak üstün insanlar tarafından yönetilmesinin aydınlık ve mutluluk getireceğini savunmuştur.²¹⁰

Yusuf Has Hacip ise asıl insanın ve insanlığın, başkalarına yardım etmekte yattığını tüm insanların başkalarına yardım ettiği sürece arkalarında iyi bir ad bırakabileceklerini savunur. Devlet yönetimine soyunmuş ve bünyesinde yeterli vasıfları taşıyabilen yönetici insana “seçkin” denmiştir. Buna göre seçkin insan ahlak, fazilet, zeka, bilgi ve kültür bakımından gelişmiş, aynı zamanda içinde bulunduğu toplumun ihtiyaçlarını ve sorunlarını anlayıp cevap verebilecek, onların değerlerini savunabilecek, ideallerini paylaşabilecek yeterlilikte olmalıdır.²¹¹

Türklerde ileri devlet anlayışının kanıtlarının biri de, özellikle yüksek memurluklara sahalalarında uzmanlaşmış, yeterli kimselerin getirilmesidir. Türk devletlerinde, orta çağdan itibaren bunun örneklerini açıkça görmekteyiz.

Eski Türklerde, Selçuklu ve Osmanlılarda liyakat tabiriyle tanımlanan uzmanlaşmanın özel bir yeri olmuştur. Günümüzde bu kavram “meritokrasi” (başarıya dayalı sistem) deyiimiyle anlatılmaktadır. Tarih boyunca yükselmek için zeka, mantık, mertlik, cesaret, cömertlik, teşkilâtçılık ve fiziki güç gibi gerekli özelliklere sahip kimseler hiç bir engelleme ile karşılaşmadan istedikleri makama gelebilmişlerdir.

Türkler insanda meziyetlerin irsi olarak geleceğine inanmazlar. Bir kimsenin meziyetlerinin tanrının ihsanı olması yanında kendi çalışması ve gayretinin bir mükafatı olduğunu düşünmüşlerdir. Türklerde şeref, makam ve idari mevkiiler maharet ve liyakatın ödülüdür. Namussuz tembel ve atıl insanlar, hiç bir zaman yükselemezler ya da buldukları makamlarda uzun süre kalamazlar. Türklerin teşebbüs ettiği her konuyu başarmalarının temelinde de bu fikirler yatar. 1040 yılında Selçuklu Devleti kurulunca, Sultan Tuğrul ve doğu kısmın egemeni kardeşi Melik Çağrı Bey ülke yönetiminde bürokrat yokluğu ile karşılaştılar. Kadroları Gazneli devlet memurları ile doldurdular. Böylece devlet mekanizmasının düzenli olarak devam etmesini sağladılar.²¹²

Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nda görev yapan yirmi üç başbakandan yirmi bir tanesinin hukukçu ve yönetim kadrosundan yetişmiş uzman kimseler olması dikkat çekicidir. Harzemşahlar İmparatorluğu’nun yedi Başbakanından dördü, yine hukukçu ve yönetim kadrosundan yetişmiş üçü de asker kökenlidir. Bu devlette asker Başbakanların çoğunluk da olduğu gözlenmektedir. Bütün Türk Devletlerinde asker kökeni Başbakanlar Türk asıllıdır. Zira ordu en küçük erinden en büyük komutanına kadar genellikle Türklerden oluşmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş dönemi (1453’e kadar) Başbakanların sayısı on ikidir. Bunlardan on biri hukukçu ve bürokrattır. Ancak bir tanesi askerdir. Osmanlı Bakanlar Kurulu Selçuklu Bakanlar Kurulunun bir benzeridir. Vezir unvanını taşıyan Selçuklu Başbakanı Osmanlılarda veziri azamdı. Osmanlılardaki Enderun

²¹⁰ Mehmet Dikici, **Anadolu’da Türkler Anadolu’ya Türk Göçleri**, Burak Yay. İstanbul 1998 s. 342.

²¹¹ Taneri, **a.g.e.** s. 278.

²¹² Taneri, **a.g.e.**, s. 136

Mektepleri devlet kadrolarına uzman devlet adamı yetiştirmek için kurulan okullardır. Hatta bu okullara alınan öğrencilerin seçiminde kullanılan ölçülerden anlaşıldığına göre ilk zeka testini Osmanlıların yaptığı görülmektedir.²¹³

Kültürel seviye ile uzmanlığın devlet yönetimi açısından birbiriyle çok yakın ilgisi vardır. Üniversite mezunu olan ama kültürel seviyesi tam olmayan bir kimsenin devlet kadrolarını işgali doğru değildir. Kültürsüz bir devlet adamının geniş hukuki ve mali bilgi isteyen, devletin yüksek kademelerini kısa bir süre için bile olsa işgal etmesi doğru değildir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet işlerinde uzman olamayan ve kültürsüz insanların görev almaya başlaması olumsuz sonuçlar vermiştir. Başbakan ve Bakanların çağın fikir akımlarına yabancı kalmaları da tabii olarak devleti zor durumlara sokmuştur.²¹⁴

Osmanlıların devlet yönetimindeki temel politikasının uzmanlık ve müsamaha olduğu anlaşılmaktadır. Devlet yönetim kadrolarına yetiştirilen kimselerin eğitiminde de aynı yol izlenmiştir. Bu konuda verilen şu örnek Osmanlı'nın yönetici yetiştirme konusundaki hassasiyetini belirtmesi açısından ilginçtir. Osmanlılar Viyana önlerine dayandıklarında bütün Avrupalılar tüm dünyanın Osmanlı ve Müslüman olmasından korkmuşlardır. Bu sırada bir gece yarısı İstanbul'daki İngiliz sefiri Londra'ya gizli bir telgraf çekmiştir. Şifreli olarak Osmanlıların bir çok zafer kazanmasının temelinde hiç kimseye ve özellikle esirlere kötülük yapmamalarının yattığı anlatmıştır. Onlara çok yumuşak davrandıklarını, hangi dinden olursa olsun küçük çocukların zekasını ölçerek iyi durumda olanlarını Enderun Mekteplerine alarak, imanı ve ahlaki çok sağlam birer komutan veya yönetici olarak yetiştirdiklerini yazmıştır. Görüldüğü gibi Türk yönetim sistemi içinde yöneticilerin seçilmesi konusunda gösterilen hassasiyet aynı oranda başarıyı getirmiştir. Gök-Türk'lerden Osmanlılara kadar bu kurala daima dikkat edilmiş, yöneticilerde uzmanlık aranmıştır. Zaten yönetime vasıfsız ve yetersiz insanların gelmesi halinde çok geçmeden olumsuz sonuçlar ortaya çıkmış, bu yanlışın faturası ağır ödenmiştir.²¹⁵

4 – YÖNETİMDE KARARLILIK

Bilindiği gibi yönetimde kararlılık devletin hamle yapabilmesinde çok büyük bir etkidir. Türkler bu kararlılığı sağlamak için hükümet kadrolarında yerli ersiz

değişiklikler yapmışlardır. Devlet yöneticileri, Bakanlar Kurulu üyeliklerini âdeta dondurmuşlardır. Gerekliğinde yeni bir bakanlık kurmak için çok düşünmüşler ihtiyaç olup olmadığı konusunda isabetli tespitler yaptıktan sonra kesin karara varmışlardır.²¹⁶

Yeni bir bakanlık kurulmasına devlet başkanı ve hükümet başkanı birlikte karar verirler. Başbakan bu hususta önerisini hükümdara yapardı. Anlaşılacağı gibi son karar devlet başkanındır. Büyük Selçuklu başbakanı Nizamü'l-Mülk bakanlıklara ilaveten posta bakanlığı kurulması için sultan Alparslan'a bir öneride bulunmuştur. Sultan başbakanın önerisini kabul etmemiştir.

²¹³ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, s. 106

²¹⁴ Taneri, **a.g.e.** s. 224.

²¹⁵ Dikici, **a.g.e.** s. 350.

²¹⁶ Taneri, **a.g.e.**, s. 230

Bir devletin yönetiminde kararlılığı sağlayan öğelerden biri de özellikle yüksek mevki sahiplerine görevlerinde uzun süre kalma imkânının tanınmasıdır.²¹⁷

Bununla beraber yüksek makamlarda uzun süre kalmayı sağlayan sistemin temelinde liyakat ve karahlık vardır. Genellikle tüccar bir adamın oğlu da tüccar yargıcın oğlu da yargıçtı. “Ehli kalemden olan” bir başbakanın oğlu yine ehli kalem olmaktadır. Bu hususun devlet için avantajlı tarafı, sahasında uzmanlaşmış kişilerin yönetimde sabırlı, gerektiğinde hoşgörülü olabilmesidir. Buna örnek olarak Başbakan Nizam-ül Mülk Bağdat Üniversitesi’nde görevlendirdiği hocalardan birisi olan Zekeriyya Hatip’in uygunsuz davranışlarda bulunduğunu haber alır. Bu ihbarı alan başbakan haberi getirene Zekeriyya’ya güveninin tam olduğunu söyler. Ama birkaç gece içinde bizzat ve gizlice üniversiteye giderek hocayı takip eder. Gerçekte şikayet edildiği gibi hocanın uygunsuz davranışlar içinde bulunduğunu görür. Bunun üzerine başbakan Nizam-ül Mülk hocayı görevden almak yerine ondan faydalanmayı aklından geçirir ve ertesi gün çıkardığı bir emirle Zekeriyya Hoca’nın görevlerini kat kat artırır. Zekeriyya emirnameyi alınca hatasını anlar ve başbakana bu konuda dikkatli olacağı konusunda söz verir. Nizam-ül Mülk’ün buradaki hareketi yüksek seviyede, bilgili ve tecrübeli insanların en küçük hatada bile hemen uzaklaştırılmasından ziyade o kimselerin kazanılmasına çalışmanın gerekliliği tüm tarih boyunca yöneticilere bir öğüt olarak kalmalıdır.²¹⁸

²¹⁷ Taneri, **a.g.e.**, s.233.

²¹⁸ Niyazi, **a.g.e.**, s. 77

C – TÜRK DEVLET TEŞKİLÂTIYLA İLGİLİ BAZI İDDİALAR

Eski Türk toplulukları dini bakımdan bütünlük arz etmezler. Değişik dinlere mensup insanlar bir arada yaşarlar ve ibâdetlerini serbestçe yaparlardı. Hâkimiyeti

elinde bulunduranlar, hiçbir zaman halkı kendi inançlarına zorlamadıklarından Orta Asya Türk devletlerinde halk dini ile devlet dini çoğunlukla birbirinden farklıdır. Halk dini daha çok hastalıkların tedavisinde, fala bakmakta, sihircilik gibi hususlarda, geniş tabakaların günlük ihtiyaçlarına cevap veren ve onları rahatlatan ilkelere dayanmaktadır. Devlet dini ise, devletin varlık sebebini izah eden ve hükümdarın idaresine meşruiyet kazandıran bir inanış sistemidir.²¹⁹

Gök-Türklerde din bakımından halk ile devleti yönetenler arasında büyük ayrılıklar yoktur. Fakat zamanla Uzakdoğu ve ön Asya dinleri de halk arasında büyük ölçüde yayılmıştır. Önce Budizm Türk halkının arasına girmiş, sonra Sasanilerin etkisiyle Maniheizm ve Zerdüşî dinleri kabul görmüştür. Uygurlarda ise durum çok daha farklıdır. Halk dini ile devlet dini arasında hiç ilgi yoktur. VIII. yy. dan itibaren devletin başında bulunanlar Mani ve Buda dinine girmişlerdir. Bu dinlerin rahipleri ve baş rahipleri olmasına rağmen Uygurlarda hakanın, törenleri dini lider olarak yönetmesi âdeti değişmemiştir.²²⁰

Türklerin İslâmiyet'i kabul etmesinden sonra sosyal ve kültürel karakterleri farklı bir hüviyete bürünmüştür. Girdikleri İslâmi atmosferin sosyal yapılarını ve ruhi iklimlerini etkilemesi normaldir. Batıya kaydıklarından Müslüman milletlerle temasları çoğalmış, bu da o bölgenin insanının konuştuğu dilin günlük hayata yansımaya sebep olmuştur. Türk sultan ve yöneticilerinin de İslâmi isim ve lakaplar alması bu etkinin bir sonucudur. İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'an ve sünnette devletin şekli belirtilmemiştir. Ama devlete, bazı özellikleri ön koşul olarak getirmiştir. Bu özelliklere sahip olabilmek için devletin bünyesinde kadılık şeyhülislâmlık, müftülük, divan, vakıf gibi müesseselerin kurulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Kuvvetin kanunda toplanması için adalet, liyakat, istişare, sosyal dayanışma gibi İslâm'ın devlete getirdiği ilkeler zamanın ve mekanın gereklerine göre en iyi şekilde uygulanmıştır.²²¹

Kamuyu düzenleyenler, yetkilerini kullanırken ferdin hak ve hürriyetlerini çiğnememek için ilgili makamlardan onay almak zorundadırlar. Özel hukuk alanında ise fertler tam bir güvence altındadırlar. Zira özel hukuk uygulamaları hukukçuların yorumlarıyla uygulanmaktadır.

²¹⁹ Niyazi, a.g.e., s. 191

²²⁰ Niyazi, a.g.e., s.190.

Oğuzların teamül ve örflerini, Karahanlıların ve daha önceki Türk devletlerin sistemini bünyelerinde taşıyan Selçuklular, İslâm'ı en iyi şekilde uygulamaya çalışmışlardır. Devlet kuruluşlarında da eski Müslüman devletlerin etkisi görüldüğü gibi siyasi uygulamaları da bu yönde olmuştur. Osmanlı kaynaklarında devletin toprakları “memalik-i İslâm”, hükümdarları İslâm padişahı, orduları asakir-i İslâm, dini reisleri de şeyhülislâm olarak belirtilmiştir.²²²

İslâmi esasları kabul eden Türk devletleri hiç bir zaman, İslâm öncesi Türk devletleri gibi teokrasiyi “andırır” bir uygulamaya girmemişlerdir. Zira İslâm dini devlet başkanlarına dini anlamda (Hıristiyanlığın papalığa tanıdığı gibi) bir ayrıcalık tanımamıştır. Meşruiyetleri de İslâmi ilkelere uygunlukla ölçülmüştür. Teokratik devlet, devlet başkanlarının aynı zamanda dini lider yani, din işlerinde de hüküm sahibi oldukları devlet türüdür. Gerek İslâm öncesi gerek İslâm sonrası Türk devletlerinde böyle bir uygulama görülmemiştir. İslâmiyet sırf devlet başkanı olduğu için onlara bir ayrıcalık vermemiş, kurallar hakkındaki yorum hakkını bile uzmanına bırakmıştır. Kuran'da da problemin ilim sahibine sorulması tavsiye edilerek bu konuya çözüm getirilmiştir.²²³

Tarihi akış içinde, temelde birbiri ile aynı ama yüzeyde farklı yönetim biçimlerine sahip olan Türklerin yönetim şekli hakkında farklı iddia ve adlandırmalar olmuştur. Bunlardan birisi de yönetim şeklinin feodal bir sistem olduğu yönündeki iddialardır. Bu iddialara göre; Asya Hun Devleti kuvvetli bir merkezi yönetim ile

telif edilmiş bir çeşit feodalitedir. Bumin ve İstemi Kağan devletleri de feodal sistemi çağrıştıran özellikler sergiler. Ama temel özellik feodal sistemin kuvvetli bir merkezi yönetimle desteklenmiş olmasıdır. Türk Hanı Hun hükümdarı gibi bir kraldır. Türk devleti de bir monarşidir. Yine aynı iddialara göre hakanın idaresi altındaki Türk Devleti feodal beyler arasında paylaştırılmıştır. Bu nedenle sistem feodal bir sistem haline gelmiştir.²²⁴

Tüm bu iddialar aslında Türk Devletini tam bir feodalite sistemi içerisinde olduğunu ispat edememektedir. Zira hepsinde; feodal sistemin kuvvetli bir merkezi otorite ile birlikte yürütüldüğü belirtilmiştir. Bahsedilen sistem, feodal sistemden farklıdır. Buradaki temel hata Türk yönetim sisteminin (bazı şekil benzerlikleri nedeniyle) temelde kendisine hiç benzemeyen bir sisteme benzetilmesidir.

Batıda feodalite Roma İmparatorluğunun parçalanması sonucunda ortaya çıkmıştır. Toprak üzerinde devlet mülkiyetinin sona ermesi, küçük köylünün de toprağının elinden alınması sonucunda soyluların o toprağa sahip olmaları feodal sistemi doğurmuştur. Bu sistemde toprağın asıl sahibi olan köylü insanlar da soylulara bağlanmışlardır. Hatta bizzat üretici halk soyluların mülkü haline getirilmiştir. Feodal sistemin soyluları kral sülalesinden değildir. Ama toprak üzerinde mülkiyet hakları ve geniş

²²¹ Genç, **a.g.e.**, s. 136.

²²² Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, s. 104.

²²³ Akgündüz, **a.g.e.**, s.371.

²²⁴ Tatar, **a.g.e.**, s. 4.

yetkileri yüzünden âdeta birer kral gibidirler. Türk yönetim sisteminde ise bey iddia edildiği gibi başına buyruk değil, hükümdar sülalesinden olup merkezi otoriteye bağımlı hareket etmek zorundadır.²²⁵

Türk yönetim sisteminde batılı anlamda serf-senyör ilişkisi asla yaşanmamıştır. Zaten devlet sisteminin çökmesi de söz konusu olmamıştır. Türk Beyleri senyör değillerdir. Feodalite, asıl toprak sahibinin malı hatta kişisel hakları dahil tüm (maddi mânevî) varlığının elinden alınması sonucunda oluşmuştur. Ama beylik tam tersine, vermek ile yani beyin halkı doyurması ile kazanılan bir sıfattır. Halkı doyurmak, giydirmek, iskan etmek ve emniyetini sağlamak gibi görevlerdeki başarı oranında bey olunur. Senyörlük toprak etrafında oluşmuş bir kurumdur. Ama Türk halkı çoğunlukla göçebe hayatı yaşayıp bozkır ekonomisine bağlı kaldığından ziraata, dolayısıyla toprağa bağlılığı yoktur. Çünkü bozkır ekonomisinin temelini coğrafi şartlar gereği hayvancılık ve çobanlık oluşturmaktadır. Bu nedenle Türk insanının servetini koyun, at, deve ve sığır sürüleri oluşturmuştur.²²⁶

Türklerde imtiyazlı bir askeri sınıf da yoktur. Toplumda kullanılan maddi araçların kullanılış şekli ve sonuçları toplumdaki farklılık arz eder. Örneğin Avrupa'da at ve demirin kullanılmaya başlanması ile şövalyelik kurumu oluşmuştur. Ama demiri ve atı ilk kullananlar Türkler olmasına rağmen şövalyelik benzeri bir kurum asla oluşmamıştır. Zaten böyle bir oluşumun zemini de toplumda hiç olmamıştır. Zira toplumsal şartlar gereği herkes, her an savaşa hazır bulunmak zorundadır. Bu nedenle başka toplumlarda olduğu gibi savaşanlar, dua edenler, çalışanlar gibi temel farklılıklardan doğan grup ve sınıflar asla oluşmamıştır. Özetle diyebiliriz ki Türk yönetim sisteminin şekil ve işleyiş bakımından feodalite olarak adlandırılması doğru değildir.²²⁷

²²⁵ Tatar, a.g.e. s. 7.

²²⁶ Akgündüz, a.g.e., s. 503.

²²⁷ Tatar, a.g.e., s. 5.

IV. TÜRK DEVLET ANLAYIŞINI ŞEKİLLENDİREN UNSURLAR

Eski Türklerde siyasal hayat bozkırlarda başlamıştır. Hayat tarzı insanın bütün düşünce ve uygulamalarını etkilediği gibi devlet anlayışını da etkilemiştir. Başka bir deyişle, devlet anlayışı insanların içinde yaşadığı şartlara göre şekillenmiştir.²²⁸

Türk insanın inandığı değerler ve kalıplar, ekonomik faaliyetleri, kültür ve sanat faaliyetleri, bilimsel faaliyetler ve eserleri Türk insanının bazı ahlaki özellikleri devlet ve siyaset anlayışının şekillenmesinde ve uygulanmasında etken faktörler olmuştur.

A - İNANÇ SİSTEMİ

Bozkır Türklerinin din ve inanışları hakkında çok çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bozkır Türklerinin dini inanışlarını şu noktalarda toplamak mümkündür: Tabiat kuvvetlerine inanma, atalara saygı, gök tanrı dini, diğer dinler ve İslâmiyet.²²⁹

Eski Türklerde tabiatta bir takım gizli güçlerin olduğuna inanılmıştır. Dağ, tepe, kaya, ırmak, vadi, su kaynağı, ağaç, orman gibi bir çok tabiat unsurunun ruhunun olduğuna inanılmıştır. Bunların yanında ay, güneş, yıldız, yıldırım gibi tanrısal yönü de bulunan kuvvetlere inanılmıştır. Ruhlar iyi ve kötü ruhlar olmak üzere iki kısma ayrılır. Erkek tanrılar ve "umay" adında bir tanrıçaya inanılır.²³⁰

Bu tür tabiat olaylarının dinleştirilmesi o çağda oldukça yaygın bir olgudur. Asya Hunları ilk bahar ve sonbaharda tanrılara kurban keserlerdi. Gök-Türk ve Uygurlarda yapılacak işlerin sonucu ay ve yıldızların hareketlerine göre yorumlanırdı. Avrupa Hunlarında kaybolan savaş tanrısının kılıcı bulunup Attila'ya verilmiş ve bu onun dünya hâkimiyeti kuracağına işaret kabul edilmiştir. Eski Türklerde ölüm olaylarında yas törenleri yapılır, ölünün bulunduğu çadırın etrafında süratli atlarla dolaşılır,

²²⁸ Göde, a.g.e., s. 201.

²²⁹ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 289.

²³⁰ Göde, a.g.e., s. 203.

saç baş dağıtılır, yüz kulak çizilir, kanatılır, başlıklar yere çarpılır ölen kimsenin atı kuyruğu kesilerek kurban edilir ve yemek ikramı yapılır. Bu törenlere “yoğ” denirdi.²³¹

Atalar ruhuna olan inanç, ölmüş büyüklere gösterilen çok büyük saygı ve yüceltme şeklinde kendini gösterir. Atalara ait hatıraların kutlu sayılması, Türk mezarlarına yapılan tecavüzlerin çok ağır şekilde cezalandırılmasından anlaşılabilir. Türklerin öldükten sonra da yaşayacaklarına inanmaları nedeni ile ölen kimsenin mücevheratı ve değerli eşyalarıyla birlikte gömülmesi, hatta atının da öldürülerek beraber gömülmesine yol açmıştır. Ölünün bu şekilde gömülmesi mezarlara yönelik hırsızlık teşebbüslerine neden olmuştur. Bu konudaki hassasiyet nedeni ile mezar soygunları savaş sebebi sayılmıştır. Ataların ruhu için kurbanlar kesilmesi de bu inanışın bir uzantısıdır. Kurban olarak (bazı kaynaklarda iddia edildiği gibi) insan seçilmesi asla gerçekleşmemiştir. Sadece hayvanlar kurban edilmiştir. Hayvanların erkek cinsleri kurban için makbul sayılmıştır. En makbul kurban ise attır. Türk mezarlarında (özellikle büyük kimselerin) ata sıkça rastlanması bunu doğrulamaktadır.²³²

Eski Türklerin asıl inanış tipi Gök Tanrı inancıdır. Bu inanış tipinde tanrı, (tengri) en yüce yaratıcıdır ve inancın kaynağıdır. O, tam iktidar sahibidir. Tanrıya semavi bir sıfat uygun görüldüğünden Gök Tanrı olarak anılmıştır. Kaynaklara göre and içme törenleri tanrının adı üzerine yapılırdı. Başarı, yenilgi, kurtuluş, yükselme, hükümdar olma gibi her türlü olay tanrının dilemesi ile mümkündür.²³³

Tonyukuk kitabesinde tanrı, Türk Tengrisi şeklinde anılarak millileştirilmiştir. Türklerin hakanlık kurmasını tanrı istemiş, o izin vermiş ve kaynağında da tanrı vardır. Savaşlar tanrının izini ile kazanılır. İnsanlara verdiği (kısmet ettiği) yönetim yetkisini (kut ve ülüğ) layık olmayanlardan geri alır. O yüzden hakan tanrının koyduğu kurallara uymak zorundadır. Tanrı hayatın ve ölümün kaynağı doğanın tüm bitkilerin ve hayvanların hakimidir.²³⁴

Türklerdeki tanrı kavramında gökyüzünden esinlenerek soyut (mânevî) bir inanış vardır. Yani maddi hayattan mânevî hayata doğru bir geçiş söz konusudur. Gökyüzü Türkler için yüceliği, hâkimiyeti ve tanrıyı sembolize eder. Tanrı bir insan değil, insan üstü bir varlıktır. Tanrının kızdırılmaması ve gazabına uğramamak için şarttır. Gök Tanrı dininin, din adamlarına “kam” denmiştir. Tapınaklarına da “tangrılık” adı verilmiştir. Kam, tabiat üstü kuvvetlerle temasa geçebilen insandır. Kendilerine göre bir takım usullerle transa geçerler, normal insanların görüp işitemediği şeylerden haber verirlerdi. Daha çok büyücü görünümünde olan kamlar ruhlar alemine girer, gelecekte haber verir ve hastaları iyileştirebilirlerdi.²³⁵

Türkler tarih boyunca çeşitli çevrelerin ya da içinde buldukları şartların etkisi ile farklı dinlere girmişlerdir. Türkler üzerinde en müspet tesiri de İslâmiyet bırakmıştır. Çin’de devlet kuran Tabgaçlar Budizmin tesiri ile millî özelliklerini kaybetmiş ve zamanla Çinlileşmişlerdir. Göktürkler döneminde Budist rahip-seyyah Hiusen-Tsang bütün Batı Gök-Türk sahasını Budist memleketi olarak göstermiş ama Türkler Budizm’e karşı direnmişlerdir. Nitekim II.Gök-Türkler devrinde Budizm resmen reddedilmiştir.²³⁶

²³¹ Kafesoğlu, **Türk Tarihi**, s. 44.

²³² Göde, **a.g.e.**, s. 204.

²³³ Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 295.

²³⁴ Öztürk, **Ötüken Türk Kitabeleri**, s. 75.

²³⁵ Kafesoğlu, **Türk Tarihi**, s. 48.

²³⁶ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Dünyası El Kitabı Türk Kültürünü Arş Ens.** Ankara 1992, s. 214.

Uygurlar zamanında Maniheizm Türklere intikal etmiş, Uygurların Türkmenistan'a hâkimiyetleri esnasında gelişmiştir. Budizm de bir süre sonra Türkler tarafından benimsenmeye başlanmıştır. Budizm ve Maniheizm ile ilgili birçok eser hazırlanmıştır.²³⁷

Bazı Türkler de, coğrafi çevrenin etkisi ile Hristiyanlık ve Museviliğe girmişlerdir. Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerde bu dinlerin olumsuz bir tesiri olmamıştır. Ama Türklerin azınlıkta olduğu yerlerde, Hristiyanlık ve Yahudilik Türk insanını kendi benliğinden ve kimliğinden uzaklaştırmış, zamanla Türkler eriyip kaybolmuşlardır. Örneğin Doğu Avrupa ve Balkanlarda; Hazarlar, Uzlar, Peçenekler, Bulgarlar ve Kumanlar gibi. 1000 tarihinde resmen Hristiyanlığı kabul eden Macarlar Türk kültüründen uzaklaşmışlar, 864 yılında Ortodoksluğu kabul eden Bulgarlar da kısa sürede asimile olmuşlardır.²³⁸

Türkler kendi dini inanışlarına ve hayat şartlarına uygun olduğu için İslâm dinine girme konusunda fazla zorluk çekmemişlerdir. Diğer dinler hayat şartlarına tam olarak uyum sağlamayacağı için kabul görmemiştir. Örneğin, Mukan Kağan'ın yerine geçen Tabo Kağan Budist tapınaklarını ve rahiplerini korumaya kalkmıştır. Ama emri altındaki beyler ona karşı çıkmıştır. Aynı şekilde Bilge Kağan Tao dini ve Budizmin Türkler arasında yayılmasına göz yumunca Bilge Tonyukuk bu dinlerin Türk milletine uymayacağını, halkı uyuşturacağını, bu nedenle reddedilmesi gerektiğini söylemesi üzerine böyle bir girişimden vazgeçilmiştir.²³⁹

Türkler başlangıçtan beri farklı dinlere girmişler, bu dinlerde bazen kısa bazen uzun süre kalmışlar, bazen de bünyelerine uymadığı için onu terketmişlerdir. Türkler İslâm ile, Emevi ordularının Maverâünnehr'e girmesi ile karşılaşmışlardır. İlk Müslüman olan devlet Bulgarlar olmuştur. Bu sırada Hazarlar Museviliği Uygurlar Mani Dinini, Doğu Avrupa'ya giden diğer Türkler Hristiyanlığı kabul etmiş, İtil (Volga) Türkleri ise Müslüman olmuşlardır. İslâm dini Maverâünnehr bölgesinde yayılıyor, şehirlerdeki Müslüman oranı artıyordu. Karluk ve Oğuz Boylarında insanlar kitleler halinde Müslüman olmaya başlamışlardır. Aslında Türklerin İslâmiyet'i kabul etmeleri istikrarlı ama çok uzun süreyi almıştır. Türklere ilk Müslümanlık teklifi gelmesi ile devlet olarak İslâmiyet'e girilmesi arasında 200 yıl gibi uzun bir dönem vardır. Bunun en önemli nedeni Emevi orduları ve Emevi sülalesinin bir istila ordusu gibi davranmasıdır.²⁴⁰

Türklerle Müslümanların kader birliği yapmaları, başlıca iki sebebe dayanmaktadır. Biri, dini inanç yönünden İslâmın Allah inancı ile Türklerin Gök Tanrı inancı arasındaki benzerliktir. Diğeri de İslâm aleminin Türk gücüne olan ihtiyacıdır.²⁴¹ 9.yy'dan sonra Türklerin büyük bir çoğunluğu kendi örf ve âdetlerine uygun olan İslâmiyete girmeye karar vermişlerdir. Anadolu'da oluşan kültür de saf Türk kültürü ile İslâmiyetin birleşimidir.²⁴²

Türkler İslâmiyet'i kabul ettikten sonra bünyelerine çok uygun olduğu için kolay kolay bırakmamışlar, İslâm dininde sebat etmişlerdir. Türklerin İslâm dininde uzun süre kalmalarının bir nedeni de daha önce inandıkları dinler ile İslâm dininin birçok yönden birbirine çok benzemesi yatar. Örneğin Türklerin her şeyi yaratan bir Gök-Tanrıya inanmaları İslâmın Allah inancı ile uyumaktadır. Aynı şekilde öldükten sonra hayata inandıkları için ölümlerini eşyaları ile birlikte gömmeleri İslâm'ın kabir ve kıyamet kavramları ile benzeşmektedir. Günlük hayatta da insanlar daima tanrının kontrolü altında olduklarına inanırlar, özellikle

²³⁷ Göde, **a.g.e.**, s. 204.

²³⁸ Kafesoğlu, **Türk Dünyası El Kitabı**, s. 215.

²³⁹ Güngör, **a.g.e.**, s. 62.

²⁴⁰ Dursun, **Osmanlılarda Siyaset ve Din.**, s. 72.

²⁴¹ Kafesoğlu, **Türk İslâm Sentezi**, s. 101.

hakanın yönetiminin kaynağının tanrıdan geldiğini savunurlardı. Bu inanç ile İslâm dininin tüm nimetlerin kaynağında Allah'ın olması, Allah'ın insanları her zaman kontrol etmesi ve olumsuz davranışlarını mutlaka cezalandıracağı inançları ile büyük ölçüde uyuşmaktadır.²⁴³

9.yy'dan itibaren Müslüman olmaya başlayan Türkler tarih sahnesinde farklı bir nitelikle çıkmışlardır. Selçuklularda siyasi iktidarın karşısında çok önemli bir güce sahip olan dini örgütlenmenin başında halife vardı. Ama en başta en büyük otorite olan sultan bulunurdu. Selçuklularda din ve dünya işlerin birbirinden ayrılmış halife ise sadece sultan ile çatışmayan dini gücün temsilcisi durumundaydı.²⁴⁴

Osmanlılarda ise dini otorite bilindiği gibi halife idi. İslâm dininin en büyük makamı olan halifelik, Osmanlı devri zamanında farklı bir işleyişe kavuşmuştur.

Ayrıca dini konularda ve tüm devlet işlerinde görüş bildiren ve fetva yayınlayan Şeyhülislâm, Osmanlılarda dini teşkilatlanmanın en üst kademesi idi. Padişahlar, devlet işlerinde genellikle ondan yorum ve onay alarak hareket ederlerdi.²⁴⁵

B – EKONOMİK FAALİYETLER

Bugünün demokratik düzeni içinde devletin önemli görevlerinden birisi olan, toplumun ihtiyaçlarını devlet yoluyla veya devlet gücüyle temin edilmesi esaslı, eski Türklerde kağanların vazifelerinden biriydi. Bunu bizzat Bilge Kağan'ın ifadelerinden anlıyoruz. Bilge Kağan kardeşinin çalışmalarını anlatırken; Türk milleti için gece gündüz uyumadığını, kardeşi Kültigin ile “öle yite” kazandığını söylemiştir.²⁴⁶

Bozkır hayat şartları içerisinde yüksek yaylalarda ve ovalarda yaşayan Türklerin ekonomisinin temelini hayvancılık oluşturmaktadır. Yetiştirilen başlıca hayvanlar ise; toplumsal hayatın çok önemli bir unsuru olan attan sonra koyundur. At, koyun, sığır vb. hayvanları canlı olarak ve sürüler halinde ihraç edildiği gibi, yan ürünleri olan kürk, deri, keçe gibi birçok şekillerde de satılmıştır. Türk kültüründe kullanılan eşyaların ana maddesi koyun, kuzu, sığır, tilki derisi ile hayvan yünleridir. Hunlar Çin'e yüklü miktarda kumaş ve keçe ihraç etmişler Romalılar da keten gömlek giymeyi Türklerden öğrenmişlerdir.²⁴⁷

Eski Türklerde askeri hayatın, ticari hayatın ve sosyal hayatın temelinde at bulunmaktaydı. Atın ehilleştirilmesi ve günlük hayatta yoğun olarak kullanılması, ekonomik açıdan da çok büyük faydalar sağlamıştır. Ayrıca at ile birlikte koyun, sığır ve

²⁴² Kaplan, **a.g.m.**, s. 71.

²⁴³ Göde, **a.g.e.**, s. 205.

²⁴⁴ Dursun, **Osmanlılarda Siyaset ve Din**, s. 84.

²⁴⁵ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 358.

²⁴⁶ Öztürk, **Ötüken Türk Kitabeleri**, s. 76.

²⁴⁷ Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 51.

benzeri hayvanlar beslenirdi. Tarım konusunda da Türkler yerleşik olarak yaşamadıkları için tarımsal ürünleri yetiştiremiyorlardı. Ama yetiştirilen başlıca tarımsal ürünler arasında; buğday, arpa, bakla, mısır, pamuk gibi ürünler vardı.²⁴⁸

Bozkır insanının başlıca geçim kaynağı da yine hayvansal ürünlerdir. Bu ürünlerin başında et gelir. Çeşitli şekillerde tüketilen et, Türk insanının temel besini olmuştur. Bu neden ile Türk toplumunda çoğunlukla et yemekleri tüketilmektedir. Türkler yoğurdu kiraz veya kayısı ile tatlandırıp bir çeşit içki elde etmişler, yağ üretmeyi başarmışlar ve Çinlilere de yağı öğreten millet oluşlardır.²⁴⁹

Temel mesleklerden olan demir işlemeciliğinin çok ilerlemiş olması, demirin Türk hayatında ki önemini anlatır. Türk ekonomisinde ve günlük hayatta kullanılan birçok alet, demir işlenerek yapılmıştır. Özellikle Altaylılar, çok eskiden beri çok marifetli demircilerdir. Farklı zamanlarda bu bölgede sert ve yumuşak çelik yapılmış, Kuzey Altaylarda demir eritme ocakları Urane yakınlarında da Gök-Türkler çağından kalma demir döküm ocakları ortaya çıkarılmıştır. Tüm bu bulgulardan anlaşılacağı üzere Türk ülkesinde insanlık için büyük öneme sahip demir madeninin varlığı fark edilmiş ve çok eski çağlardan beri işlenerek insan hizmetine sunulmuştur.²⁵⁰

Türk Ordularının başarılı olmasında süratli atlara sahip olmalarının yanında, çeşitli madenlerden yapılmış, farklı ve kaliteli savaş aletlerinin büyük önemi vardır. W. Ruben Türk diyarını demir kültürünün doğduğu yer olarak tanımlamıştır.²⁵¹

Bozkır Türk devletleri komşu devletlere genellikle canlı hayvan, hayvansal ürünler, hayvansal gıdalar satarlar, karşılığında hububat ve giyim eşyası alırlardı. Asya Hunları, Gök-Türkler ve Uygurlar, Çin ile ticari anlaşmalar yapmışlardır. Türkler Çin'den ipek, ipekli kumaş, pirinç ve arpa, Roma ve Bizans tan da diğer ihtiyaç maddelerini alırlar karşılığında da onların eksiklerini tamamlarlardı.²⁵²

Orhun Kitabelerinde devletin sağlamlığı ve halkın refahı için ticaretin çok önemli olduğu belirtilmiştir. Ticari faaliyetler çoğu kez anlaşmalar ile sürdürülürken, anlaşmazlığa ve rekabete yol açan ticari konular da olmuştur. Çin'den başlayıp Akdeniz kıyılarına kadar devam eden İpek Yolu ve İpek Yolu kervancılığı, bu rekabet konularının başında gelir. Daha I.Gök-Türklerden itibaren, İpek Yolu Çin ile Türkler arasında yegane savaş sebeplerinden birisi olmuştur. Çinliler İpek Yolu'nun hâkimiyetini ellerinde tuttukları sürece Türk memleketlerini tamamen istila etmeyi düşünmemiş, buna karşı Türkler de akınlar yolu ile Çinlileri zayıf tutmaya çalışmışlardır. İktisadi öneme sahip diğer bir ticaret yolu da Hazar ve Bulgar ülkelerinden başlayıp, Ural, Güney Sibirya, Altaylar ve Sayan Dağları üzerinden Çin'e ve Amur Nehrine ulaşan "Kürk Yolu" adı ile bilinen ve İpek Yolu'na kuzeyden paralel uzanan yoldur. Bu yolun ticari malları daha çok hayvan kürkleri ve bunlardan yapılmış bazı eşyalardır. Başlıca tüccarları ise Bugarlar'dır. O devirde, Bulgar Türkleri iktisadi açıdan oldukça gelişmişler, Balkanların ve Doğu Avrupa'nın en gelişmiş şehirlerini kurmuşlardır.²⁵³

Bozkır Türk Devletinin ekonomisinin önemli kalemlerinden birisini, hakimiyet altına alınan mağlup devletlerden alınan vergi ve hediyeler oluşturur. Hazarlarda ev başına bir kılıç ya da bir samur derisi, Bulgarlarda bir kürk, vergi olarak devlete verilir.

²⁴⁸ Rasonyi, **a.g.e.**, s. 52.

²⁴⁹ Rasonyi, **a.g.e.**, s. 57.

²⁵⁰ Kafesoğlu, **Türk Tarihi**, s. 52.

²⁵¹ Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 55.

²⁵² Tatar, **a.g.e.**, s. 65.

²⁵³ Öztürk, **Ötüken Türk Kitabeleri**, s. 77 .

Yine ticari yollar üzerinde bulunan Türk yöresi topladığı ticari vergilerden de büyük gelir sağlamıştır. Günümüz ekonomisinin temeli sayılan para, eski Türklerde ipek bir kumaş parçasıdır. Asya Hunlarına ait para izine rastlanmazken Orta Doğu Hunları, Sasani parasına benzer bir tür para kullanmışlardır.²⁵⁴

Aile içinde iktisadi faaliyet daha çok babanın görevidir. Ama anne de babaya bu konuda en büyük yardımcıdır. Hep beraber (çocuklar dahil) ekonomik faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Türk Ordusunun ekonomik kaynağı da, çok eski tarihlerden beri kurulmuş olan ve Osmanlı'da en mükemmel şeklini alan Timar sistemi ile karşılanmıştır.²⁵⁵

Türkler İslâmiyeti kabul ettikten sonra bütün hayatlarında olduğu gibi ekonomik faaliyetlerinde de bir takım değişmeler olmuştur. Özellikle ekonomik alanda oluşturulan kurumlar hem ekonomik yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamış, hem de ekonomik faaliyetleri düzenlemiştir. İslâmiyetin kabulünden sonra bugünkü şirketlerin temeli sayılabilecek bazı ortaklıklar bu kurumlaşmaya neden olmuştur. Ekonomik faaliyetlerin devlet tarafından yürütülmesi ya da devletin bu konuda katkıda bulunması bir gelenek haline gelmiş, Selçuklu ve Osmanlılarda ticaretin gelişmesi için yollar yapılmış, güzergahlara kervansaray ve hanlar inşa edilmiş ve bu yolların güvenliği sağlanmıştır.²⁵⁶

Eski Türkler mesleğe yol adını verirdi ve yolda büyüğü soyda büyükten daha ileri sayarlardı. Anadolu Selçuklularının son zamanlarında meslek örgütleri prensibine dayanan Ahilik teşkilâtı kurulmuş, Osmanlı devletinde de esnaf loncaları ve kethüdalıkları bu kurumun birer uzantısı olarak ortaya çıkmıştır.²⁵⁷

Ahilik teşkilâtı ve esnaf örgütleri, bünyesinde kardeşliği barındıran ve birey olarak bazı erdemlere sahip olmayı zorunlu kılan sosyal kontrol mekanizmalarıydı. Çünkü örgüte girebilmek için kişinin yardımseverlik, yumuşaklık, bağışlama gibi vasıfları bünyesinde taşıması lazımdı.²⁵⁸ Ahilik teşkilâtları bu insani özelliklerin yanında üretim faaliyetlerini desteklemeye yönelik kurallar içeriyordu.²⁵⁹

Asıl görevi yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamak olan vakıflar aynı zamanda ekonomik kurumlardı. Vakıflar görevlerini yerine getirebilmek için çok geniş ekonomik faaliyetlerde bulunurlardı.

C – KÜLTÜR ve SANAT FAALİYETLERİ

Her kültürde olduğu gibi bozkır kültürünün de kendine has bir sanat anlayışı mevcuttur. Hayat şartlarından sanatsal faaliyetler de etkilenmiştir. Çok eski tarihlerde tahta oymacılığı ve maden işlemeciliği ilk ve en eski sanat dallarıdır. Bozkır hayat

²⁵⁴ Göde, **a.g.e.**, s. 225.

²⁵⁵ Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, s. 174.

²⁵⁶ Göde, **a.g.e.**, s. 227.

²⁵⁷ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s. 158.

²⁵⁸ Turan, **Türk Kültür Tarihi**, s. 317.

²⁵⁹ Kazmaz, **a.g.e.**, s. 35.

tarzı, nakli güç eşyaların yapımını engellemiştir. Kullanılabilecek malzemelerin de sayıca az olması küçük ve günlük kullanıma açık eserlerin yapılmasının zorunlu kılmasıdır. Halılar, şallar, bu eserlerden sadece birkaçıdır.²⁶⁰

Bozkır insanının hayvanlar ile yakın ilişkisinden dolayı bozkır sanatı, kemer

tokaları, kılıç, hançer kabzası, at koşumları ve diğer süs eşyaları üstüne işlenmiş, pars, kaplan, kuş, geyik, at, koyun vb. hayvanların birbirleri ile mücadelelerini tasvir eden “hayvan üslubu” ürünlerden oluşmuştur. Türkler altın ve gümüş işlemeciliği konusunda da oldukça yüksek noktalara ulaşmışlardır. Özellikle hükümdar otağına, tahtına ve özel eşyasına yapılan nakış ve işlemler başta yabancı misafirler, temsilciler olmak üzere herkesin dikkatini çekmiştir.²⁶¹

Ayrıca hakan mezarları da (Kültigin ve Bilge Kağan gibi) anıt mezar şeklinde hazırlanmıştır. Duvarlarına hakanların savaşları ile ilgili figürler ve resimler yapılmıştır. Mezar etrafına da öldükten sonra hakana hizmet edeceğine inanılan çok kaba heykeller (balbal) yapılmıştır. Öte yandan bozkır Türklerinin renkli taş ve gümüş kakmacılık, kuyumculuk, gergef işlemeciliği gibi sanatları icra ettiği bilinmektedir.²⁶²

Türk Halkının sagu, türkü olarak ya da mısra mısra dile getirdiği şiirleri de eskiden beri var olagelmıştır. Atilla tarafından Bizans elçilerine verilen yemekte Hun müzisyenleri eşliğinde Hun Türküleri icra edilmiştir. Sagular da edebiyatımızın lirik yönünü göz önüne serer. Atilla'nın ölümü üzerine Hun kopuzcuları tarafından okunan mersiye Lâtinceye çevrilmiştir. Ayrıca, Asya Hunlarına ait IV. yy.dan kalma iki mısralık Türkçe bir manzume bulunmuştur. Ama kendi kitabesini yazan vezir Tonyukuk, Orhun Kitabelerini yazan Yollig Tegin ve bilinen ilk Uygur Şairi Aprınçar Tegin isimleri bilinen başlıca edebiyat üstadlarıdır.²⁶³

Eski Türk hayatında müziğin ayrı bir yeri vardır. Atilla'nın müzikli ziyafetler verdiği çeşitli kitaplarda anlatılmıştır. Sefer dönüşü Atilla'yı yolda şarkılarıyla karşılayan Hun kızları ve Atilla'nın Burgonal Kralına gönderdiği Hun orkestrası bu

konudaki ilk örneklerdendir. Çin kaynakları Hunlara ait 28 halk türküsünden bahseder. Ayrıca Çin'e de yayılan bir takım nefesli ve vurmali sazların kaynağı Türklerdir. Türklerde askeri mızıkada yaygındır. Davul başta olmak üzere çeşitli borular ve diğer nefesli çalgılar vardır. Ordugahlarda her gün dokuz parçanın bando eşliğinde söylenmesi hâkimiyet alametlerindedir. Müzik aletleri arasında kopuz, bozkır kültüründe çok önemli bir yere sahip olan bir sazdır. Acı tatlı tüm olaylar kopuz ile seslendirilir. Türklerle ait başka bir saz ise Macaristan'da rastlanan Avar çifte kavalıdır.²⁶⁴

İslâmiyet'in kabulünden sonra İslâmi etkiye sahip tasavvuf musikisi Türkler arasında yayılmıştır. Selçuklu ve Osmanlı sarayında en yüksek derecesine ulaşmıştır. Saraylarda belirli zamanlarda tasavvuf musikisi dersleri verilmekte, padişah huzurunda sazlar eşliğinde tasavvufi eserlerin icrası âdet haline gelmiştir.²⁶⁵

Hayatlarının başlangıcı Bozkırlara dayanan Türklerde mimari, hayatları ile paralel olarak bozkırlarda başlamıştır. İlk olarak hayvanların korunması amacı ile yaylak ve kışıklarda yapılan geçici tesisler, zamanla sabit tesislere dönmüştür. Hayat şartları gereği yerleşik yaşamaya başlayan Türk insanı, şehirler kurmuş, buralarda mimari hayatın ilk kıpırdanmalarını

²⁶⁰ Rasonyi, **a.g.e.**, s. 40., Nirun, **a.g.e.**, s. 195.

²⁶¹ Kafesoğlu, **Türk Tarihi**, s. 62.

²⁶² Göde, **a.g.e.**, s. 245.

²⁶³ Abdülkadir Karahan, **Türk Kültürü ve Edebiyatı**, M.E.B. Yay., İstanbul 1998, s. 116.

²⁶⁴ Rasonyi, **a.g.e.**, s. 35.

başlatmıştır. Zamanla etraftan gelebilecek saldırılara karşı korunma amacı ile şehirlerin etrafının surlar ile çevrilmesi gündeme gelmiş ve bu yöndeki uygulamalar sonucu âdet halini almıştır. İslâmiyet'in kabulünden sonra Türklerin tüm yaşamlarında olduğu gibi meslek hayatlarında da İslâm'a paralel yenilikler olmuştur.²⁶⁶

İslâmiyet'in kabulünden sonra şehirleşmenin daha da yayılması ile mimari de gelişmeye başlamıştır. Türk insanı için en çok önemsenen yapılar ibâdethaneler (cami ve mescitler) olmuştur. Türkler Gök-Türklerden beri zaten türbe yapımında çok tecrübeliydiler. Türbe inşaatından cami ve mescit yapımına kolayca geçiş yapan Türk mimarisi bu konuda da en güzel örnekleri dünya mimarisine kazandırmıştır. Kubbeli camilerin ilk örnekleri Gazneliler dönemine aittir. Selçuklular döneminde de daha da gelişerek mükemmel hale getirilmiştir. Cami mimarisi tip olarak eskiden yapılan türbelerin mimarilerine benzemektedir.²⁶⁷

Mimari bakımdan diğer önemli eserler medreselerdir. Bilimsel açıdan ilk örnek olan Nizamiye Medresesi iken Selçuklular devri medrese mimarisi bakımından mükemmel örneklerin verildiği dönem olmuştur. Karahanlılardan başlayarak Selçuklulara kadar ve sonrasında ticari yol güzergahlarının güvenliğine çok önem verilmiştir. Bu amaçla belirli mesafelere konaklama amaçlı kervansaraylar da yapılmıştır. Kervansaraylar bünyesinde birkaç unsuru toplayan kolektif yapılardır. Şifahane yapımı, halıcık sanatı, heykel ve resim sanatı da Türklerin ilgilendikleri diğer sanat dallarıdır.²⁶⁸

İslâm kültürünün etkisinde şekillenen Türk mimarisi, yüzyıllarca ayakta kalacak olan eserlere sabrını ve sanatını katan mimarlar tarafından en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Türk İslâm mimarisinin en güzel örnekleri olan camilerin ve külliyelerin inşaatına bakıldığında, cami kubbesinin tanrıya ulaşmak için gösterilen çabayı temsil etmesinin yanında eski Türklerde olduğu gibi Tüm Müslümanları altında toplayan bir koruyucu olarak karşımıza çıkar. Eski Müslüman Türk insanı taşı âdeta pamuk gibi istediği şekle sokmayı başarmış, ruhundaki temayülleri taşta ustaca aksettirmiştir.²⁶⁹

Cumhuriyet dönemi mimarlığının temel özelliği geçmişten kopmamak, gelenekleri sürdürmek ve çağdaşlaşma doğrultusunda dünyaya ayak uyduracak bir sentezi oluşturmaktır.²⁷⁰

D - BİLİMSEL FAALİYETLER

²⁶⁵ Turan, **Türk Kültür Tarihi**, s. 395.

²⁶⁶ Turan, **a.g.e.**, s. 272.

²⁶⁷ Turan, **a.g.e.**, s. 273.

²⁶⁸ Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 380.

²⁶⁹ Bertay, **a.g.e.**, s. 366.

²⁷⁰ Turan, **Türk Kültür Tarihi**, s. 282.

İnsan hayatında yaşamaya değer unsurları ve tüm maddi ihtiyaçları karşılamak ilimle olur. Yükselmek, inanarak ilimleşmekle mümkündür. İlme uzak kalan milletlerin sonu hüsrandır. Müspet ilim, hayata uygulanırsa maddi varlıklar ve büyük eserler ortaya çıkar. Bilim adamları devleti yönetenlere karşı tam bağımsız olmalı, görüşlerini açıkça ifade edebilmelidir.²⁷¹ Selçuklu döneminin en önemli devlet ve ilim adamlarından birisi olan Nizam-ül Mülk devlet başkanlarının önemli konularda alimlerle meşveret (danışma toplantısı) yapmasını ısrarla tavsiye eder ve bunu yapmayan yöneticileri bencil ve zayıf görür.²⁷²

Türk insanı bilim ve bilimsel çalışmalar açısından, zamanına göre oldukça önde sayılır. Eskilere dayanan yazı kültürü sayesinde bilimsel faaliyetler çok çabuk gelişmiştir. Özellikle kitâbeler, bu yazı kültürünün geçmişi hakkında bilgiler vermektedir. Yazının tarihi Türkler için çok eskilere dayanır. Özellikle felsefe ve diğer birçok alanda Türk ve Türk kökenli alimler dünyayı etkileyen eserler kaleme almışlardır. Daha sonra kabul edilen İslâm dini de Türk düşünce sistemi üzerinde etkili olmuş yeni inanışlar geliştirmiştir.²⁷³

Başlangıçtan itibaren Türk insanı “kitaba” çok büyük önem vermiştir. Onu okumuş, dağıtmış, çoğaltmış ve hayatında uygulamıştır. Uygurlar kitap basmayı öğrenen ilk toplumdur. Hatta çağdaş matbaa tekniğinin temelinde Uygurların kullandığı bu basım tekniği vardır.²⁷⁴

Gökyüzü, insanların hayatını geçirdiği yeryüzünün hemen yanında, onların merakını cezbeden ikinci alem olmuştur. Bu alem her zaman Türk insanı için incelenmesi arzulanan bir konu olmuştur. Gökyüzündeki en dikkat çekici ve en çok merak uyandıran şey Güneştir. Güneşle birlikte gökyüzünün gece süsü olan ve daha sonra zaman hesaplamalarında ad olarak kullanılacak olan ikinci husus, Ay’dır. Hep bu düşünceler içinde yaşayan Türk insanının uzmanlaştığı konulardan birisi de astronomi olmuştur. Gökbilim dalında Türklerin çalışmaları dikkat çekicidir. İslâm devletlerinde kurulan dokuz gözlem evinden üç tanesi Türkleredir. Ayrıca El Harizmi, 1115 yılında sabit yıldızların yerlerini Merv şehrinin boylam dairesine göre tespit etmiştir.²⁷⁵

Türklerin oldukça iyi olduğu konulardan birisi zaman hesabıdır. Türklerin kullandığı takvim daha çok bozkır kültürünün izlerini taşımaktadır. Takvim, gökbilim birikimi isteyen bir konudur. Zira kabaca bir ifade ile takvim; zamanın, değişmeyen bazı gökbilim olgularına göre, düzenli ve mantıklı bir şekilde sıralanması demektir. Bu düzenlemede dayanılan başlıca veriler güneşin ve ayın hareketleridir. Türklerin kullandığı takvim, güneş yılını esas alır. Her bir adı bir hayvan adından alınan 12 yıllık bir zaman dilimini içerir.²⁷⁶

Bu takvimde yılların adı şöyledir; Sıçkan (fare), Ud (sığır, öküz), pars, tabışkan (tavşan), lu (ejder), yılan, yunt (at), koy (koyun), biçin (maymun), togaku (tavuk), it (köpek), tonguz (domuz)’dur. Bir yılda 12 ay vardır. Aylar da birinç ay (birinci ay), ikinc ay (ikinci ay) vb. adlar ile sıralanmışlardır. İlk aya “aram ay”, son aya da “çaksabut” denmiştir. Bir gün 12 kısım, sayılmış ve her kısma çağ denmiştir. Yıl 365 gün, 5 küsur saat olarak hesaplanmıştır. Günün başlangıcı gece yarısıdır.²⁷⁷

²⁷¹ Yamakoğlu, a.g.e., s. 203.

²⁷² Nizamül Mülk, **Siyasetnâme**, Kültür Bak.Yay.,(Sad. M. Altan Köymen),İstanbul 1990, s. 134.

²⁷³ Kafesoğlu, **Türk Tarihi**, İstanbul 1990, s. 65.

²⁷⁴ Kafesoğlu, **Türk Dünyası El Kitabı**, s. 255.

²⁷⁵ Baykara, a.g.e., s. 167.

²⁷⁶ Rasonyi, a.g.e., s. 39.

²⁷⁷ Kafesoğlu, **Türk Tarihi**, s. 64.

Türklerin düşünce alanında da söz sahibi olan önemli düşünürleri tarihe yön vermişlerdir. Seyhun Irmağı boyunca bulunan Farab şehrinde doğduğu için Farablı anlamında Farabi adıyla anılan Ebu-n Nasr Muhammed, Yunan felsefesini çok iyi yorumladığından ve geliştirdiğinden kendisine “muallimi sani” adı verilmiştir. Farabi, Aristoteles’in fikirlerini çok iyi açıklamıştır.²⁷⁸ Farabi, metafizik, fizik, astronomi, mantık, psikoloji, siyaset vb. alanlarda 160 kadar esere imza atmıştır. Hatta, daha o asırda eserlerinden bir çoğu Lâtinciye çevrilmiş, yüksek dereceli okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur.²⁷⁹

Diğer büyük bir Türk devlet adamı, alim, filozof ve tabibi de İbn-i Sina’dır. Farabi’nin öğrencisi olan İbn-i Sina, Türk-İslâm ortak kültür çevresinde yetişmiş, ilk feyzini Farabi’nin kitaplarından almıştır. İbn-i Sina; tıp, mantık, fizik, tabiiyat, ahlak, din felsefesi vb. sahalarda 220 civarında eser kaleme almıştır. Eserlerinden birçoğu latinceye çevrilerek üniversitelerde ders kitabı olarak okutulmuştur. İbn-i Sina Hemedan Rasathanesi’nde çalışmıştır.²⁸⁰

El-Biruni de Dünyanın bir yılda Güneş’in etrafında döndüğünü söylemiş, Gazne ile İskenderiye arasının enlem ve boylamını tespit etmeye çalışmıştır. Özgül ağırlık konusunda da çok önemli sonuçlara ulaşmış, icat ettiği bir piknometre

sayesinde 16 madenin özgül ağırlığını geçeceğine çok yakın bir şekilde hesaplamayı başarmıştır. Türk-İslâm çağında coğrafya da bir bilim haline getirilmiştir. El-Biruni’nin Hindistan, Afganistan ve Harezmi’deki coğrafi tespitlerini kaleme aldığı “Tehdid-ül Emakin” adlı eseri coğrafya konusunda yazılmış ilk ve en önemli eserlerdendir.²⁸¹

Cebir, Türk İslâm tarihinde büyük yer tutan önemli bir bilim dalıdır. Bilime adını veren cebir kelimesi, eski Mezopotamya matematiğinden Arapça’ya geçen bir sözcüktür. Bu alandaki çalışmaların kaynağında Abdülhamit Bin Türk (Türk Oğlu Abdülhamit) ve Harezmi Muhammed vardır. Bu iki Türk bilgininden Harezmi Muhammed’in bu konudaki eserinin Latince’ye çevrilmesi ile cebir Avrupa’ya taşınmıştır.

Karahanlı ülkesinde Türkçe manzum olarak yazılan Kutadgu Bilig adlı eser Türk devlet düşüncesi, kanun anlayışı ve siyaset anlayışı bakımlarından âdeta bir şaheserdir. Uygur harfleri ile yazılmış olan başka bir manzum eser de “Atabet-ül Hakaik”dir. Zaman itibari ile Kutadgu Bilig’den biraz sonra yazılmış ve daha ziyade nasihatname türünden bir eserdir.²⁸²

Bilim ve bilimsel çalışma için en önemli husus eğitimidir. Türk-İslâm dünyasında eğitim ve öğretim bakımından Selçukluların çok önemli bir yeri vardır. Daha önce dağınık ve özel şekilde yapılan eğitim-öğretim ilk defa Sultan Alparslan tarafından programa bağlanmış, devlet himayesine alınmıştır. Bu kültürel değişim hareketinin temelinde Şiiilik ve diğer olumsuz akımlar ile mücadele fikri yatmaktadır. Daha ileri derecede eğitimlerin yapıldığı medreselerin kurulması ile; tanınmış ilim ve fikir adamlarını bünyesinde toplamış, maaşlı hocaları, aylık ve erzak yardımı alan öğrencileri ile ders programları tespit edilmiş, zengin kütüphaneler ile donatılmış, yüksek eğitim kurumları oluşturulmuştur. Sultan Alparslan tarafından Bağdat’ta kurulan Nizamiye Medresesi 60.000 dinara inşa edilmiştir. Medreseye çarşı, han, hamam ve çiftlikler vakfedilmiştir. Dini bakımdan Hanefi ve Şafi fıkıhlarının öğretildiği medresede ilim ve fikir alanında çok önemli faaliyetler yapılmıştır. Yetiştirilen yüksek vasıflı bilginler

²⁷⁸ Turan, **Türk Kültür Tarihi**, s. 164.

²⁷⁹ Kafesoğlu, **Türk-İslâm Sentezi**, s. 178.

²⁸⁰ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 178.

²⁸¹ Kafesoğlu, **Türk-İslâm Sentezi**, s. 179.

²⁸² Tacemen, **a.g.e.**, C.II, s. 179.

birçok yüksek kademe görev almışlardır. O sıralarda İsfahan, Nişabur, Merv, Belh, Herat, Tus, Basra gibi merkezlerde benzerleri kurulmuştur. Medreselerin ders programları, kimi İslâm ülkelerinde Osmanlılar dahil yüzyıllarca takip edilmiştir.²⁸³

Medreselerde dini bilgilerin yanında felsefe, filoloji, matematik gibi ilimler de okutulmuştur. Benzeri medreseler daha geç kurulduğu için nizamiye medresesi dünyanın ilk üniversitesi olarak anılmıştır. Daha sonra Selçuklu Devletinde, Harzemşahlarda, Atabeyliklerde, Türkmen beyliklerinde, Mısırda ve Hintte sultanlar, devlet adamları ve hatunlar tarafından aynı esaslara dayanan bir çok üniversite kurulmuştur.²⁸⁴

Selçuklu devrinde ve Osmanlılarda çok büyük tabipler, belagatçılar, matematikçiler yetişmiş, ilim dalları hayli ileriye götürülmüştür. 476 yılında kurulan bir rasathanede çok önemli çalışmalar yapılmış, Ömer Hayyam, Ebul Muzaffer İsfahani, İbn Necibül Vasiti gibi yüksek astronomlar “takvimi meliki” adında bir takvim hazırlamışlardır. Bu takvim bugün kullanılmakta olan miladi takvime göre daha sağlam hesaplara dayanmaktadır.²⁸⁵

Osmanlı İmparatorluğu devrinde de ilim alanındaki çalışmalar medreselerin desteği ve devlet başkanlarının katkısı ile zirveye ulaşmıştır. Dini ilimlerin yanında matematik, astronomi, dil bilimi gibi birçok bilim dalında çok önemli çalışmalar mevcuttur. Birçok Osmanlı padişahı, bu konuda halkına örnek olurcasına bir kaç dil bilmektedir.²⁸⁶

E – TÜRK İNSANININ AHLAKİ YAPISI

Türk insanının ahlaki özellikleri birçok esere konu olmuş, birçok ilim adamı tarafından incelenmiştir. Ama bu bölümde Türk insanının devlet anlayışını etkileyen hatta şekillendiren ahlâk özelliklerinden bahsedeceğiz. Devlet kuruculuk, teşkilâtçılık, fethetmeye yatkınlık, gerçekçi ve akılcı özellikleri devlet sistemlerinin temelini oluşturur.²⁸⁷

Türk Kültüründe farklı devirlerde değişerek devam eden en önemli unsur insan anlayışıdır. Türk insanı kendine güvenen, aktif, kahraman mizaçlı, bir meziyete sahiptir. Destanlarda da alp tipi olarak karşımıza çıkmıştır.²⁸⁸

Türklerde devlete bağlılık millî varlığa sadakât ve sosyal dayanışma gücü çok kuvvetlidir. Bu sayede felâket zamanlarında çok çabuk bir araya gelerek yardımlaşmışlar ve bu zorlukları aşmışlardır. Türkler

²⁸³ Dursun, **Osmanlılarda Siyaset ve Din.**, s. 82.

²⁸⁴ Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 390.

²⁸⁵ Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, s. 116.

²⁸⁶ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 305

²⁸⁷ Kafesoğlu, **Türk İslâm Sentezi**, s. 176.

²⁸⁸ Kaplan, **a.g.m.**, s. 71.

büyüklerine, yöneticilerine ve yasalara karşı son derece saygılıdır. Bu özellikleri, Türk devletlerinin süratle kurulması ve korunmasında etkili olmuştur.²⁸⁹

Müslüman olmadan önce Türklerin inandıkları en üstün kıymet kahramanlıktı. Kahramanlık Türk insanı için destanlardan bu yana işlenen bir konudur. Böylece Türk insanına kahramanlık atalarından gelen bir özellik halini almıştır. Türk milleti vatansever, cesur ve kahramandır. Onun bu özellikleri tarih boyunca hayatını yönlendiren en önemli faktördür. Türk milleti vatanı için her türlü fedakarlığa katlanmış ve en zor durumlarda bile devlet olarak yaşamanın yollarını aramıştır.²⁹⁰

Türk insanı doğru sözlü, dürüst, yalan yalancılıktan hoşlanmayan bir mizaca sahiptir. Türklerin sergilediği bu doğruluk anlayışı sadece Türklere ve Müslümanlara karşı değil, istisnasız Tüm insanlara karşı tatbik edilmiştir.²⁹¹

Türk milleti yüksek ruhlu, vefalı, düşkünlere yardım elini uzatan ve konukseverlikte uzun mesafeler aşmış insanlardır. Türk evine konuk olarak gelenler en üst derecede saygı ve hürmeti görürlerdi ve bu özellik köylüsünden kentlisine tüm insanlarda görülürdü.²⁹²

Türk insanı koğuculuk, iftira, kin ve nefret, cinayet ve intihar gibi kötü huyları bünyelerinde barındırmaz ve onaylamazlardı. Barış zamanlarında asla silah taşımaz taşıyanları da hoş görmezlerdi.²⁹³

Türk insanını bu özellikleri gün geçtikçe daha da gelişmiş ve oturmuş İslâm dininin kabul edilmesiyle yeni bir şekil almıştır. Zamanla bu özellikler ailenin ve sonrasında da devletin temel özellikleri haline gelmiştir.

F – SÖZLÜ ve YAZILI KAYNAKLAR

Türk devlet anlayışının temel kaynakları olan sözlü ve yazılı eserler; destanlar, kitabeler, mitolojiler, devlet yönetimi ile ilgili yazılmış diğer eserlerdir.

²⁸⁹ Erendil, **a.g.m.**, s. 181.

²⁹⁰ Erendil, **a.g.m.**, s. 281.

²⁹¹ Danişmend, **a.g.e.**, s. 26.

²⁹² Kaplan, **a.g.m.**, s. 114.

²⁹³ Danişmend, **a.g.e.**, s. 41.

Destanlar genel olarak toplumun normal hayatı üstüne çıkmış, ferdi kaygılardan uzak ruhi hareketlerin maddi güç ile birleşmesinden doğmuştur. Destanın en büyük özelliklerinden biri, kahramanca yaşayışın, topluma mal edilmiş bir mücadelenin şekillenmesidir. İnsanın toplum içinde bağlandığı bazı değerler vardır. Kişisel hayatında onlara bağlı hareket eder. Bu değerlerin varlığı tehlikeye girdiği zaman onu korumaya çalışır, mücadele eder. Öyle bir an gelir ki bu mücadelede insan kendi sınırları üzerinde bir savunma gücü gösterir. Huzurunu, hayatını ve diğer nimetlerini asla düşünemez. O andaki, ruh hali insanı normalin üstünde davranışlara sürükler. İşte toplumlardaki bu davranışların ifadesi destanları şekillendirir. Destanlardaki olaylar kahramanlık duygularını geliştirdiği gibi millet hayatındaki bütünlüğün de kaynağı olurlar. Bu nedenle destanlar yabancı milletlerce yasaklanmıştır. Mesela Dede Korkut Destanı ve Manas Destanı'nın yayılması Rus edebiyatında işlenmesi yasaktır.²⁹⁴

Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin, ilk Türk tarihi, taşlar üzerine yazılmış tarih, Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi,

Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası, Türk askeri dehasının, Türk askerlik sanatının esasları, Türk gururunun ilahi yüksekliği, Türk feragat ve faziletinin büyük örneği Türk toplumsal hayatının tablosu. Türk edebiyatının ilk şaheseri Türk ordusunun temelini anlatan vesika... Orhun Abideleri için insan zihninde uyanan fikirlerden bazılarıdır.²⁹⁵

Eski Türkler ölümsüz olarak adlandırdıkları kitabelerde, Türk töre ve yasalarını halka ve tüm dünyaya anlatmışlar, sınırlarını belirleyen birer zafer anıtı olarak kitabelerini dikmişlerdir.²⁹⁶ Kitabeler sadece kuru bir biyografi ya da tarihi vesika değil, olayları yorumlayan sebep sonuç ilişkilerini irdeleyen ve bu konuda nesilleri düşünmeye sevk eden birer eserdir. Nitekim Bilge Kağan kitabelerin yazılış amacını “her ne sözüm varsa ebedi taşa vurdum, ona bakarak bilin” diyerek açıklamıştır. Buna göre kitabeler acı olaylardan ders almayı güzel olayları hatırlamayı öğretmiştir.²⁹⁷

Bu konuda kaleme alınan yazılı eserler ise Kutadgu Bilig, Divan-ı Lügat-it Türk, Atabet-ül Hakayık ve Siyasetname gibi eserlerdir. Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacip tarafından yazılmıştır (1069-1070). Eserde kamil bir insanın nasıl olacağı anlatılmıştır.²⁹⁸ Divan-ı Lügat-it Türk ise Kaşgarlı Mahmut tarafından Araplara ve tüm dünyaya Türkçeyi öğretmek amacıyla kaleme alınmıştır. Eser basit bir sözlükten ziyade Türk edebiyatı ve forklürünü en ince ayrıntısına kadar incelemekte, Türk âdet ve geleneklerini, Türk destan ve efsanelerini ele almaktadır. 1444 yılında Semerkant'ta yazılan Atabet-ül Hakayık adlı eser eğitici bir içeriğe sahip olup çağının anlayışına göre bir Müslümanın nasıl yetiştirileceğinden bahsetmektedir. Müellif zamanın Türkçesini çok iyi kullanmış, kaynakları farklı bir üslupla incelediğinden eserin işlenişinde yeni bir tarz ortaya çıkmıştır.²⁹⁹

²⁹⁴ Öztürk, **Çağlar İçinde Türk Destanları**, s. 22.

²⁹⁵ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1999 s. 7.

²⁹⁶ Ögel, **a.g.e.**, s. 23.

²⁹⁷ Öztürk, **Ötüken Türk Kitabeleri**, s. 76.

²⁹⁸ Tacemen, **a.g.e.**, C. II, s. 179.

²⁹⁹ Tacemen, **a.g.e.**, C. II, s. 191.

G - TÜRKLERDE BİRLİK BÜTÜNLÜK ve DAYANIŞMA

Türklerde birlik beraberlik anlayışı çok gelişmiştir. Bu gelişmenin oymaklar çağına kadar uzanan bir geçmişi vardır. Türkler, yaşadıkları bozkır hayatının tabii bir sonucu olarak, bir yerden başka bir yere yaptıkları göçler sırasında, hem sürülerin korunması hem de saldırılara karşı koyabilmek için birbirlerinin yardımlarına ihtiyaç duymuşlar, böylece aralarında çok sıkı bir birlik anlayışı oluşmuştur.³⁰⁰

Türk toplum ve siyasi yapısının temelinde bulunan boy'larda birlik, beraberlik ve dayanışmanın ilk temelleri atılmıştır. Boydaşlar birbirine maddi ve mânevî yardımlarda bulunurlar ve her şekilde dayanışma içinde olurlardı. Kan davası, il oluştuktan sonra men edilen konulardandır. Aynı boydan olanlar için birbirlerinin cenazesine katılmak, doğum ve evlenme törenlerinde bulunmak, ziyafetlerine katılmak bir zorunluluktur. Boyun fertleri arasında iktisadi anlamda da bir dayanışma vardır. Otlaklar, ormanlar, yaylak ve kışlaklar boyun ortak malıdır. Ama fertler arasında belirli ölçülerle paylaştırılmıştır.³⁰¹

Türkler günlük hayatta birbirlerine karşı bütünlüğü zedeleyebilecek her türlü hareket ve tavırdan kaçınmışlardır. Bu beraberlik ve dayanışma ilk olarak ailede başlamıştır. Aile fertleri arasında çok gelişmiş bir sevgi saygı mevcuttur. Babaya gösterilmesi gereken saygı, devletin başındaki hakana itaat anlayışını pekiştirmiştir. Bu itaat ve saygı gelenek halinde devam etmiş, günümüze bu konuda temel teşkil etmiştir. Ailesinden uzakta yaşayan çocukların belirli aralıklarla ailesini ziyaret etmesi gerekirdi. Hatta bu zorunluluk ölene kadar devam ederdi.³⁰²

Türkler her konuda birbirlerinden yardım isterdi. Günlük işlerde bile birlikte müşavere ederek karar verirlerdi. Aralarında oluşan kırınlıkları “meyancı” (arabulucu) olarak gidermeye çalışırlardı. Toplum içinde bu ve benzeri şekillerde yaşanan dayanışma ve beraberlik zamanla siyasî hayata yansımıştır.

Türklerde yaşlılara saygı, önemli bir toplumsal kuraldır. Dede Korkut eserinde, “Ak sakallı aziz, izzetli canım baba”, “ak sakallı pir kocakarı yanına aldı” gibi ifadelerle yaşlılara gösterilmesi gereken

³⁰⁰ Erendil, a.g.m., s. 278.

³⁰¹ Nirun, a.g.e., s. 47.

³⁰² İsmail Hami Danişmend, *Garb Membalarına Göre Eski Türk Seciyye ve Ahlakı*, İstanbul Kit., İstanbul 1961, s. 41.

saygıyı ve bu konudaki uygulamaları anlatmaktadır. Her şekilde yaşlılara saygılı davranılması prensip haline getirilmiş, yaşlıya saygı gösterildiği takdirde kut (talih, uğur) bulunacağına inanılmıştır.

V - CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NDE DEVLET ANLAYIŞI

Türk milleti teşkilatçılığı ve devlet anlayışının tabii bir sonucu olarak en kötü hallerde ve bağımsızlığının tehlikede olduğu durumlarda, hemen yeni bir oluşumun sağlanması için çaba göstermeye başlamıştır.

Yaklaşık olarak altı yüz yıl varlığını devam ettiren Osmanlı İmparatorluğu zamanın gerektirdiği siyasi manevraları yapamaz hale gelmiş, savaşlarda gerekli başarıları gösteremez olmuş ve çok genişlemiş olan toprakları üzerindeki hakimiyeti iyice zayıflamıştı. Özellikle Dünya Savaşından da mağlubiyetle çıkmış olması Türk milletinin bağımsızlığını tehlikeye atan en önemli sonuçlardan birisi olmuştur.

Bu şartlar altında Türk milletine tek çıkış yolu kalmıştı, o da yeni bir siyasi yapılanmaya gidilmesi olarak görünüyordu. Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde başlatılmış olan Milli Mücadelenin ve çok büyük gayretlerin sonunda yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur.

Yeni Türk devleti, Osmanlı'dan farklı olarak, milli iradeyi temel edinen demokratik Cumhuriyet idaresidir. Tam bağımsızlık, kişisel haklar ve demokratik haklar bu sistemin en belirgin özellikleridir.

A – TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİNİN KURULUŞU

Osmanlı İmparatorluğu artık devrini tamamlamış, 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr anlaşmasıyla Türk milletinin yeni bir devlet oluşumuna girmesi zorunluluğu doğmuştu. Türklerin bozkırlardan beri devam eden millet olma, teşkilâtçılık ve devlet kurma konularındaki ustalıkları burada da kendini göstermiştir. Türk milleti ulu önder Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a

çıkmasıyla çok uzun ve zorlu bir harekate başlamış oldu.³⁰³ Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması için verilecek mücadelenin başlangıç tarihi, Ata'nın Samsuna çıkışı olarak belirtilmektedir. Gerçekten de millî mücadelenin başlangıç noktası bu tarihtir.

Atatürk Samsunda yaklaşık bir hafta kaldıktan daha güvenli olduğu için ve direnişi örgütlemek için Havza'ya geçti. Burada yapılan ilk mitingden sonra İstanbul'a çağrılan Atatürk, 12 Haziranda Amasya'ya geçti. Bu arada direnişin ilk belirtileri geliyor, hatta aleni hale geliyordu. Düşmana ilk kurşun İzmir'de Gazeteci Hasan Tahsin tarafından atıldı. 22 Haziran'da Amasya'da yayımlanan tamimde, vatanın bütünlüğünün tehlikede olduğu ve Sivas'ta bir toplantı düzenlenmesi kararı alındığı açıklanıyordu. 23 Temmuzda yapılan Erzurum kongresinde, topyekün direniş kararı ilan ediliyordu. Nitekim Sivas'ta 11 Eylül tarihinde yapılan toplantıda, milli mücadeleyi hareketlendiren müdâfâ cemiyetleri birleştirildi ve mili mücadele kararı daha sert bir şekilde açıklandı. Vatanın sınırlarını belirleyen milli misak 28 Ocak 1920'de kabul edildi. Buna karşılık, düşman kuvvetleri İstanbul'u işgal ettiler. 19 Mart 1920'de yayımlanan genelge ile Osmanlı devletine son verildiği açıklandı. Artık büyük millet Meclisinin kurulma zamanı gelmişti. 23 Nisan'da kurulan meclise karşı çok büyük destek geldiği gibi karşı ayaklanmalar da çok geçmeden başladı. Daha sonra düzenli ordunun kurulması, Kurtuluş Savaşı'nın sonucu için çok önemli bir gelişme idi. Tüm cephelerde ölümüne mücadeleler sürüyordu ki, 11 Eylül'de I. İnönü zaferi kazanıldı. Öte yandan, sonunda anlaşma sağlanamamış olsa da Londra Konferansı Türk devletinin tanınıp çağrıldığı ilk toplantı idi. Millettin milli mücadeleye olan aşkını özetleyen İstiklâl Marşı 25 Mart 1921'de kabul edildi. 1 Nisan 1921'de kazanılan II. İnönü zaferi, Sakarya zaferi ve 30 Ağustosta kazanılan büyük zafer, bağımsızlığa giden yolda aşılacak çok büyük mesafeleri ifade ediyordu. 11 Ekim tarihinde Mudanya Ateşkes antlaşması ve 24 Temmuz 1923'te milli sınırların da kabul edildiği Lozan barışı imza edildi. Çağdaş uygarlık yolunda ilerlemenin en önemli engellerinden biri olan saltanat, 1 Kasım 1922'de kaldırıldı. Nitekim 29 Ekim tarihinde, T.B.M.M.'de bazı yasaların değiştirilmesiyle Cumhuriyet ilan edildi.³⁰⁴

Cumhuriyet kurulduktan sonra sistemin temellerinin sağlamlaşması, tüm kurumlarıyla yeni bir devletin oluşması için yapılmış olan değişiklikler kısaca şöyledir. 3 Mart 1924'de halifelik kaldırılmış ve Tevhid-i Tedrisat kanunu kabul edilmiştir. 8 Nisan 1924'de dini mahkemeler kaldırılmış ve 25 Kasım 1924'de Şapka Kanunu kabul edilmiştir. 2 Eylül 1925'de TBMM'de tekke ve zaviyelerin kaldırılması kararı alınmış, 30 Kasım'da tekke ve zaviyeler kapatılmıştır. 26 Aralık 1925'de uluslar arası takvim ve saat kabul edilmiştir. 17 Şubat 1926'da Medenî Kanun, 1 Mart 1926'da Türk Ceza Kanunu, 22 Nisan 1926'da Borçlar Kanunu, 29 Mayıs 1926'da Türk Ticaret Kanunu, 28 Mayıs 1928'de Türk Vatandaşlık Kanunu ve 18 Haziran 1927'de hukuk usulü mahkemeleri kanunu kabul edilerek hukukî alanda çok büyük gelişmeler sağlanmıştır. 24 Mayıs 1928'de uluslararası rakamlar, 1 Kasım 1928'de yeni harfler kabul edilmiştir. Yayımlanan yasayla, 1 Ocak 1929'dan itibaren kitaplar yeni harflerle basılmaya başlandı.³⁰⁵ Siyasi ve sosyal alanda yapılan bu değişiklikler, yeni rejimin yönünü gösteren önemli yeniliklerdir.

B – CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NDE DEVLET ANLAYIŞINA

HAKİM OLAN İLKELER

³⁰³ İşçi, a.g.e., s. 127.

³⁰⁴ Giritli, a.g.e., s. 39,

Yeni bir rejimin kurulması devletin kurulup oturmasına bağlanmıştır. Ekonomideki yenilikler de buna bağlıdır. Cumhuriyetin kurucularının yıllardır bekledikleri özlem, aslında medeniyettir. Medeniyet veya bugünün sözleriyle uygarlık, Cumhuriyet kadroları için kutsal bir kavramdır. Bu nedenle tüm düşünce ve kavramlar bu süzgeçten geçirilmiştir.³⁰⁶ Cumhuriyet yönetimi, farklı ülkelerde değişiklikler arz etse de halkın kendini idare etme hakkına sahip olması fikriyle hareket eden sistemin ortak adıdır.³⁰⁷

Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinde Atatürk ilke ve inkılapları yatmaktadır. Atatürk ilkelerini, temel ilkeler ve bütüncü ilkeler olarak iki bölümde inceleyebiliriz. Cumhuriyetçilik, Lâiklik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, İnkılâpçılık temel ilkelerdir. Millî bağımsızlık, Millî Egemenlik, Millî birlik ve beraberlik, Yurtta ve dünyada barış, Bilimsellik ve akılcılık, Uygarlık ve çağdaşlaşma, İnsanlık ve insan sevgisi bütüncü ilkelerdir. Atatürk inkılaplarını da şu şekilde sınıflandırabiliriz. Saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı, Halifeliğin kaldırılması siyasi alanda yapılan inkılaplardır. Hukuk alanında ise Türk medenî kanunu, ticaret kanunu, ceza kanunu ve diğer kanunları sayabiliriz. Eğitim alanında; öğretimin birleştirilmesi, medreselerin kapatılması, yeni Türk harflerinin kabûlü, dil ve tarih alanında yenilikler olarak özetlenebilir. Toplumsal alanda da; tekke ve zaviyelerin kapatılması, kıyafette değişiklik, soyadı kanunu, ölçülerde ve takvimde değişiklik ve kadın hakları konusundaki yenilikler sayılabilir. Ekonomik alanda ise tarım, Ticaret, sanayi ve bayındırlık alanlarında yapılan yenilikler Atatürk inkılaplarının temelini oluşturmuştur.³⁰⁸

Atatürk ilkelerinin temelinde Cumhuriyetçilik vardır. Cumhuriyet yalnız demokrasinin yönetim şeklidir. Bir toplumda demokratik bir yapı yoksa, Cumhuriyetin de varlığı mümkün değildir. Toplumun demokrat olup olmaması için esas hâkimiyetin kimde olduğuna bağlıdır. Atatürk'ün Cumhuriyetçilik anlayışında hâkimiyet millete aittir. Nitekim Atatürk bu konuda "Hâkimiyet, kayıtsız şartsız milletindir ve millî iradeyi tatbik eder. Ancak bu sayede millet mukadderatına sahip olur" demiştir. Atatürk'ün cumhuriyetçiliği bir şahsa bağlı dikta yönetimi ya da bir sınıfın egemen olduğu Cumhuriyet değildir. Bu Cumhuriyet insanların maddi ve mânevî bütün hak ve hürriyetlerine sahip buldukları ve halkın egemenliğini bizzat elinde tuttuğu, tam demokratik bir yönetim şeklidir.³⁰⁹

Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet sisteminde önemli noktalardan birisi lâikliktir. Uygulamada devlet için çok gerekli olan ve temelde Selçuklu dönemine kadar dayanan lâiklik ilkesi dinin resmi hayattan ayrı tutulması anlamına geliyordu. Nitekim Selçuklularda halife sultanın karşısında onunla çatışmayan dini gücün temsilcisi durumundaydı. Selçuklu sultanları da halifeye bağlı değillerdi.³¹⁰

Lâiklik Türkiye'de batıda olduğu gibi uzun zamanın getirdiği bir tarihi gelişme değil Cumhuriyet devrinde yapılan inkılapların bir meyvesidir. 3 Mart 1924'de eğitimin birleştirilmesi, hilafet ve saltanatın kaldırılması 1925 yılında da tekke ve türbelerin kapatılması lâikliğe doğru gidilen yolun başlangıcı olmuştur.³¹¹

³⁰⁵ Cemil Koçak, **Türkiye Tarihi 4**, s. 183.

³⁰⁶ Birsay Kuluç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yay., İstanbul 1987, s. 12.

³⁰⁷ Yamakoğlu, **a.g.e.**, s. 183.

³⁰⁸ Dursun Yaşa, **Atatürkçülüğün Esasları**, Aydoğdu Mat., Ankara 1988, s. 169.

³⁰⁹ Emin Arat, **Kemalizm**, Ayyıldız Mat., Ankara 1969, s. 222.

³¹⁰ Dursun, **Siyaset ve Toplum**, s. 82.

³¹¹ Metin İşçi, **Kültür Sömürgeciliği ve Eğitim**, Turan Yay., İstanbul 1995, s. 318.

Lâiklik konusunda Atatürk “Lâiklik yalnız din ve dünya işlerinin ayrılması demek değildir. Tüm yurttaşların vicdan, ibâdet ve din özgürlüğü de demektir.” demiştir.³¹² Atatürk’e göre lâikliğin karşılığı, din ve devlet işlerini kesin olarak ayırmak ve insanların vicdan hürriyetlerini tam olarak sağlamaktır. Bu da hem maddi hem de mânevî hürriyetlerimizin birbirine karıştırılmadan en doğru ve en iyi şekilde korunması ile mümkündür. İnsanların mânevî açıdan istismar edilmesini önlemenin tek yolu da budur. Atatürk’ün lâiklik anlayışına göre ne din aleyhtârlığı nede dinin politikaya alet edilmesi doğru değildir.³¹³

Genel anlamda lâiklik; “din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve devletin dinler karşısında tarafsız kalarak din hürriyetinin sağlanması” olarak tanımlanmaktadır.³¹⁴

Atatürk ilkelerinden bir diğeri Halkçılık’tır. Halkçılık İlkesi bazı ideolojik kesimler tarafından anlaşıldığı gibi, dondurulmuş sınıflarla yada sınıf mücadelesini temel alan anlayışla alakası yoktur. Atatürk’ün Halkçılık anlayışı kayıtsız şartsız egemenliğini elinde tutan, her tür maddi ve mânevî haklarına ve hürriyetlerine sahip olan, sınıflara bölünmemiş insanların oluşturduğu bir toplumun varlığıdır. Atatürk de bu konuda “Hükümet şeklimiz, tam bir demokrat hükümettir ve dilimizde bu hükümet halk hükümeti diye anılır. İdare usulümüz, hâkimiyetine kayıtsız şartsız sahip bulunan halkın bizzat ve bilfiil kendi geleceğini idare etmesi esasına dayanır.” demiştir.³¹⁵

Kemalist dünya görüşünün akıcılık ve bilimsellik ilkeleri ışığında, Türk milletini batılı anlamda bir topluma götüreceği muhakkaktır. İşte lâiklik ve Cumhuriyet bunun eseridir. Hiç şüphe yok ki lâiklik anlayışı bir vicdan ve ahlak prensibi olarak kabul edilmiş, yani din hayatın her an değişen gerçeklerinden ayrılıp kendisine mahsus yere oturtulmuştur. Aslında bu dine gösterilen saygıdan kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi lâiklik batılı demokrasi anlayışında kişilik, hürriyet ve eşitlik gibi akıl ve vicdan özgürlüğünün bir sonucudur. O halde dinin ve devletin akıl ve vicdan üzerinde hiçbir baskıda bulunmaması gerekmektedir. Lâiklik Atatürk Cumhuriyetini en iyi şekilde karakterize eden niteliklerdir. Zira lâiklik gerçekleşmez, devamlı ve titiz bir saygı görmezse inkılâpların temeli olan demokratik ve bağımsız millî Cumhuriyetin varlığı tehlikeye girer. Aynı zamanda Cumhuriyetin temel hedeflerinden olan toplumu çağdaşlaştırma çabası da iflâsa uğrar.³¹⁶

Atatürk bilim ve teknolojinin önemini “Dünyada herşey için, medeniyet için, hayat için, başarı için, en gerçek yol gösterici ilimdir, fendir. İlim ve fen dışında yol gösterici aramak gaflettir, cehalettir, doğru yoldan sapmaktır.” sözleriyle vurgulamıştır. Atatürk büyük nutkunda da Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasında temel prensip olarak bilim ve tekniğin esas alındığını söylemiş “Milletimizin siyasi ve sosyal hayatında fikir terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır” diyerek bilimselliğin Türkiye Cumhuriyeti için önemini dile getirmiştir.³¹⁷

Türk milletinin varlığını adadığı öteki temel değerlerden birisi vatan ve namus kavramlarıdır. Türk milletinin hayatının temelinde üzerinde yaşanan vatanın bağımsızlığı yatar. Asıl olan, daima bir vatana sahip olmak, onu korumak için hiçbir fedakarlıktan kaçınmamaktır. Amaç hürriyet ve bağımsızlığın Türk milleti için bir yaşama şartı olduğu fikrini yinelemektir.

³¹² Yaşa, **a.g.e.**, s. 90.

³¹³ Arat, **a.g.e.**, s. 228.

³¹⁴ Avni Akyol, **Millî Eğitim-Milletleşme, Demokratikleşme, Çağdaşlaşma 1**, Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara 1991, s. 153.

³¹⁵ Arat, **a.g.e.**, s. 224.

³¹⁶ İsmet Giritli, **Atatürk Cumhuriyeti**, Filiz Kit., İstanbul 1988, s. 74.

³¹⁷ Giritli, **a.g.e.**, s. 4.

Bozoklardan beri bağımsızlığı için hiçbir mücadeleden kaçınmayan Türk insanı bağımsız Türkiye Cumhuriyetinin kurulması için de hiçbir fedakarlıktan kaçınmamıştır.³¹⁸

Milletlerin itibarlı ve şerefli olabilmeleri, hürriyete (istiklal) sahip olmalarıyla mümkündür. Milletın sürekliliği de bu hürriyet fikrinin devamlı olarak korunmasıyla mümkün olacaktır.³¹⁹

Belli bir ülke üzerinde ve hükümetle temsil edilen merkezi bir otoritenin gözcülüğü altında hukuki bir nizama bağlı olarak yaşayan insanlara millet denir. Atatürk'ün millet tarifi de şöyledir: “Zengin bir hatırat mirasına sahip bulunan, beraber yaşama konusunda ve sahip olunan mirasın korunması konusunda ortak iradeye sahip olan insanların birleşmesinden meydana gelen cemiyete millet denir.” Türk milletinin kuruluşunda etkili olan esaslar da siyasi varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, ırk birliği, tarihi yakınlık ve ahlâki yakınlıktır.³²⁰

Atatürk'e göre Türkiye Cumhuriyetini kuran Türk halkına Türk milleti denir. Türkiye devleti ülkesi ve milleti ile bir bütündür. Türk devletine vatandaşlık bağları ile bağlı olan herkes Türktür.³²¹

Atatürk'ün üzerinde önemle durduğu konulardan birisi de milliyetçiliktir. Genel olarak milliyetçilik en geniş anlamda ferdin sevgi ve saygı hisleri ile, mensubu olduğu millete bağlılık duymasındır. Bu bağlılık milletin diline, dinine, ahlakına, maddi ve mânevî bütün kültür değerlerine karşı derin ilgi beslemek, milletin varlığını geliştirmek, kudretini artırmak ve ülkeyi korumak konusunda her türlü fedakarlığa katlanmak yoluyla ortaya çıkar.³²²

Atatürk millî mücadeleye “millî egemenlik” bayrağı ile başlamış, daha Erzurum Kongresi'nden itibaren millî mücadelenin üç kaynağından birinin millî irade olduğunu ilan etmiştir. Millî iradeyi, millet hâkimiyetini reddeden her türlü görüş Atatürkçülüğe aykırıdır. Bu konuda Türk milletine örnek olmuş ve annesinin mezarı başında millet hâkimiyeti uğruna gerekirse canını vermeye vicdan ve namusu üzerine yemin etmiştir.³²³

Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerine inşa edildiği iki prensipten birisi milliyetçilik diğeri de batılılaşmaktır. Cumhuriyet milliyetçiliği devlet ve millettten başka hiçbir otoriteye boyun eğmemeyi savunur. Batılılaşmak ise Avrupa'nın tekniğini metodunu ve uluslararası ilişkileri belirleyen kuralları vakit geçirmeden almayı esas alır. Batılılaşmadan amaç Türk Milletini geri kalmışlıktan ve kararsızlıktan kurtararak modern dünyada layık olduğu yere çıkarmaktır.³²⁴

Atatürk İlkelerinin diğeri adımını Devletçilik oluşturmaktadır. Devletçilik Atatürk'ün ekonomik konularla ilgili görüşlerini özetlediğinden, çok önemli bir ilkedir. Ancak Devletçilik tek başına ele alındığı zaman istismar edilebilmektedir. Atatürk Devletçilik konusunda bizzat “kişisel çalışma faaliyeti esas almakla beraber mümkün olduğu kadar az zamanda milleti refaha ve memleketi imar etmeye ulaştırmak için milletin umûmî ve yüksek menfaatlerinin gerektirdiği işler ile özellikle

³¹⁸ Kazmaz, **a.g.e.**, s. 28.

³¹⁹ Yamakoğlu, **a.g.e.**, s. 217.

³²⁰ Keskin, **a.g.e.**, s. 7.

³²¹ Yamakoğlu, **a.g.e.**, s. 209.

³²² Keskin, **a.g.e.**, s. 9.

³²³ Giritli, **a.g.e.**, s. 111.

³²⁴ İşçi, **Siyasal Değişme**, s. 129.

ekonomik alanda devleti fiilen alakadar ve faal kılmaktır.” demiştir. Atatürk Devletçiliğinde hakim olan ana düşünce, halkın serbest ve tam olarak ekonomik faaliyette bulunması ve devletin ekonomik hayata toplum yararına katılmasıdır.³²⁵

İnkılâpçılık ise insanların ve toplumların tabii hak ve hürriyetlerini yok eden veya kısmen kısıtlayan bozulmuş devlet düzenini ortadan kaldırmak, ferdin ve toplumun hak ve hürriyetlerini sağlayan tabii devlet düzenini kurmaktır. Bozulmuş sistemlerin değiştirilmesi, içinde yaşayanlar için bir zorunluluktur. Aksi halde köle hayatı yaşamaları yada ortadan kalkmaları muhtemeldir. Atatürk de inkılâpları ve inkılâpçılığı şu şekilde tanımlar “Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların amacı, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen modern ve bütün anlam ve içeriği ile sosyal yapıyı medenî bir hale ulaştırmaktır. İnkılâplarımızın asıl amacı budur.³²⁶

Atatürk İnkılâplarının temel amaçlarından birisi de, yeni kurulmakta olan cumhuriyetini en kısa zamanda çağdaş ve medenî bir hale sokmaktır. Bunun için en mantıklı yol uygarlık seviyesi bakımından Batılı ülkeler gibi olmaya çalışmaktır. Batılılaşmayı Atatürk’ün eşitli yerlerdeki konuşmalarında şöyle anlıyoruz “memleketimizi çağdaşlaştırmak istiyoruz. Bütün amacımız Türkiye’de çağdaş (bundan dolayı Batılı) bir hükümet kurmaktır. Uygarlığa girmek arzu edip de Batıya yönelmemiş bir millet yoktur. Bu yolda yürümek kararında olan ve hareketinin ayağındaki zincirler tarafından zorlaştırıldığını gören kimse bu zincirleri kırar ve yürür. Batı uygarlığını taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi bünyemize uygun bulduğumuz için dünya uygarlık seviyesi içinde benimsiyoruz. Milletimizi en kısa yoldan uygarlığın nimetlerine kavuşturmaya, mesut ve müreffeh kılmaya çalışacağız ve bunu yapmaya mecburuz. Sosyal hayatta , ekonomik hayatta, bilim ve teknik alanda başarıya ulaşmak için tek gelişme, ilerleme yolu medeniyettir. Medeniyet yolunda ilerlemek hayat şartıdır. En doğru yol medeniyet yoludur. Medeniyetin emrettiği ve istediğini yapmak insan olmak için yeterlidir.³²⁷

Atatürk İlkelerinin önemli amaçlarından birisi millî birlik ve beraberliğin sağlanmasıdır. Millî birlik ve beraberliğin olmadığı yerde ne milliyetçilik nede cumhuriyetçilik gibi temel kurumlar yaşayamaz. Millî bağımsızlığın da ilk şartı millî birlik ve beraberliktir. Çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmak için yapılacak gayretler beraberlik ilkesiyle anlam kazanacaktır. Cumhuriyetin kurulmasından önce yapılan mücadelenin temelinde de birlik ve beraberlik duygusu yatmaktaydı. Türk insanı tüm imkânsızlıklara ve zorluklara rağmen millî mücadeleyi tek yumruk halinde sürdürdüğü için başarılı olmuştur. Bu konuda Atatürk “Millî Mücadeleyi yapan, doğrudan doğruya milletin kendisidir. Millet analarıyla, babalarıyla, Millî Mücadele’yi kendisine amaç edindi. Asırlarca meydana gelen mücadeleler ve bunların sonuçları olarak da tarihi zaferler vardır. Ama bu zaferlerin birçoğu, kendi ülkeleri olarak oluşmamıştır. Türk millî mücadelesi ise tamamen millî ülkü, millî izzeti nefis mücadelesinin bir sonucu olarak doğmuştur.³²⁸

Atatürk ilkelerinin önemli etki uzantılardan birisi yurttan ve dünyada barışın

sağlanmasıdır. Milletlerin barış içinde yaşamaları, birbirlerinin toprak bütünlüğüne karışmamaları , her birinin bağımsız olarak varlıklarını devam ettirmeleri ilkelerin temel amacındandır. Türkiye Cumhuriyeti’nin değişmez politikalarından biri de yurttan ve dünyada barışçı olmaktır. Atatürk bu konuda da şunları söyler; “Türk Cumhuriyeti’nin en esaslı prensiplerinden biri olan yurttan barış dünyada barış gayesi insanlığın ve medeniyetin refah ve ilerlemesinde en esaslı etkendir. Buna elimizden geldiği kadar hizmet etmek bizim için övünülecek bir harekettir. Komşuları ile ve bütün devletlerle iyi geçinmek Türkiye siyasetinin esasıdır. Türkiye’nin güvenliğini gaye edinen ve hiçbir milletin aleyhinde olmayan bir barış istikameti bizim daima prensibimiz olacaktır. Barış milletleri mutluluğa ve refaha ulaştıran en iyi yoldur. Fakat bu kavram bir defa ele geçirilince daimi bir dikkat ve itina ve her milletin ayrı ayrı hazırlığını ister.”³²⁹

C – ATATÜRK’ÜN DEVLET ANLAYIŞI

Cumhuriyet Atatürk’ün en büyük eseridir. Nitekim Atatürk Onuncu Yıl Nutku’nda “Az zamanda çok büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyetidir.” diyerek bu büyük eserden

³²⁵ Arat, a.g.e., s. 226.

³²⁶ Arat, a.g.e., s. 229

³²⁷ Yaşa, a.g.e., s. 43-44.

³²⁸ Keskin, a.g.e. s. 114.

³²⁹ Yaşa, a.g.e., s. 125-126.

bahseder. Zira Atatürk'ün 1924 yılında da söylediği gibi Türk milletinin tabiat ve şiarına en uygun yönetim Cumhuriyet yönetimidir. ³³⁰

Türk milletinin devlet anlayışı temel olarak bozkır hayatında da şekillenmiş ve günümüze kadar gelişerek gelmiştir. Türk devlet anlayışını özetleyen en önemli kaynak da kitabelerdir. Atatürk Cumhuriyeti kurarken yeni yönetim şeklinin temel özelliklerini Türk milletinin karakterine uygun olarak belirlemiştir. Atatürk 'ün Cumhuriyet anlayışında yüzyıllardır devam eden Türk devlet anlayışının özeti vardır. Atatürk, Cumhuriyeti kitabelerde belirtilen esasların bilinciyle kurmuştur.³³¹

Atatürk'ün Cumhuriyeti kurmak üzere girdiği yolda en büyük amacı bağımsız bir devlet kurmaktır. Bu konuda da "Hürriyet ve istiklâl benim karakterimdir. Bence bir millette şeref, haysiyetin, namusun ve insanlığın oluşabilmesi, o milletin hürriyet ve istiklâline sahip olması ile mümkündür. İstiklal bir milletin hayat meselesidir." diyerek Cumhuriyet yönetiminin temel özelliklerinden birini açıklamıştır.³³²

Atatürk Cumhuriyeti'nin en önemli özelliği sınıfsız politik düzen esasına dayanmasıdır. Bu düzende insanların hak ve özgürlüklerine sahip olarak yaşayabilmeleri, sahip oldukları haklarını kullanabilmeleri sistemin barış esasına dayanmasına bağlıdır. Çünkü kişi ancak barış içinde özgür olarak yaşayabilir. Hürriyetler ile barış arasında çok sıkı bir ilişki vardır, hatta birbirinin sebep ve sonucu, biri diğerinin ön şartıdır. Atatürk bu konuda "Hürriyet olmayan bir memlekette ölüm ve izmihlal vardır. Her terakkinin ve anlayışın anası hürriyettir" diyerek hür olmanın önemini anlatmıştır.

Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti millet egemenliğine, demokratik sisteme, hukukun üstünlüğüne ve sosyal devlet ilkelerine dayanmaktadır. Büyük önder, kurduğu bu devleti Türk ordusuna ve Türk gençlerine emanet etmiştir. Gençliğe hitabesinde tüm Türk gençlerine bunu birinci vazife olarak bırakırken, onuncu yıl nutkunda Türkiye Cumhuriyetini Türk gençlerine bıraktığını gözyaşları içinde anlatmıştır.³³³

Türk gençleri olarak, Atanın emanet olarak bıraktığı Türk istiklâl ve Cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafâ etmek için, demokrasi ve hukuk kurallarından ayrılmadan, onun gösterdiği aydınlık yolda yürümeliyiz. Türk vatandaşları olarak, insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne saygı, bu yolda uyacağımız en önemli kurallar olmalıdır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yeryüzündeki varlıkları çok eskilere dayanan Türkler, ilk olarak Orta Asya bozkırlarında tarih sahnesine çıkmışlardır. Hayatını bozkırlarda ve zor şartlar altında sürdüren Türk insanının kişiliği de, yaşadığı hayata paralel olarak gelişmiştir. Bozkır

³³⁰ Giritli, **a.g.e.**, s. 7.

³³¹ Namık Kemal Zeybek, **Türk Olmak**, Ocak Yay, Ankara 1999 , s. 74.

³³² Giritli, **a.g.e.**, s. 97.

hayatı, Türk insanın düşünce tarzını, devlet anlayışını ve oluşturduğu tüm kurumları etkilemiştir. İncelememiz göstermiştir ki, Türk devletinin oluşumu, bozkır hayatına dayanır. Türklerde ilk teşkilatlanma, bozkırlarda oluşmaya başlamıştır. Türkler geniş bozkırlarda bir yandan kendilerini en iyi şekilde korumak, diğer yandan da, sahip oldukları en önemli varlıkları olan hayvanlarını korumak zorunda idiler. Yaz ve kış aylarında farklı yerlerde yaşamak zorunda olduklarından, sık sık yer değiştiriyorlardı. Bu nedenle, sıkı disiplin ve kuvvetli teşkilatçılık onlar için zorunlu hayat şartı haline gelmiştir.

Türk devlet anlayışının kaynağı ve unsurları incelendiğinde, her dönemde Türk devletinin vatan, millet, bağımsızlık, egemenlik esaslarına dayandığı görülmüştür. Türkler, devletin maddi unsuru olan ülkeyi, vatan olarak adlandırmış ve onu kutsal sayarak korumuşlardır. Türklerde vatan anlayışının, eski Türklerden beri çok fazla bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar ulaşmış olduğu, günümüzün vatan anlayışına temel oluşturduğu anlaşılmıştır. Devletin beşeri unsuru millettir. Millet belli bir ortak geçmişe ve amaca sahip insanların oluşturduğu topluluktur. Milleti oluşturan bireyler arasındaki dayanışma, devletin varlığı ve devamı için çok önemlidir. Türk insanı için bağımsızlık, asla vazgeçilemeyecek bir toplumsal olgudur. Türk insanı bağımsız olmadığı toprağı hiçbir dönemde vatan saymamıştır.

Türk devlet anlayışının çekirdeği noktasında Türk ailesinin olduğu görülmüştür. Ailenin gelişmesi ve çeşitli sosyal değişimlerden geçmesi sonunda Türk devletinin şekillenmeye başladığı anlaşılmıştır. Hatta devlet, ailenin en geniş hali olarak düşünülmüş olup, aile içi yardımlaşma ve dayanışma devlet hayatına yansıtılmış ve bu özellik bir gelenek halinde tüm Türk devletlerinde varlığını hissettirmiştir. Devlet başkanlarının günümüzde bile baba olarak anılmasının temelinde bu anlayışını var olduğu görülmüştür.

Türkler hizmet devleti anlayışına sahiptir. Bu nedenle, kurulan ilk Türk devletlerinden başlamak üzere hemen her dönemde devlete ve devlet başkanına çok geniş görevler yüklendiği görülmüştür. Bu anlayış aslından ayrılmış ve günümüzde insanların tembelleşmesin ve her şeyi devletten bekleme hissine sahip olmalarına sebep olmuştur.

Türklerde devlet anlayışı ve siyasi uygulamalarında önemli bir yere sahip olan kurumlardan birinin, danışma kurulları olduğu görülmüştür. Devlet başkanın uygulamalarını kontrol eden, onun görev ve yetkilerini belirleyen bu tür kurumların Osmanlılar dahil her Türk devletinde çeşitli isimlerle yaşadığı görülmüştür. Bu kurumlar zamanla siyasî hayatın vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelmiştir.

Türklerin hayat şartlarına paralel olarak her bir ferdinin asker gibi yetişmiş olması ordu-millet bütünlüğü anlayışını doğurmuştur. Türk insanının askeri yapısı teşkilatçılık becerisinin bir araya gelmesiyle oldukça ileri bir savaş sistemi oluşmuş ve günümüzdeki tüm askeri sistemlerin temeli sayılan onlu sistem oluşturulmuştur.

Kısaca belirtmek gerekirse Türk devlet anlayışı ilk ortaya çıkışından itibaren Osmanlıların sonuna kadar aynı temel özellikler çerçevesinde şekillenmiştir. Kavramsal ve kurumsal alanda bir çok unsur, zamanın gereklerine uygun değişikliklere uğramış ve yaşatıldığı görülmüştür.

Cumhuriyet Türkiye'sinde ise devlet anlayışı kendinden öncekilerden çok farklı bir şekle bürünmüştür. Devletin unsurları ve kaynakları bakımından bir çok benzerlikler olsa da siyasi sistemin şekli ve siyasi politikalar bakımından devlet, yeni bir yapıya

³³³ Yaşa, a.g.e., s.

kavuşmuştur. Daha önce tanrısal olarak kabul edilen hakimiyet, Cumhuriyet döneminde millete atfedilmiştir. Yönetim sistemi de demokratik sistem üzerine oturmaktadır.

Din ve dini şahsiyetler özellikle Osmanlı döneminde, yönetimde çok geniş yetki ve söz hakkına sahip olmuşlardır. Bu durum zamanla devletin varlığı ve devamı için olumsuz etkiye sahip bir şekil aldığı görülmüştür. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti devletinde dinin siyasi hayata hakim olmasını engelleyen bir ilke olarak lâiklik, devletin en önemli özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir devlet için değişme ve gelişme, devletin ve siyasi hayatın devamı için çok önemli bir konudur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, birçok yönden gelişmiş olan batı medeniyetinin örnek alındığı görülmüştür. Devlet anlayışının da bu yönde değiştiği ve geliştiği görülmüştür.

BİBLİOGRAFYA

- Akgündüz, Ahmet.- Öztürk, Sait. **Bilinmeyen Osmanlı**, Osav Yayınları, İstanbul 1999.
- Akyol, Avni. **Milli Eğitim Milletleşme Demokratikleşme Çğdaşlaşma I**, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara 1991.
- Arat, Emin. **Kemalizm**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1969.
- Arslan, Mehmet. **Kutad-gu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı**, İstanbul Üniversitesi Yayınları 3411, İstanbul 1987.
- Ateş, Toktamış. **Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1991.
- Ateş, Toktamış. **Türk Devrim Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul 1997.
- Büyük Larousse**, Gelişim Yayınları, İstanbul 1987.
- Baykara, Tuncer. **Türk Kültür Araştırmaları**, Akademi Kitabevi 1997.
- Berktaş, Halil. **Türkiye Tarihi C I**, Cem Yayınları, İstanbul 1995.
- Cevizci, Ahmet. **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999.
- Çelik, Hüseyin. **Karakterleri Terbiyeleri ve Müesseseleri Türkler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 206, Ankara 1996.
- Danişmend, İsmail Hami. **Garb Membalarına Göre Eski Türk Seciyye Ve Ahlakı**, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1961.
- Dikici, Mehmet. **Anadolu'da Türkler Anadolu'ya Türk Göçleri**, Burak Yayınları, İstanbul 1996.
- Dursun, Davut. **Siyaset ve Toplum**, Emre Yayınları, İstanbul 1996.
- Dursun, Davut. **Yönetim Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, İşaret Yayınları, İstanbul 1992.
- Efendi, Kınalızade Ali. **Devlet Aile Ahlakı** (Hazırlayan: Mehmet Kahraman), Tercüman 1001 Eser.
- Erendil, Muzaffer. "Türklerin Milli meziyetleri", **Türk Kültür Ve Medeniyet Tarihi (Makaleler) C.I**, Atatürk Üniversitesi Türk Kültür ve Medeniyetini Araştırma Enstitüsü, Ankara 1976.
- Ergin, Muharrem. **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999.
- Genç, Reşat. **Kaşkarlı Mahmut'a Göre XI.yy. Türk Dünyası**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1997.
- Giritli, İsmet. **Atatürk Cumhuriyeti**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1988.
- Göde, Kemal. **Türk-İslâm Kültür ve Medeniyet Tarihi**, Erciyes Üniversitesi Yayınları 38, Kayseri 19992.
- Gökalp, Ziya. **Türk Ahlakı**, Toker Yayınları, İstanbul 1975.
- Gökalp, Ziya. **Türkçülüğün Esasları** (Sadeleştiren: Yalçın Koker), Toker Yayınları, İstanbul 1995.
- Haldun, İbn. **Mukaddime** (çev. Zakir Kadiri Ugan), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1990
- İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

- İşçi, Metin. **Kültür Sömürgeciliği ve Eğitim**, Turan Yayınları, İstanbul 1995.
- İşçi, Metin. **Genel Olarak Ve Türkiyede Siyasal Değişme**, Der Yayınları, İstanbul 1998.
- Gazali, İmam. **Devlet Başkanlarına** (çeviren: Osman Şekerci), Sinan Yayınları, İstanbul 1969.
- Gözübüyük, A. Şeref. **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara 1995.
- Güngör, Erol. **Tarihte Türkler**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.
- Kafesoğlu, İbrahim. **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1992.
- Kafesoğlu, İbrahim. **Selçuklu Tarihi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 2141, İstanbul 1992.
- Kafesoğlu, İbrahim. **Türk-İslâm Sentezi**, Aydınlar Ocağı Yayınları 17, İstanbul 1985.
- Kafesoğlu, İbrahim. **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1995.
- Kafesoğlu, İbrahim. **Türk Tarihi**, Yaykur Açık Yüksek Öğretim Dairesi Yayınları, Ankara 1976.
- Kafesoğlu, İbrahim-Deliorman, Altan. **Tarih I**, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Ankara 1976.
- Kaplan, Mehmet. **Nesillerin Ruhu**, Dergah Yayınları, İstanbul 1999.
- Kaplan, Mehmet. "Türk Kültürünün Dayandığı Temeller", **Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi** (Makaleler) C I, Atatürk Üniversitesi Türk Kültür Ve Medeniyeti Araştırma Enstitüsü, Ankara 1976.
- Kapani, Munci. **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınları, İstanbul 1996
- Karahan, Abdülkadir. **Türk Kültür ve Edebiyatı**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 160, İstanbul 1998.
- Kazmaz, Süleyman. **Atatürk'ün İsteddiği Medeniyetin Işıkları**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1997.
- Keskin, Mustafa. **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 1999.
- Kongar, Emre. **Atatürk Üzerine**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994.
- Kongar, Emre. **Demokrasi ve Kültür**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- Korkmaz, Fahrettin. **Gazali'de Devlet**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Köseğlu, Nevzat. **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1991.
- Köseoğlu, Nevzat. **Türk Kimliği ve Türk Dünyası**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1996.
- Kuruç, Bilsay. **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi yayınları, İstanbul 1987
- Meydan Larousse**, Meydan Gazetecilik, İstanbul 1984.
- Nirun, Nihat. **Sistemantik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp**, Kültür Bakanlığı Yayınları 459, Ankara 1999.
- Nirun, Nihat. **Sosyoloji Açısından Atatürk**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.
- Niyazi, Mehmet. **Türk Devlet Felsefesi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1996.
- Nizâm-ül Mülk. **Siyaset-Nâme** (sadeleştiren:Mehmet Altan Köymen), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1990.

- Orkun, Hüseyin Namık. **Eski Türk Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1986.
- Ozankaya, Özer. **Cumhuriyet Çınarı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.
- Ögel, Bahaddin. **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1992.
- Özçelik, Selçuk. **Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, İstanbul Üniversitesi Yayınları 3001, İstanbul 1982.
- Öztürk, Ali. **Ötüken Türk Kitabeleri**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1996.
- Öztürk, Ali. **Çağlar İçinde Türk Destanları**, Alioğlu Yayınları, İstanbul 2000.
- Rasonyi, Laszlo. **Tarihte Türklük** (çeviren: H Zübeyr Koşay), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1971.
- Sevim, Ali- Merçil, Erdoğan. **Selçuklu Devletleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.
- Sözen, Kemal. **Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 156, İstanbul 1998.
- Tacemen, Ahmet. **Türk Kimliği C II**, Niğde Üniversitesi Yayınları 4, Niğde 1998.
- Taneri, Aydın. **Türk Devlet Geleneği**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.
- Tanilli, Server. **Devlet Ve Demokrasi**, Say Yayınları, İstanbul 1982.
- Tatar, Taner. **Türk Yönetim Sistemi**, Turan Yayınları, İstanbul 1997.
- Turan, Osman. **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi C I**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.
- Turan, Osman. **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.
- Turan, Osman. **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1990.
- Turan, Şerafettin. **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1994.
- Ünal, M. Ali. **Olaylar ve Türkiye**, Alsancak Dergisi, Isparta 1998.
- Ünal, M. Ali. **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, S.D.Ü. Matbaası, Isparta 1997.
- Yamakoğlu, Cihan. **Devlet Olmak İçin**, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.
- Yaşa , Dursun. **Atatürkçülüğün Esasları**, Aydoğdu Matbaası, Ankara 1988.
- Zeybek, Namık Kemal. **Türk Olmak**, Ocak Yayınları, Ankara 1999.